

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF TARİHİ BİLİM DALI**

74250

UBEYDULLAH AHRAR

HAYATI-ESERLERİ-FİKİRLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Elif DİNDAR

74250

DANIŞMAN: Prof. Dr. Mustafa KARA

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM ENSTİTÜSÜ
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

BURSA 1998

İÇİNDEKİLER.....	I
Önsöz.....	VII
Kısaltmalar.....	IX

GİRİŞ

1- XV. ASIR TÜRKİSTAN'INA GENEL BAKIŞ.....	1
A-Türkistan.....	2
B-Siyasi Tarihi.....	2
a-Halil Sultan Devri.....	2
b-Mirza Şahruh Devri	3
c-Uluğ Bey Devri.....	4
d-Ebu Said Devri.....	4
e-Sultan Ahmet Devri Ve Sonrası.....	5
C-İslam Kültür Ve Medeniyetinde Türkistan	6
D-Türkistan'da Bilim.....	6
E-Sanat.....	7
a-Edebiyat.....	8
b-Mimari.....	8
c-Minyatür-Resim.....	9
F-Toprak Yönetimi.....	10
G-Türkistan'da Tasavvufun Yayılışı.....	10
2-NAKŞİBENDİYE TARİKATİNE GENEL BAKIŞ.....	15
XV. Yüzyılda Tarikatların Durumu.....	15
a-Buhârâ'nın Kısa Tarihi.....	16
b-Bahâeddîn Nalşibendî.....	17
c-Tarikatın Yayılması.....	17
d-Tarikatın Silsilesi.....	18
e-Tarikatın Temel Prensipleri.....	20

I. BÖLÜM

HOCA UBEYDULLAH'IN HAYATI.....	21
A-HOCA UBEYDULLAH'IN TARİHİ HAYATI.....	21
a-Doğumu-Soyu.....	21
b-Tahsili.....	22
c-Seyahatleri.....	23
d-Hoca Ubeydullah'ı Etkileyenler.....	24
e-Kişiliği.....	26
f-Vefatı.....	27
g-Muhibleri.....	28
h-Muhalifleri.....	28
B- SİYASİLERLE İLİŞKİLERİ VE SİYÂSÎ HAYATI.....	30
C- MENKİBEVÎ HAYATI.....	33
D-HOCA UBEYDULLAH HAKKINDA BİLGİ VEREN ESERLER.....	39

II.BÖLÜM

AHRARİYYEYİ DÜNYAYA DUYURANLAR.....	41
Evladı Ve Halifeleri.....	41
1-Muhammet Abdullah b. Ubeydullah.....	42
2-Muhammet Yahya b. Ubeydullah.....	43
3-Abdülhak b. Muhammet Abdullah.....	45
4-Mir Abdülevvel.....	45
5-Mevlânâ Muhammet Zâhid Kâzî.....	46
a-Mevlânâ Hâceki Kaşânî.....	47
b-Derviş Muhammet Semerkandî	48
c-Muhammet Hâceki Emkinegî.....	48
d-Muhammet Bâkî Billah.....	48
e-İmâm-ı Rabbânî.....	49
6-Derviş Seyyid Hasan.....	49
7-Mevlânâ Seyyid Hasan.....	49

8-Mevlânâ Sirâcüddîn Kâsım.....	50
9-Molla Zâde Otrârî.....	50
a-Mevlânâ Muhammet Bedahşî.....	51
10-Molla İlâhî Simâvî.....	52
a-Uzun Musluhiddîn Halife.....	53
11-Emir Ahmet Buhârî.....	54
a-Lâmî Çelebi.....	57
12-Mevlânâ Burhâneddîn Hatlânî.....	57
13-Mevlânâ Lütfullah Hatlânî.....	58
14-Mevlânâ Ebu. Said Übâhî.....	58
15-Mevlânâ Cafer.....	59
16-Mevlânâ Şeyh.....	59
17-Mevlânâ Sultan Ahmet.....	60
18-Mevlânâ Ali Taşkendî.....	60
19-Şeyh Habîb-i Neccâr Taşkendî	60
20-Mevlânâ Nuriddîn Taşkendî.....	60
21-Hindu Hâce-i Türkistânî.....	61
22-Ali Sâfî.....	61
23-Seyyid Ali Kürdî.....	61
24-Mevlânâ Şeyh İsmail Firketî.....	62
25-İsmail Kamerî.....	62
26-İsmail Şemsî.....	62
27-İsmail Şirvânî.....	62
28-Abdullah Serbîlî.....	63
29-Mevlânâ Necmuddîn.....	63

III. BÖLÜM

ESERLERİ.....	64
A-Ona Ait Olduğu Kesin Olan Eserler.....	64
1-Risâle-i Fıkarât.....	65

a-Farsça Nüshaları.....	65
b-Osmanlıca Tercümeleri.....	66
2-Risâle-i Vâlidîye.....	68
a-Farsça Nüshaları.....	68
b-Arapça Tercümeleri.....	69
c-Osmanlıca Tercümeleri.....	70
3-Risâle-i Havrâiye.....	71
a-Farsça Nüshaları.....	71
b-Arapça Tercümeleri.....	71
c-Osmanlıca Tercümeleri.....	71
4-Rikaât.....	72
B-Ona Ait Olduğu Şüpheli Olan Eserler.....	72

IV. BÖLÜM

FİKİRLERİ.....	74
A-Nakşibendiye'nin Temel Prensipleri Hakkında Hoca Ubeydullah'ın Fikirleri.....	74
1-Vukûf-ı Zamânî.....	74
2-Vukûf-ı Adedî.....	75
3-Vukûf-ı Kalbî.....	75
4-Hûş Der-Dem.....	75
5-Nazar Ber Kadem.....	77
6-Sefer Der Vatan.....	77
7-Halvet Der Encümen.....	78
8-Yâd-Kerd.....	80
9-Bâz-Geşt.....	80
10-Nigâh-Daşt.....	81
11-Yâd-Daşt	81

B-Hoca Ubeydullah'ın Dilinden Hâcegân Yolu ve Bazı İstılahları.....	82
1-Tasavvufî Ahlâk.....	83
a-Edep.....	83
b-Çile.....	85
c-Hizmet.....	86
d-İhsan.....	87
e-Îsar.....	88
f-Teslimiyet.....	88
g-Tekebbür.....	89
2-Âlim-Ârif.....	90
3-Amel- İlim.....	91
4-Cem'.....	93
5-Fenâ-Bekâ Ba'de'l-Fenâ.....	94
6-İttibâ-ı Resûl.....	97
7-İstikâmet-Kerâmet.....	99
8-Kalp-Gönül.....	100
9-Kemâl.....	100
10-Muhabbet-Aşk.....	101
11-Müşâhede-Huzur.....	104
12-Mûsıkî-Semâ.....	105
13-Mürîd-Mürşîd.....	106
14-Râbıta.....	110
15-Ruhsat-Azîmet.....	112
16-Seyr-i Sülûk.....	113
17-Sohbet.....	117
18-Şathiyye.....	119
19-Terakkî.....	120
20-Teveccüh.....	121

21-Tevhîd-Vahdet.....	122
22-Vücûd-Vahdet-i Vücûd.....	123
23-Vuslat-Yakîn.....	125
24- Zikir.....	126
25- Zühd.....	129
Sonuç.....	134
Bibliyografya.....	136

ÖN SÖZ

Tasavvuf tarihi, terimleri, klasikleri, örnek şahsiyetleri, müesseseleri ve geniş coğrafyasıyla, inceleme ve araştırmaya konu olması bakımından zengindir. Böyle derin bir umman içinden Ubeydullah Ahrar'ın seçilmesi tesadüfi değildir.

Hoca Ahrar, kendi dönemine hem tasavvufi açıdan hem de siyasi açıdan yön vermiş bir isimdir. Bilindiği üzere tasavvuf tarihinde siyasete karışan, sultanlarla ilişki kuran mutasavvıf sayısı azdır. Mürîdi Molla İlâhî vasıtasıyla, Anadolu tasavvuf hayatı üzerinde etkide bulunmuş olması, Fatih'in rüyalarına girecek kadar etkilendiği ve sürekli İstanbul'a getirtmek istediği bir şahıs olması, sebepler arasında zikredilebilir. Ayrıca Anadolu'yu bu derece etkileyen Nakşibendiye tarikatını bir nebze daha tanımak merakını da sebepler arasına ekleyebiliriz. Yazdıkları ve yetiştirdikleriyle ölümünden sonra da etkisi devam etmiş olan bu şahsa özel bir merak duymuş olmak doğal karşılanmalıdır. Küçük bir araştırma sonucu, Hoca Ahrar üzerine müstakil bir çalışma yapılmamış olduğunu görmemiz bu bakir sahaya yönelmemize sebep oldu.

Bu çalışmada ilk hedef, Ubeydullah Ahrar'ı her yönüyle tanımak oldu. Ardından bu şahsın tasavvuf dünyasına etkileri neler olmuştur, Anadolu'da nasıl bir yankı uyandırmıştır, sorularına cevap arandı.

Bu sorulara cevap aranırken, Ubeydullah Ahrar'ın *Fıkarât*, *Vâliidiye* ve *Havrâiye* risalelerinin kütüphanelerdeki yazma tercümelerinden faydalanıldı. Bu üç eserin aslen Farsça olup Arapça ve Türkçe'ye tercümelerinin olduğunu görüldü. Hayatını ve fikirlerini netleştirirken *Reşehât*, *Hadâik* ve *Nefehât* üzerinde yoğunlaşıldı.

Hoca Ubeydullah'ın sistemi, terbiye metodu, insanlarla ilişkileri, Naşibendiye'ye nasıl bir yön verdiği, fikirlerinin ne kadar yankı bulduğu, tesirlerinin nerelere kadar ulaştığı, eserlerinin nerelerde hüsnü kabul gördüğü soruları, cevabını bulmak istediğimiz öncelikli sorular olmuştur.

Çalışma sırasında İSAM'da kolaylıklarla karşılaşıldı. Madde poşetlerinin, araştırmacıların hizmetine sunuluyor olması, neyin, nereden, nasıl bulunacağını kolaylaştırdı. Fakat, bu alandaki çalışmaların büyük çoğunluğunun yabancı kaynaklı olması çalışmanın hareket sahasını daralttı.

İSAM'dan başlayarak Süleymaniye, Bayezit, İstanbul Üniversitesi Merkez, İstanbul Belediye Kütüphanesi, Türkiyat Enstitü Kütüphanesi, Fen Edebiyat Kütüphanesi, Millet Kütüphanesi ve Bursa Eski Basma Ve Yazma Eserler Kütüphanesi çalışılan kütüphaneler arasındaydı. Eserlerinin tamamının yazma oluşu ve kütüphanelerdeki bazı aksaklıklar çalışmaları zorlaştırmıştır. Bazı eserlerin yalnızca mikrofilmli görme imkanı oldu. Kaynaklarda, düzeltilmesi gereken bazı bilgilere rastlandı ve tashihine çalışıldı.

Çalışma, girişten sonra dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Ubeydullah Ahrar'ın yaşadığı dönem Türkistan'ı ve Nakşibendiye Tarikatı genel olarak ortaya konmaya çalışıldı. Birinci bölüm, Ahrar'ın hayatını, muhiblerini ve muhâliflerinden oluşmaktadır. İkinci bölümde, oğulları ve tespit edilebilen halifeleri verildi. Üçüncü bölüm, Ubeydullah'ın eserlerinin ve bu eserlerin Türkiye kütüphanelerindeki yazma nüshalarının tanıtımını içermektedir. Dördüncü bölümde ise Hoca Ubeydullah'ın tespit edilebilen fikirlerine yer verildi. Bu bölümün sonunda da kısa bir değerlendirmede bulunuldu..

Bu çalışmamızın eksikleri olduğunu kabul ediyoruz. Tasavvuf tarihine ait pek çok yazma eserin dünya kütüphanelerinde bulunduğunu ve gün yüzüne çıkmayı beklediklerini gördükçe, yaptığımız çalışmanın ummanda bir katre mesabesinde olduğunu düşünüyoruz. Fakat, en azından, Hoca Ubeydullah hakkında çalışacaklara bir ışık tutabileceğine inanıyoruz.

Bu çalışmamızın gün yüzüne çıkmasında emeği geçen, başta sayın hocam, Prof Dr. Mustafa Kara'ya ve bize yol gösteren herkese teşekkürü bir borç biliyoruz.

Elif ÖĞÜNÜR DİNDAR

KISALTMALAR

- A : Ana Britanica
age : adı geçen eser
Ank : Ankara
bkz : bakınız
BL : Büyük Larousse
Böl. : Bölüm
Bel. : Belediye
c : cilt
çev : çeviren
der : dergi
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DBİA : Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
EİR : İslam Ansiklopedisi, İngilizce II. Baskı
hz : hazırlayan
Hz : Hazreti
İst : İstanbul
İA : Milli Eğitim İslam Ansiklopedisi
İst.A : İstanbul Ansiklopedisi
ktp : kütüphanesi / kütüphane
Kit : Kitaplığı
krş. : Karşılaştırmız
ks : Kudise sırruhu
MEB : Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİF: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ML : Meydan Larousse
md : maddesi
nşr : neşreden
OEY : Osman Ergin Yazmaları
öl : ölüm tarihi

- osm : Osmanlıca
s : sayfa
SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TA : Türk Ansiklopedisi
trc : tercüme eden
TTS : Tasavvuf Terimleri Sözlüğü
TTK : Türk Tarih Kurumu
ünv : üniversitesi
yy : yüzyıl

GİRİŞ

1-XV. YÜZYIL TÜRKİSTAN'INA GENEL BAKIŞ

A-Türkistan

Türkistan, dil ve edebiyatımızda daha çok, Türklerin yaşadığı ülkeler anlamında kullanılmıştır. Türk tarih ve coğrafya literatüründe ise; Orta Asya'da güneyde Gürkan Irmağı, Horasan Dağları il Hindikuş Dağları, doğuda, Türkistan'ın klasik sınırları, Ural Dağları ile çevrelenmiş, yaklaşık 6500000 km²lik çok geniş bir kara parçasının adıdır. Bu bereketli topraklar, Asya'nın bir bakıma kalbi ve Türklerin yurdu olmuştur. Oğuz Han, Mete Han, Bilge ve İstemi Kağan hep bu topraklarda yaşamışlardır.¹

B-Siyasî Tarihi.

Hoca Ubeydullah'ın yaşadığı diyar ve devir, tarihî açıdan büyük önem arz etmektedir. Timurlular devrine rastlayan bu zaman dilimini genel olarak incelemekte yarar vardır.

Timurlular devri (1405-1506) Timur tarafından zabtedilen memleketlerde, gerek bağımsız hükümdarlar, gerekse bey veya vali -genel vali- sıfatıyla hüküm süren Timur'un torunlarının devridir. Bu yeni dönemde, timur devrine nazaran, bir durgunluk hakim olmuş, daha önceki seferlerin yaraları iyileşmeye başlamış, Türk ve İran unsurlarının da katkılarıyla geniş bir kültür ve düşünce çağı açılmış, büyük sanat eserleri meydana getirilmiştir.

Savaş, zafer, barış, Türkistan'ın yükselişi ve çöküşü, tahribat ve yeniden inşa; savaşlar yüzünden meydana gelen fakirlik ve bunların barış yıllarında ortadan kaldırılması, asker ve kumandanların zafer sarhoşluğu; Timur'un ölümünden sonra

¹ Kitapçı, Zekeriyya, Türkistan Milli Tari ve Kültür Davamızın Temel Meseleleri, 247,248, İst.1993

bunların moral çöküntüsü; ilim ve şiirde zirveye ulaşması ve nihayet dînî iradenin yerleşmesi, timurlular devrinin ana çizgisidir.²

Timur'un Cihangir, Ömer Şeyh, Miran Şah ve Şahruh Mirza* adlı dört oğlu vardı. Ancak, Cihangir ve Ömer Şeyh'in ölümü ve Miran Şah'ın da geçirdiği kaza sonucu rûhî sakatlığı ve aynı zamanda Şahruh'un da hükümdarlıkla bağdaşmayan bir karaktere bürünmesi, Timur'un zorunlu olarak Cihangir'in oğlu Pir Muhammed'i halef seçmesine sebep oldu.³

Timur'un kurduğu devlet daha çok onun şahsi iktidarına dayandığından, sağlığında, oğul-torun ve genel valilerinin Timur'a itaatleri yanında kendi adlarına hutbe okutup sikke bastırmaları ve halef konusundaki ihtilafları devletin bütünlüğüne zarar vermiyordu. Fakat, 1404'de Otrar'da ölümünden sonra, imparatorlukta bir sarsılma dönemi başladı. Oğulları ve ordu kumandanları, Timur'un halefini tayin hususunda çekişmeye başladı. Pir Muhammed yeterli desteği alamadığından tahta geçemedi ve 1407'de kendi beyleri tarafından öldürüldü. Devlet çeşitli hakimiyet bölgelerine ayrılıp parçalandı. 20-30 yıl içerisinde yeniden bütünlüğe kavuşsa da torunları arasında taht kavgaları sürüp gitti. Bu karışıklıklara emirler de katıldı ve mahalli beyler de yararlandı.⁴

a-Halil Sultan Devri.(1405-1409)

Timur'un ölümünden sonra tahta, Pir Muhammed'i yenen Mirza Şahruh'un oğlu Halil Sultan geçti. Amcası Şahruh buna karşı çıktı. Gerek Halil Sultan'a karşı Semerkant'taki yaygın memnuniyetsizlik, gerekse kıtlığın baş göstermesi gibi olumsuzluklar üzerine Mirza Şahruh şehre gelerek onu tahttan uzaklaştırdı. Aynı zamanda şair olan Halil Sultan iki yıl Rey emirliğinde kaldı.

² Baymirza Hayit, Türkistan Devletinin Milli Mücadele Tarihi, 2-5, Ank. 1995.

* Mirza; Farsça, Emirzâde'nin kısaltılmışıdır. Timurlu şehzadelerine verilen ad. Mesela Babur Şah gençliğinde "Babur Mirza" diye anılırdı. TA, XXIV / 242.

³ TA, XXXI / 227.

⁴ TA, XXXI / 227.

Sonra Irak-ı Acem ve Azerbaycan'ın geri alınmasına memur edildi. Farsça, Türkçe şiirleri olan bu sultan 27 yaşında intihar etti.(öl.1411)⁵

b-Mirza Şahruh.(1409-1447)

Mirza Şahruh tahta çıkınca oğlu Uluğ Bey'i Semerkand'da Mâverâünnehir Valisi olarak bıraktı ve ülkeyi Herat'tan yönetmeye başladı. Cürcan ve Mazenderân'ı ele geçirdi. Yeğeni Baykara'nın başkaldırısını Fars'a yönelerek cezalandırdı(1414). İsfahan'a giderek, yönetime karşı ayaklanan İskender'i görevden uzaklaştırarak yerine Rüstem'i getirdi.(1415) bir süre sonra Mezopotamya ve Azerbaycan dışında babasının egemen olduğu tüm ülkeleri denetimi altında birleştirmeyi başardı.⁶ 1420'de ilki olmak üzere Azerbaycan'a üç sefer düzenledi ve Karakoyunlular'dan Azerbaycan, Tebriz ve Ermenistan'ı aldı. İskender'in güçlenmesi üzerine ikinci seferini yaparak yendi ve buraya Timurlular'a bağlı bir vali olarak Ebu Said'i tayin etti. İskender'in 1413'de Tebriz'i işgal ederek valiyi öldürmesi üzerine 1434'de son seferini yaptı ve bu seferle Türkmen meselesi bir düzene sokulmuş oldu. Onun döneminde imparatorluk dağılmaktan kurtuldu, refah arttı, yalnız ekonomik alanda değil kültürel alanda da yükselme ve gelişme kaydedildi. Resim-minyatür, hattatlık, mimari, musiki ve özellikle tarih yazıcılığı ile meşgul olundu. Timur'un seferlerinin yol açtığı yıkım büyük ölçüde giderildi. Tüccar-sanatçı topluluklarının yerleştiği başkent Herat'ta bir kütüphane kuruldu ve Herat İran sanatının en önemli merkezi oldu. Şahruh, İslam geleneklerine bağlıydı. Çin, Mısır ve Hindistan ile diplomatik ilişkiler kurdu ve ticari bağlantılar geliştirdi.⁷ Onun ölümüyle Orta Önasya'nın siyasi hakimi bulunan Timurlu Devleti çökmeye yüz tuttu., karışıklıklar yeniden başladı. Ancak fikrî ve kültürel alanda git gide artan bir hızla gelişme başladı.

⁵ TA, XXXI / 227. Ayrıca, Halil Sultan'ın devlet hazinelerini har vurup harman savurması üzerine kendisine karşı birleşen emirler tarafından tahttan indirildiği (1409) ve hemen ordusu başında harekete geçen ve hiçbir mukavemetle karşılaşmadan tahta oturan Şahruh'un Mâverâünnehir ve Horasan'ı birleştirdiği kaynaklarda geçmektedir. Bkz. BL, XXII / 11542.

⁶ BL, XXII / 11542; TA, XXXI / 227-228.

⁷ TA, XXXI / 227-228 ; A, XXI / 21.

Mistik tabiatlı ve aynı zamanda ilim ve sanat incisi olarak isim yapmış olan Şahruh, 1447'de Rey'de öldü.⁸

c-Uluğ Bey Dönemi.(1447-1449)

Uluğ Bey'in tahta sahip çıkması olaylı geçmiştir. Baysungur'un oğlu, Alauddevle ile uğraşmış ve Meşhed'i zaptetmiştir(1448). Siyasî-askerî çalışmaların yanında bilimle de uğraşmıştır. Uluğ Bey bir hükümdar ve kumandandan çok, bir münevver ve yumuşak bir kişiliğe sahipti. İç çekişmeler sonucu devleti üçe bölünmekten kurtaramadı. Batı İran'ı yöneten Karakoyunlu Cihanşah bağımsızlığını ilan ettiği sırada oğlu Abdullatif babasına karşı ayaklandı ve Uluğ Bey'i 1449'da öldürttü.

Uluğ Bey bilime önem vermiş, rasathaneleri geliştirmiş, ünlü bilim adamlarının gelişmesine zemin hazırlamıştı. Abdullatif de tahtta fazla kalamamış, 1450'de beylerin suikastıyla öldürülmüştü. Yerine Şahruh'un bir başka torunu Abdullah geçti. Timurlular arası iktidar kavgası devam etti. Abdullah Timurlulardan Ebu Said'e karşı savaşırken 1451'de öldü.⁹

d-Ebu Said Devri (1451-1469)

Ebu Said Özbeklerin yardımıyla iktidarı ele geçirdikten sonra başkenti Semerkand'dan Herat'a geçirdi. Ebu Said'in 17 yıldan fazla süren hükümdarlığı sırasında iç işlerinde istikrarlı bir dönem yaşanmıştır. 1454'de Belh'in Ebu Said tarafından zaptı üzerine, Babur Herat'tan hareketle Mâverâünnehir'e geldi. Semerkand'ı kuşattı. Daha sonra Babur ile yapılan antlaşma Babur'un ölümüne (1457) kadar sürdü. Timurlular arasındaki bu anlaşmazlıktan yararlanan Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah 1458'de Herat'a girdi, fakat ülkesindeki kargaşa nedeniyle geri döndü. Bu ona Horasan'ı boşaltmasına mal oldu. 1466'ya dek bu ülkeyle sorun çıkmadı. Ebu Said, Alauddevle, İbrahim ve Sultan Sencer'i bertaraf ederek yerini sağlamlaştırdı. 1467'de Akkoyunlular, Karakoyunlular için

⁸ TA, XXXI / 227-228; Baynirza Hayıt, age, 3, ; ML, XII / 169.

⁹ TA, XXXI / 228; ML, XII / 169; Baymirza Hayıt, age, 3; BL, XXII / 11542.

tehlike arz edince Ebu Said ordusuyla batıya bir sefer düzenledi. Bu başarısız seferde esir düştü ve Şahruh'un torunlarından Yâdgâr Muhammed'e teslim edildi, o da intikam yüzünden onu öldürttü.(1469).

Ebu Said'in bütün amacı, Timurluların parçalanmış topraklarını birleştirmeye yönelikti. İdarecilerine, yakınlarına ve şeyhlerine bol bol dirlikler dağıtarak onların desteğini sürekli kıldı.¹⁰

e-Sultan Ahmet Devri ve Sonrası.

Ebu Said'in ölümüyle yerine geçen oğlu Sultan Ahmet (1469-1494), ülkeyi 25 yıl bir takım mücadelelerle idare etti. Ülkeyi tehdit eden iki güç - Özbekler ve Moğollar - vardı. Özbeklerin başındaki Ebu'l-Hayr, Ebu Said'den önce öldü. Yerine geçen M. Şeşh'ani'nin hedefi Semerkand'ı ele geçirmektir. Fakat Babur da aynı hedefi gütmekteydi. Üstelik Babur'un hareketleri Moğollarca sürekli desteklenmekteydi. Babur'un Fergana'ya yaklaştığı öğrenildiğinde Sultan Ahmet ölmüş, tahta, birkaç ay kalacak olan Mahmut Mirza geçmişti.* Ardından üç ay bir süreyle Babur tahta geçti ondan sonra da Baysungur'un kardeşi Sultan Ali iki ay tutunabildi. Babur'un ikinci taht saltanatı da uzun sürmedi. Bu bölgeleri özbeklere terk ederek Hindistan'a döndü ve imparatorluğunu orada kurdu. Ebu Said'in ölümünden kısa bir süre sonra Hüseyin Baykara Herat'ta tahta çıktı. Timurlular'ın Herat kolu büyük güçlüklerle mücadele etmek zorunda kaldı. 35 yıl süren Baykara döneminden Herat en parlak günlerini yaşadı. Baykara'dan sonra oğulları kavgaya düştü. Özbekler 1506'da Herat'ı aldı¹¹ ve Timurlular devri Türkistan ve çevresinde kapanmış oldu. Bununla birlikte Timur ve Timurlular, dünyanın en büyük imparatorluklarından biri olarak, Türkistan ve çevresinin 137 yıl boyunca kaderini tayin ettiler.¹²

¹⁰ TA, XXXI / 228-229; BL, XXII / 1152.; Baymirza Hayit, age, 3-4.

* Sultan Ahmet'in, başlarında Hoca Ubeydullah'ın bulunduğu din adamlarının etkisinde kaldığı bildirilir. Ayrıca Ahrar'ın Abdullah ile Ebu Said arasındaki iktidar mücadelesinde, Ebu Said lehine önemli bir rolü olduğu kaydedilir. Baymirza Hayit, age, 2-4'ün dipnotu. Krş. Zeki Velidi Togan; Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi, I / 151, II. baskı, İst. 1981

¹¹ BL, XXII / 11543; TA, XXXI / 239.

¹² Baymirza Hayit, age, 3-4.

C-İslam Kültür Ve Medeniyetinde Türkistan.

Türklerin beşiği olan ve büyük bir geçmişe sahip Türkistan bölgesinin, dünya tarihinde önemli bir rol oynadığı bilinen bir gerçektir.¹³ İslam kültür ve medeniyetinde de müstesna bir yeri vardır. Halife Ömer devrinde girilen fetih hareketleri sayesinde İslam hakimiyetinin doğu sınırları, ilk hamlede, İranlılar ile Türkler arasında geleneksel bir sınır olan Ceyhun Nehrine kadar ulaşmıştır. Bundan sonra Türkistan'da, Türk varlığının dini ve kültür hayatında köklü değişiklikler yapacak olan yeni İslam devri başladı. Bu yeni devrin en hareketli devreleri miladi VII-X. Asır arasında kalan zaman dilimidir. Dünya siyasi ve ekonomik konjektürünün değişmesine sebep olacak bir çok köklü değişme bu sırada vuku bulmuştur. Bu gelişmeler sonucu, İslam Milletleri Tarihi'nde bir "Müslüman Türkler" devri başlamış oldu.¹⁴

D-Türkistan'da Bilim.

Müslüman Türkler devrinin başlamasıyla Buhara, Semerkand, Taşkent ve Kaşgar başta olmak üzere Türk dünyasının bir çok şehirleri kısa sürede, İslam kültür ve medeniyetinin göz kamaştırıcı birer merkezi haline geldi. Öyleki, tarihin hemen her devrinde Türklüğün hakim karakterini taşıyan bu şehirler, Bağdat, Şam, Kahire gibi İslam kültür ve medeniyetinin parlak merkezleriyle rekabet edecek, boy ölçüşecek duruma ulaşmıştır.¹⁵

Ayrıca, Tefsir, Fıkıh, Hadis gibi sahalarda en muazzam eserlerin telif edildiği yerler Buhara, Semerkand, Tirmiz, Nese, Herat, Taşkent, gibi Türkistan'ın önemli şehirleri olmuştur. Temel kaynakların pek çoğu buralarda yetişen diğer İslam alimleri tarafından yazılmıştır. Mesel; Sahih-i Buhârî, Sünen-i Tirmizî...vs. Aristo Felsefesini, İslam dünyasında anlaşılabilir bir hale getiren Farâbî (öl.870-950) ve onun gibi İmam Mâtürîdî (öl.33/944) gibi Türk asıllı daha

¹³ Baymirza Hayıt, Türkistan Devletinin Milli Mücadele Tarihi, 1, Ank, 1995

¹⁴ Kitapçı, age, 248-250

¹⁵ Kitapçı, age, 248-250.

nice alim ve fikir adamı İslam dünyasında kendinden söz ettirmiştir. Türkistan'ın İslam medeniyetinde matematik, Astronomi, Tıp vs. gibi ilimlerin de mühim bir yeri vardır. Ayrıca Türk Dili ve Edebiyatı açısından da önemi büyüktür. Timurlu hanedanından Uluğ Bey'in Semerkand yönetimi yılları (1400-1440) Türkistan'daki İslâmî kültür hareketinin en canlı devrini teşkil etmiştir. duvarında “İlim tahsil etmek, erkek ve kadın, her Müslüman'a farzdır” hadisinin yer aldığı Buhara'daki medresesi ile Semerkand bu cümledendir. Burada dini ilimler yanında, Kadızâde Rûmî tarafından astronomi de öğretilmiştir. Uluğ Bey tarafından yaptırılan rasathane büyük hizmet görmüştür.¹⁶ Burada Uluğ Bey 1018 yıldız tespit ederek kaydetmiştir. Bir yılın 365 gün 6 saat 10 dk. 8 sn. olduğunu hesap ederek bugünkü değerden 1 dk 2 sn. daha küçük bir değer elde etmiştir. onun astronomik cetveli, gökyüzünün araştırılmasında esas alınır.¹⁷ Uluğ Bey zamanında Astronomi ve Matematik ile ilgili eserler verilmiştir. Ancak hem bunları hem tarihi eserlerin dili Farsça'dır.¹⁸ Herat'ta Baykara'nın sarayındaki şairlerden biri de Mir Ali-Şîr Nevâî'dir(öl.1441-1501).¹⁹

Tarih alanında dede ile torun tarihçiler Mirhond (öl.1498) ve Handemir'den(öl.?)²⁰ başka devrin olaylarını yansıtan tarihçilerden Hâfız-ı Ebrû (öl.1430) Abdürrezzak Semerkandî (öl.1482) değerli eserler yazmış vakanüvislerdir.²¹

E-Sanat.

Timurlular, büyük sanat koruyucularıdır. Dönemin önde gelen sanatçıları ve bilim adamları, fethedilen şehirlerdeki alim ve sanatkarlar, Herat'da, Şiraz'da ve özellikle Semerkant'da saraylarda toplanmaya başladı. Avrupalıların “Timur’lu rönesansı” adını verdikleri bu devir, asıl Timur’un torunlarının başlattığı çağdır.²²

¹⁶ Kitapçı, age, 250.

¹⁷ Baymirza Hayıt, age, 5.

¹⁸ TA, “Timurlular” md., XXXI / 230.

¹⁹ Baymirza Hayıt, age, 6.

²⁰ ML, “Timurlular” md., XII / 169; A, “Timurlular” md., XXI / 21.

²¹ TA, XXI / 230.

²² Timur Rönesansı diye anılan bu dönemde önce Herat, 1510'dan sonra ise Tebriz parladı. BL, “Timurlular” md., XXII / 11543; TA, XXXI / 230.

Timur'dan sonra başlayan durgunluk, bu tür faaliyetlerin artmasına ve gelişmesine uygun ortam hazırlamış, sultanların bulunduğu merkezlerde çeşitli sanat ve bilim kollarındaki faaliyetler çok artmıştır.

a-Edebiyat.

Edebiyat alanında Türkistan'ın yetiştirdiği Dîvân-ı Lügat'i-t Türk sahibi Kaşgarlı Mahmut'dan sonra Çağatay Edebiyatına ait Timurlular devrinde eserler yazılmıştır. Sekkârî, Lütî dönemin ilk şairleridir. Lütî, Ali Şîr Nevâî'den önce yaşamış olup onu etkilemiştir. Son büyük Timurlu hükümdarı Hüseyin Baykara ve Timur'un diğer torunlarından Sultan Halil, Ebu Bekir Mirza, Bâbur ve ayrıca Cânî, devrin ünlü şairleriydi. Bu şairler eserlerini Türkçe olarak vermişlerdir.²³ Bâbur da şair ve aynı zamanda hatıra yazarıydı.

b-Mimarî.

Türkistan'daki bu köklü ilmî ve edebî gelişmeler, kültür ve sanat eserlerine de yansımıştır. Başta Buhara, Semerkand, Taşkent olmak üzere Türkistan'ın bütün büyük şehirleri, hatta köy ve kasabaları, İslam medeniyetinin olgun meyveleri olan camiler, mescitler, ribatlar, hanlar, hamamlar ve türbelerle doldu. Türk damgalı bu eserler asırlardan günümüze ulaşmayı başardı.²⁴

Timur, Semerkant'ın imar ve ihyasına büyük önem vermiş, buraya fethettiği ülkelerden birçok alim ve sanatkar getirtmişti. Şehrin etrafına inşa ettirdiği Dımaşk, Mısır, Şiraz, Sultaniye gibi büyük şehirlerin isimlerini koymuştur.²⁵

Timurlular, mimaride ün yapmışlar, İslam sanatı içinde kendine has bir özellik göstermişlerdir. Mimari yapı eserler İran yapı geleneğini aksettirmekle birlikte, çağına has bir üslup içinde verilmiştir ve bu üslup değiştirilmemiştir. Keş'teki Timur sarayı ile Ahmet Yesevî Türbesi, Timurlu devrinin ilk mimari örneklerini oluşturur. Bibi Hatun Camii de bu yılların en süslü eserlerindedir.

²³ TA, XXXI / 230-231; A, XXI / 21.

²⁴ Kitapçı, age, 253.

²⁵ Kitapçı, age, 253-254.

Mimarideki başlıca yenilikler Mirza Şahruh dönemine rastlar. Bu devrin en belirgin özelliğini oluşturan Meşhed'deki Gevher-Şad Camiinde görüldüğü gibi, mimari süslemede önemli gelişmeler başlamıştır. Yüksek ve dayanıklı binalarda iç hacmin geniş yer tutmasına çalışılmıştır. Binaların dış yüzleri çinilerle süslenmiştir. Gür-i Mir'deki gibi, damla şeklinde mukarnaslı cümle kapıları bulunmaktaydı. Armut kubbelerle yayvan kubbelerin yanında yüksek kubbelerin de kullanıldığı görülür. Uluğ Bey'in yaptırdığı binalar sağlamlık, büyüklük ve haşmet yönünden daha öncekilerden üstündür.

Bu mimarinin bir özelliği de renk zenginliğidir. Sıvaya gömülü çini mozaiklerle ayet yazılmış, bitki motifleri yapılmıştır.²⁶

c-Minyatür-Resim.

Timurlu sanatının bir başka parlak yanı da minyatür ve resim sanatının gelişmiş olmasıdır. Timurlu döneminin tezhipli yazmaları, doğu ve batı kütüphanelerinin değerli hazineleridir.²⁷ Minyatürcü Berzah ile Şah Muzaffer önemli isimlerdir. Timurlu sanatı, Moğol döneminde açtığı yolda, özellikle de Herat ve Şiraz minyatür okullarıyla çok gelişmiştir. Ustası da Behzat'tır.²⁸ Ayrıca çinicilik, dokumacılık, Çin ve Hint etkisi altında kalan resim ve ciltçilik önem kazanmıştır.²⁹

Devlet adamı ve hattat Baysungur'un atölyelerinde deri işi ciltçilik, hat, ahşap oyma ve yeşim işleme alanında çalışmalar yapılmaktaydı. Metal işçiliğinde ise Timurlular eski Irak okulları düzeyine ulaşamadılar.³⁰

²⁶ TA, XXXI / 231. Timur mimarisi hakkında, "Selçuklu geleneğini sürdüren İlhanlı mimarlığının devamıdır" denilmektedir. BL, XXII / 11543; ML, XII / 169; A, XXI / 21.

²⁷ TA, XXXI / 231.

²⁸ A, XXI / 21; BL, XXII / 11543.

²⁹ ML, XII / 169.

³⁰ A, XXI / 21.

F-Toprak Yönetimi.

Timur Devleti idari ve askerî bakımlardan İran karakterinin ağır bastığı İslam kültürünün birçok özelliklerini taşımaktaydı. Bu devletin bir başka özelliği de askerî gücün bir nevi derebeyliğe dayanmasıdır. Şehzadeler, emirler, askerî kumandanlar, boy reisleri, toprakların sahipleriydiler. Bu topraklar üzerinde yaşayan insanlar da onlara tabi idi. bu durumun en yaygın şekilde görüldüğü dönem, Şahruh'un iktidarına rastlar. Onun iktidarı ancak bu şekilde ayakta kalabilmiştir. Belirli güçlerin elinde bulunan ve "soyurgal" denen büyük askeri tımarlar, hükümdarın emriyle bir hizmet karşılığı olarak dağıtırdı. Bu toprakları idare eden kimseler vergi vermez, her türlü resimden muaf tutulurdu. Buna karşılık, silahlı savaşçılar karşılamak ve sefere katılmak yükümlülükleri vardı. Bunun için yönetimleri altındaki halktan vergi toplarlardı. Soyurgallar bir süre sonra veraset yoluyla geride kalan soylara intikal etmiştir.

Timurlular'ın başlangıçtaki davranışları giderek yerini bir durgunluğa bırakmış, düzenin kurulmasına yönelmiştir. Özellikle Şahruh, Uluğ Bey ve Ebu Said'in hakimiyetleri sırasında sulama çalışmalarına ağırlık verilmiş, dolayısıyla ziraat ilerlemiştir.³¹

G-Türkistan'da Tasavvufun Yayılışı.

Türk boyları, yeni dini sadece kılıç zoruyla kabul etmiş değildir. İslam gazilerinin Allah adına gaza ederken, maneviyat dolu bir kuvvetle savaşmaları, kahramanlığa aşık ve inanmış bir millet olan Türk halkında müspet bir etki uyandırmıştı. Savaşlarda İslam gazilerinin düşmanlarına ve esirlere karşı adaletli davranmaları, hakları olmayan en kıymetli eşyaya bile el sürmeyip, onları bazen sahiplerine geri vermeleri , Türkleri duygulandırmıştı.³²

Türk kavimleri, İslam dininin, kendilerinin, Allah, ahlâk, fazilet ve nur anlayışına yakın olduğunu anladılar. Bu sebeple Müslümanlığı kabul eden Türk boyları, benimsedikleri bu dini Müslüman olmayanlar arasında yaymaya başladılar.

³¹ TA, XXXI / 230.

³² Demirci, Mehmet, Türkistan Notları, 80, İst, 1996.

Karahanlılar, 950-960'larda, hükümdarları Satuk Buğra Han'ın İslamiyet'i kabulüyle topluca Müslüman olarak, İslamî Türk kültür, sanat ve edebiyatının ilk örneklerini verdiler.

Türkistan IX. Asırdan itibaren İslam dünyasının sınır bölgesi durumunda olmuştur. Sûfi tarikatleri bu bölgenin tarihinde, kafirlerin saldırılarına karşı İslam'ı korumak ve aynı kafirler arasında misyonerlik vazifesi yapmak suretiyle büyük rol oynamışlardır. Gerçekten sûfilerin faâliyetleri sayesinde İslamiyet yerleşik hayat süren ve göçebe olan Tacikler ile Türk boyları arasında derin şekilde kök salmıştır.³³

Hemen sonraki devirlerde devlet büyükleri, mutasavvıflara ve şeyhlere çok ilgi gösterdi. Böylece onların halk arasındaki itibarı daha da arttı. İçki içmeyecek kadar dini hükümlere bağlı olan Karahanlılar, İslamiyet'i aşk ve hararetle savunan ilk Selçuklular, âlimlere ve şeyhlere karşı büyük saygı ve ilgi gösterdiler. Bu Türk hükümdarları, İslam inançlarına çok bağlıydılar. Hanefî mezhebine sıkıca sarılmışlardı. Türk milletinin içtimâî vicdanından doğan bu eğilimin iki sonucu oldu:

1-Yeni Müslümanlar arasında bölünmeler, Râfızîlik ve i'tizal görülmedi.

2-Türk boyları arasında gelişen tasavvufî fikirlerde şer'î esaslara derin ve samimi bir şekilde uygunluk oldu.

Hoca Ahmet Yesevî³⁴ (öl.561/1166) devrine kadar olan Orta Asya Türklük âlemi, uzun süreden beri tasavvuf fikirlerine alışmıştı. Mutasavvıfların menkıbe ve kerâmetleri şehirlerde ve göçebe Türk boylarında az-çok yayılmıştı. Yeni dervişler, ilâhiler ve dînî şiirler okuyup, Allah rızası için iyilikte bulunarak, onlara cennet ve mutluluk yollarının gösteriyordu. Orta Asya halkları bu tür dervişleri, eskiden beri kutsallık verdikleri ozanlara benzeterek kabul ettiler ve onların sözlerine inandılar.³⁵

³³ Demirci, age, 81.

³⁴ Safüyyiddin Ali, Reşehât Ayn'u-l Hayât ter, çev, M.Şerif el-Abbâsî, 17, İst.1291. Köprülü, Fuat, 1-180, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ank.1991. Geni bilgi için bakınız, Ahmet Yesevî, Dîvân-ı Hikmet Seçmeler. İzz. Kemal Eraslan, 1-45, Ank. 1993.

³⁵ Demirci, age, 81.

Böylece eski ozanların yerini “Ata” ve “Baba” denen bir takım dervişler aldı. Hz. Peygamber’in ashabından biri olarak gösterilen Aslan Baba ile Korkut Ata ve Çoban Ata³⁶ (Zengi Ata) bunlardan kalan birkaç hâtıra isimdir.

Ahmet Yesevî ortaya çıktığı zaman, göçebe Türk boyları arasında Sir-i Derya kenarında ve bozkırlarda halka anladıkları bir dille, yani basit halk Türkçesi ile hitap ederek İslam inanç ve geleneklerini yaymaya çalışan bazı dervişlerin bulunduğu bir gerçektir. Ahmet Yesevî’nin, kendinden önce gelen dervişlerden daha üstün bir şahsiyet olduğunu kabul etmemek mümkün değildir. Ancak, eğer kendisinden evvel gelen nesiller zemin hazırlamamış olsalardı, onun başarısı da bu kadar büyük olmazdı.³⁷

Yesi’de, yani bugünkü Türkistan şehrinde, temelleri atılan Yesevîliğin çok geniş bir alana yayıldığı görülmektedir. Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan, Tataristan, Azerbaycan, Türkiye ve Balkanlar derece derece Yesevîliğin yayıldığı yerlerdir.

Önce Sir-i Derya çevresinde, Taşkent ve civarında tutunmuş, sonra Harezm bölgesine yayılmış, sonra Mâverâünnehir’de kuvvet kazanmış ve daha sonra kuzeybatıya Kıpçak havalisine yayılarak Horasan, Azerbaycan ve Anadolu’ya ulaşmıştır.

Nakşibendiliğin ortaya çıkmasına, yani XV. yy. başlarına kadar, Orta Asya Türk âleminin her tarafında, hemen hemen Yesevîlik hakimdi. Bununla birlikte XVII. yy’da bile Horasan’da, Orta Asya’nın muhtelif yerlerinde, hatta Kâbil’de, Diyarbakır’da, Hicaz’da, İstanbul’da Yesi derviş ve şeyhlerine rastlıyoruz.³⁸

Burada belirtmek gerekir ki, tarihte Orta Asya ile Anadolu kültür coğrafyaları arasındaki ilişkinin de en can alıcı örnekleri tasavvuf alanında görülmektedir. Anadolu’nun İslamlaşmasında büyük rol oynayan kolonizatör

³⁶ Hoca Ubeydullah bu şahsın kabrini sık sık ziyaret ederdi. Demirci, age, 124, Burada Demirci’nin Abdullah tespitinin Ubeydullah olması gerekirdi. Çünkü Ali Sâfi, Zengi (çoban) Ata ile ilgili verdiği bilgi içinde, Hoca Ubeydullah’ın onun kabrini ziyaret ettiği geçmektedir. Ali Sâfi, age, 19

³⁷ Demirci, age, 82.

³⁸ Demirci, age, 120.

dervişler gibi daha sonraki yüzyıllarda Orta Asya'dan gelip Osmanlı ülkesinde faaliyet gösteren mutasavvıflar da önemli yer tutar.³⁹

Tekrar Türkistan'a dönelim. XV. yy başlarında artık Nakşibendi tarikatı, Yesevilikten çok fazla öneme sahipti. Yalnız Sir-i Derya bölgesi ile Kırgız-Kazak bozkırlarında Hoca Ahmet Yesevî'nin etkisi ve önemi hiçbir şekilde eksilmedi. Ayrıca hiçbir tarikat onun işgal ettiği yeri tutamadı. Kazaklar ve Kırgızlarca korundu. XIX. yy sonunda dahi Fergan vadisinde kalabalık Yesevî grupları mevcuttu.

XIII-XIV. asırda en önemli tarikat olan Yeseviye, Nakşibendiye'nin kurulmasından sonra onun içinde erimişse de XV. yy'da Rus Sovyet rejimi altında tekrar faaliyete başladı. Günümüze bunlardan Saçlı İşanlar ile Atlı İşanlar kaldı.⁴⁰

İşan, Türkistan'da ve İdil havzası Türklerinde sūfi, keramet sahibi, veli manalarında, ulemâ ve şeyhlere verilen bir unvan⁴¹ olarak geçer. Sovyet öncesi dönemde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve topluluklarında din ile ilgili kurum ve kuruluşları yapılandırılması, düzenlenmesi, biçimlendirilmesi ve yönetimi, İşanlar tarafından veya İşanlar'ın yol göstericiliğinde gerçekleştirilmiştir. Orta Asya'daki İşanlık geleneği Türkiye'deki dedelik, babalık geleneğine büyük ölçüde benzer. Bir kişinin İşan olabilmesi için ilk şart "ak süyek"* ten gelmesi, ikinci şart ise din ulemâsı olmasıdır. İşanlık bir sıfattır, tasavvuf ehlinin geldiği bir mertebedir. Bunlar iki kitleye ayrılır; Hocalar ve Seyitler. İşanlık soydan gelir. Belli yaşa gelen İşan erkek, evlatları arasından İşanlığa layık birini halef tayin eder. İşan her yıl iki defa gelir ve "pata" (Fatiha) verir. Evin geçimi, huzuru, bereketi, sağlığı için dua eder. İşanlar, soylarını Hz. Ali'ye ve Ebu Bekir'e dayandırır. Hz. Ebu Bekir'e dayandıranlar genel olarak "Hocalar" taifesinden

³⁹ Barkan, Ömer, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, Vakıflar Drg, II, 279-389, İst. 1942.

Ayrıca Orta Asya tasavvuf çevreleri ile Anadolu'nun ilgisini gösteren bir çalışma için bkz. Thierry Zaicore, "Histerie et Croyances des dervishes Turkestaneis et İndiens a' İstanbul" *Anatolia Moderna*, II, Paris, 1991.

⁴⁰ Demirci, age, 121

⁴¹ Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 560, Ank. 1982.

* Ak yürek

olanlardır.* İşanların, Türklerin eski dinlerinde belli bir işleve sahip olan, Ozan tipinin günümüzdeki temsilcileridir. Hastalıkları iyi eder, problemleri çözmeye çalışır.⁴² Bunlar (İşanlar) dışında Hocalar ve Sunaklar'ın olduğunu öğreniyoruz.⁴³

Bektaşiliğın ve Nakşibendiye'nin Yesevîlik'ten geldiğı savunulur. Muhammet Bahâüddin'in (öl.791/1389) Yesevî şeyhlerinden olan Kasım Şeyh ve Halil Atâ'dan feyz almasından ve Hoca Abdulhâlık Gucduvânî'nin, Nakşibendî'yi, Üveysî'lik yoluyla manen terbiye etmesinden, Gucduvânî'nin ise Ahmet Yesevî'den sonra Yusuf Hamedânî'nin halifesi olmasından dolayı Yesevîye ile Nakşibendiye alâkalandırılır. Yesevî ile Nakşibendi'nin her ikisi de Yusuf Hamedânî kökünden gelmektedir. Bu bakımdan Nakşibendilik ile Yesevîlik pek çok bakımdan benzerlik taşır.

Hoca Bahâüddin'den sonra Nakşibendilik, Mâverâünnehir Horasan Türk boyları arasında çok yayılmış, Yesevîliğin etki alanını daraltmıştır. Aslında Nakşibendiliğın, genel çizgileri bakımından, Yesevîlikten pek farklı olmadığı görülür. Orta Asya'da az zamanda yayılmasını evvelce Yesevîliğin ona zemin hazırlamasına borçlu olduğu söylenebilir.

Şâh-ı Nakşibend'in halifeleri Muhammet Parsa ve Alaaddin Attar, tarikatı Maverâünnehir bölgesine yaydılar. Ubeydullah Ahrar zamanında şöhreti Anadolu'ya ulaştı. İmâm-ı Rabbânî (öl.1031/1620) ile Hint diyarından başlayan yeni bir canlılık kazandı ve XIX. yy'dan itibaren hızla yayıldı.⁴⁴

*Ak Süyek'ten gelen ve Türkistan'da yaşamakta olan İmam Bektöre İbadullayev'in şeceresi verilmiştir. Şecere Hz. Ebu Bekir'den başlayarak Hoca Nakşibendi'ye kadar gelir. Sonra Mevlana Yakup Çerhî, sonra Hoca Abdullah, sonra Mevlânâ Zâhid... diye devam eder. İmam Rabbânî İşan Rabbânî diye geçer. Burada bizim için önemli olanı, Yakup Çerhî'den sonra gelen ismin Hoca Ubeydullah olması gerektiğidir. Çünkü Yakup Çerhî şeyhi, Mevlânâ Zâhid mürididir. Buradaki yanlış düzeltilirse, Hoca Ubeydullah'ın isminin İşan silsilesinde geçtiğini söyleyebiliriz.

⁴² Çınar, Ali Abbas, Orta Asya Türk Kültüründe İşanlık Geleneğı, Bilig, Bilim Ve Kültür Dergisi, I, 55-59, Bahar 96.

⁴³ Geniş bilgi için bkz. Demirci, age, 49-50.

⁴⁴ Demirci, age, 120-122.

2-NAKŞİBENDİYE TARİKATİNE GENEL BAKIŞ

XV. Yüzyılda Tarikatların Durumu.*

XV. yy'a kadar ortaya çıkan ve yayılan belli başlı tarikatleri, kurucularını, vefat tarihi ve yerlerini kronolojik sırayla şöyle verebiliriz:

<u>Tarikatın adı:</u>	<u>Kurucusu:</u>	<u>Vefat Yeri ve Tarihi:</u>
Melâmiye	Hamdun Kassar	Nişâbur 271/ 884
Kazerûniye	İbrahim Kazerûnî	Mazernu 425/1034
Kâdiriye	Abdulkâdir Geylânî	Bağdat 555/1160
Yeseviye	Ahmed Yesevî	Yesi 561/1166
Rifâiye	Ahmed Rifâî	Vâsıf 579/1183
Medyeniye	Ebu Medyen Şuayb b. Hüseyin	Tilemsan 589/1193
Kübreviye	Necmüddin Kübrâ	Harezm 618/1221
Ekberiyeye	Muhyiddin b. Arâbî	Şam 638/1240
Suhreverdiye	Şihâbuddin Suhreverdi	Bağdat 652/1254
Çeştiye	Musnuddin Çeştî	Delhi 653/1255
Şâzeliye	Ebu'l-Hasan Şâzeli	Mısır 656/1258
Bektâşiye	Hacı Bektaş Velî	Hacı Bektaş 670/1271
Mevleviye	Mevlânâ Celâleddin	Konya 672/1273
Bedeviye	Ahmed Bedevî	Mısır 675/1276
Desûkiye	İbrahim Desûkî	Mısır 694/1295
Sâdiye	Sâduddîn b. Musa Cebbâvî	Cebba 699/1300
Halvetiye	Ömer Halvetî	Herat 801/1398
Bayramiye	Hacı Bayram Velî	Ankara 833/1430
Zeyniye	Zeynüddîn Hâfî	Malın 838/1434

* Geniş için bkz. Kara, Mustafa, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, 272-300; Eraydın, Selçuk, Tasavvuf ve Tarikatlar, 322-450.

B-Nakşibendiye Tarikatına Genel Bakış.

a-X. - XIV. Yüzyıllarda Buhâra.

Milâdî X. yy'dan başlayarak İslamiyet'i kabul eden Oğuz Türkleri, bu asrın sonlarına doğru, İslam topraklarına yönelerek önce Buhâra yakınlarına yerleşmişlerdir.⁴⁵

Hicri VIII. yy başlarında meydana gelen Moğol İstilasının sonucu en çok etkilenen şehirler arasında baş sırayı Mâverâünnehir, Harezmi ve Horasan almıştır. Bu arada Buhâra da bu istiladan nasibini almıştır.⁴⁶ 1220'de Cengiz Han şehri kuşatmış ve oniki gün içinde cami ve sarayları yakıp yıkmıştır. Başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere birçok kitabı hendeklere attırarak ve canlara kıyıp gitmiştir.⁴⁷ Bu büyük yıkımla Buhâra'nın yıldızı sönmüş, sonraları Harezmi Türk valisi Mahmud Yalvaç tarafından imarına uğraşıldıysa da eski durumuna erişememiştir.⁴⁸

Moğol hakimiyetinin ilk yıllarında şehrin yönetimine dair kayda değer güvenilir bir bilgi bulunmamaktadır. 671/1273'de İran Moğolları tarafından zapt edilmiş ve yedi günde şehir talan edilerek ahalisi öldürülmüştür.⁴⁹ 682 / 1283'de Mesut Bey, şehri yeniden kurmak ve kaçan halkı getirmek için tedbirler almış ve ikinci kez tahribe uğrayan şehri inşa ettirmiştir. Ancak Buhâra, İran Moğolları ve Çağatay prensi Yasabvur tarafından üçüncü kez tahrip edilmiş ve ahali zorla çıkarılarak Ceyhun'un güneyine yerleştirilmiştir. Çağatay hanedanı ve daha sonra Timur ve Timuroğulları devrinde Buhâra, Mâverâünnehir'in siyasi hayatında mühim bir yere sahip olmamış görünmektedir. Şehrin tarihi için "Kitâb-ı Mollazâde"de geniş bilgi verildiği kaydedilir.⁵⁰

⁴⁵ Köprülü, Fuat, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, 157.

⁴⁶ İA, II / 767.

⁴⁷ Eraydın, age, 369.

⁴⁸ İA, II / 767.

⁴⁹ Eraydın, age, 369-370.

⁵⁰ İA, II / 767.

b-Bahâuddîn Nakşibend. (öl.791/1389)

Asıl adı Muhammed b. Muhammed el-Buhârî'dir. 718/1318'de Buhâra yakınlarındaki Kasr-ı Hinduvan (Ârifân)'da doğmuştur. Ardından Hâcegân Tarikatı şeyhlerinden Muhammed Baba Semmâsî (öl.740/1339) müridleriyle o köye gelmiş ve Nakşibend'i manevi evlatlığa kabul etmiştir. Baba Semmâsî, onun terbiyesini Emir Kûlâl'e havale etmiştir.⁵¹ fakat onun gerçek şeyhinin, çok önce vefat etmiş olan Abdulkâdir Gucdvânî olduğu ve onun ruhanîyetinden "Üveysîlik" yoluyla terbiye aldığı kaydedilir. Nakşibend Emir Kûlâl'den hilafet aldıktan sonra, Yesevî şeyhlerinden Kâsım Şeyh ve Halil Atâ ile tanıştı. Önceleri Mevlânâ Ârif ile tanışmış, yedi sene onunla beraber olmuştur. Daha sonra Halil Atâ'nın sohbetlerine devamla oniki sene geçirmiştir.⁵² İki kez hacca gitmiştir. Hanefî mezhebinden olan bu zat her fırsatta sohbeti tercih ederdi. Sohbetlerinde ilim ve ahlâka önem verirdi. "Tarîkimiz sohbettir" derdi. Şeyhleri cerhî zikri tercih ettiği halde o hafî zikri tercih etmiştir.⁵³ 791/1389'da 73 yaşında Buhâra'da vefat etmiştir.

c-Tarikatın Yayılması.

Nakşibendiye tarikatı, Bahâuddîn'in halifelerinden Alaaddin Zâhid Bedahşî ve Muhammed Parsa (öl.822/1419) tarafından geniş bir alana yayıldı. Yeseviye tarikatı bölgelerinde büyük ilgi gördü. Fatih Sultan Mehmed zamanında Hoca Ubeydullah'ın halifelerinden Molla İlâhî (öl. 896/1491) vasıtasıyla Diyâr-ı Rûm'a kadar yayılma gösterdi. Yine Ubeydullah Ahrar'ın halifelerinden Mollazâde-i Otrârî tarafından Mısır'a taşındı. İmâm Rabbânî (öl.1035/1626) zamanında Hindistan'da canlılık kazandı. Oğullarının çabasıyla tarikat, hem naklî, hem tasavvufî, hem de müsbet ilimleri tedris eden bir medrese, bütün halka açık bir müessese haline geldi. Gulam Ali Dehlevî ve Ebu Said Müceddidî ile

⁵¹ Ali, Sâfi, age, 48.

⁵² Ali, Sâfi, age, 61; Kaynaklarda Halil Atâ ile altı yıl geçirdiği de geçer. Câmî, age, 419.

⁵³ Kara, age, 294-295.

Hindistan içinde kuvvetlendi. XVIII. yy'da Mevlânâ Ziyâeddin Bağdâdî ile tarikat Osmanlılar'da hem genişledi hem de istikrar kazandı. Osmanlı padişahları bu tarikatı himaye ettiler. Bu tarikat Anadolu vahdetine, Türk kültürüne ve halk maârifine çok faydalı oldu.⁵⁴

d-Tarikatın Silsilesi.

“Nalşibendiye Tarîkati üç koldan Peygamber (s.a) de son bulur.

H.z. Muhammed (s.a) dan başlayan ilk kol:

H.z Ali (r.a)	(öl.40/660)
İmam Hüseyin (r.a)	(öl.60/680)
Zeyne'l-Âbidin	(öl.75/694)
İmam Muhammed Bâkır	(öl.114/732)

Diğer bir kol.

H.z Ebûbekr (r.a.)	(öl.13/634)
Selman Fârisî(r.a.)	(öl.35/655)
Her iki koldan da İmam Ca'fer Sâ'dak'la birleşir.	(öl.148/765)
Ebu Yezid Bistâmî	(öl.261/875)
Ebu Hasan Harkânî	(öl.419/1028)

Üçüncü kol.

H.z Ali(r.a)	(öl.40/660)
Hasan Basrî(r.a.)	(öl.110/728)
Habib A'cemî	(öl.148/800)
Ma'ruf Kerhî	(öl.200/815)
Seriyy Sakatî	(öl.253/867)
Cüneyd Bağdâdî	(öl.298/910)

⁵⁴ Kara, age, 255-256.

Ebu Ali Rubdârî	
Ebu Ali Kâtib	(öl.321/933)
Ebu Osman Mağrîbî	(öl.373/983)
Ebu Kâsım Kürkânî	(öl.450/1058)
Her iki kol da Ebu Ali Ferâmedî’de birleşir	(öl.477/1084)

Bundan sonra silsile şöyle devam eder:

Yusuf Hamedânî	(öl.535/1140)
Abdülhâlık Gücdüvânî	(öl.617/1220)
Hoca Ârif Rivgerî	(öl.649/1251)
Mahmud İncir Fağfenî	(öl.670/1271)
Ali Râmitenî (azizan)	(öl.705/1305)
Muhammed Baba Semmâsî	(öl.740/1339)
Seyyid Emir Külâl	(öl.777/1375)
Bahâeddin Nakşebend	(öl.791/1389)
Muhammed Alâeddin Attâr	(öl.802/1399)
Mevlânâ Yakub Çerhî	(öl.847/1443)
Ubeydullah Taşkendî	(öl.895/1490)
Muhammed Parsa	(öl.922/1516)
Derviş Muhammed	(öl.970/1562)
Hâcegî Emkenegî	(öl.1008/1599)
Muhammed Bâki Billah	(öl.1014/1605)
İmam Rabbânî	(öl.1034/1625)
Muhammed Ma’sum	(öl.1098/1687)
M.Seyfeddin Fârûkî	(öl.1100/1689)
Muhammed Bedvanî	(öl.1135/1723)
Şemseddin Habîbullah	(öl.1195/1781)
Abdullah Dehlevî	(öl.1240/1824)
Mevlânâ Hâlid Bağdâdî	(öl.1242/1826)

Bu tarikat silsilesi, H.z Ebubekr (r.a.) den, Ebu Bistâmî’ye kadar Sıddîkiye, Bistâmî’den, Abdülhâlık Gücdüvânî’ye kadar Tayfûriye,

Gücdüvânî'den, Muhammed Bahâeddin Nakşibend'e kadar Hâcegâniye,
Bahâeddin Nakşibend'den, Ubeydullah Ahrar'a kadar Nakşbendiye,
Ubeydullah Ahrar'dan, İmâm Rabbânî'ye kadar Nakşbendiye-i Ahrâriye
İmâm Rabbânî'den Şemseddin Mazhar'a kadar Nakşbendiyye-i
Müceddidiyye,

Şemseddin Mazhar'dan, Mevlânâ Hâlid'e kadar Nakşbendiye-i Mazhariyye,
Mevlânâ Hâlid'den sonra, Nakşbendiyye-i Hâlidîyye olarak anılmıştır.”⁵⁵

e-Tarikatın Temel Prensipleri.

“Hâce Abdulhâlik Gücdüvânî'den intikal ettiği rivayet edilen onbir temel prensip, tarikatın esasını teşkil eder. Bu prensipler şunlardır:

- 1-Vukûf-ı Zamânî.(Zamanı değerlendirmek)
- 2-Vukûf-ı Adedî (Adede riâyet)
- 3-Vukûf-ı Kalbî (Kalbi ayık tutmak)
- 4-Hûş Der Dem (Nefes alıp verirken gaflette olmamak)
- 5-Nazar Ber-Kadem (Ayağa nazar)
- 6-Sefer Der Vatan (Halktan, Hakk'a sefer)
- 7-Halvet Der Encümen (Toplulukta halvet)
- 8-Yâd Kerd (Zikretmek)
- 9-Bâz Geşt (Dönüş)
- 10-Nigâh Daşt (Muhâfaza)
- 11-Yâd Daşt (Yâdetmek)”⁵⁶

⁵⁵ Eraydın, age, 373-375.

⁵⁶ Eraydın, age, 375-380. Bu temel prensipler hakkında geniş açıklama IV. Bölüm'de verilecektir.

I. BÖLÜM

HOCA UBEYDULLAH'IN HAYATI

A-HOCA UBEYDULLAH'IN TARİHİ HAYATI

Bu bölümde hocamızın hayatını Köprülü'nün usulüne uyarak tarihî ve menkıbevî şeklinde ikiye ayırdıktan sonra hocanın şahsi özelliğinden dolayı siyâsî hayatı şeklinde bir ayırım daha yaparak üç başlık altında inceledik.

a-Doğumu-Soyu.

Tasavvuf tarihi ve Anadolu tasavvuf düşüncesinde Hoca Ubeydullah Ahrar diye biline sûfinin adı tam olarak şöyledir; Nâsiruddîn Ubeydullah el-Ahrar b. Mahmud b. Şihâbüddîn eş-Şâşî es-Semerkindî'dir¹

Hoca Ubeydullah 806/1403 yılı Ramazan'ında Taşkent'e bağlı Şâş'da dünyaya geldi.² Bağistan'da uzun zaman çiftçilik ve ticaretle uğraşmış bir aileye mensuptur.³ Baba tarafından dedesi Hoca Muhammed eL-Hâmî, Şafî fakihî Ebu Bâkî Muhammet b. İsmail el- Kaffal eş-Şâşî'nin mürididir. Anne tarafından dedesi, Ömer Bağistânî⁴ ise ikinci halife Hz. Ömer soyundan olup, Hasan Bulgârî'nin(öl.608) mürididir. Ömer Bağistânî'nin oğlu Havend-i Tahir, Tanguz Şeyh'in mürididir. Tasavvufî eserleri ve şiirleri vardır.⁵ Havend-i Tahir'un oğlu Hoca Davud'un annesi, baba tarafından şerîfedir ve silsile-i sâdâtandır.⁶ Hoca Şihâbüddîn eş-Şâşî, Hoca Ubeydullah'ın baba tarafından dedesidir.⁷ Torunu Ubeydullah'ı kendi meşrebi ile Bağistânî ailesinin kutsiyetini tevârüse namzet

¹ Abdülmecit Hânî, Hadâik'u-l Verdiyye, 156, Kahire, 1308, Arapça. Diğer kaynaklarda bu isim değişik şekillerde geçmektedir.; Eş-Şeyh el-Arif Billah Hoca Nâsiruddîn Ubeydullah b. Mahmud b. Şihâbüddîn Ahmed eş-Şâşî-i Semerkandî-i Nakşibendî, Bağdatlı İsmail Paşa, Babazade, Hediyet'ü-l Ârifin, I / 650, Ank. 1951, Arapça; Hâce-i Ahrar Ubeydullah el-Hüseyinî el-Fârûkî Et-Taşkendî, Fevâid-i Kutb el-Ârifin Hâce Ahrar, Millet ktp. Ali Emîrî, 58b-96a, Farsça.

² Ali Sâfî, age, 321; Hânî, age, 156; Ali Şir Nevaî, Nesâyim'ü-l Mahabbe min-Şemâyim'i-l Fütüvve, 256, hz. Eraslan, Kemal, İst. 1979.

³ İA, "Ubeydullah Ahrar" md. I / 667, (EİR) II.baskı London, 1984.

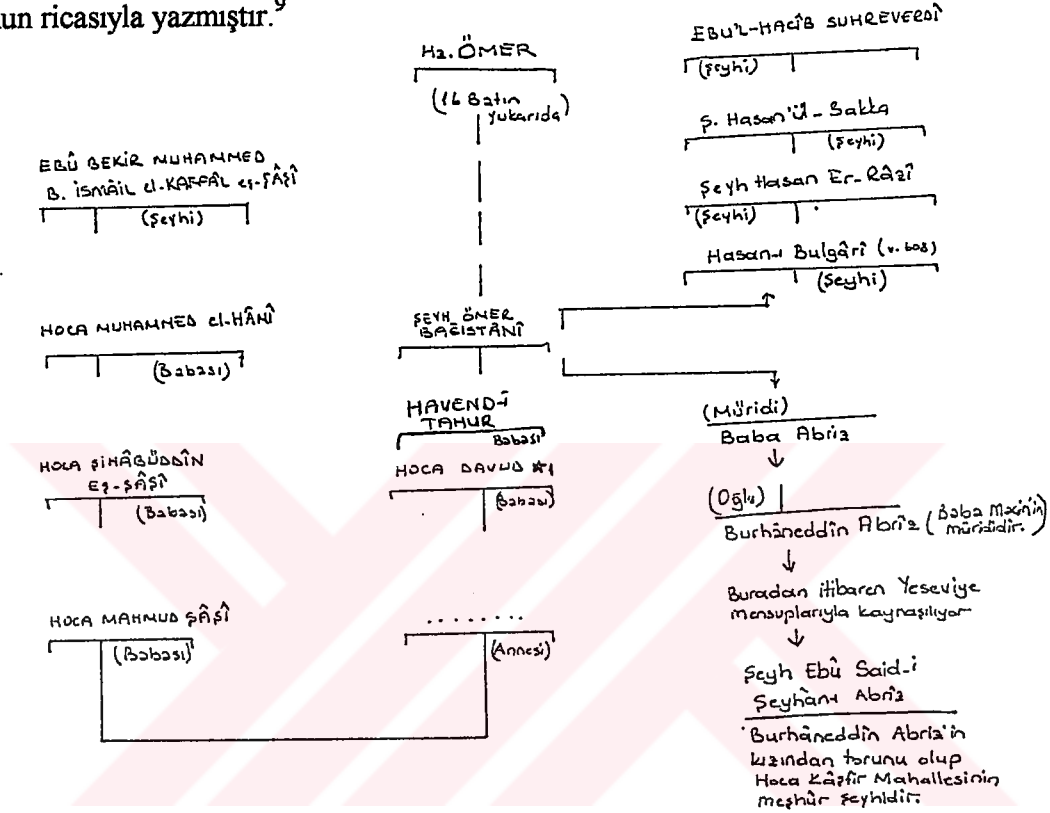
⁴ Geniş bilgi için bkz. Ali Sâfî, age, 305.

⁵ Ali Sâfî, age, 307-308.

⁶ Ali Sâfî, age, 309.

⁷ Ali Sâfî, age, 319-320.

olarak görmüştür. Zaman yönüyle Ahrar'a yakınlığı, onun çeşitli çevrelerde kolayca benimsenmesine yardımcı olmuştur.⁸ Hoca Mahmud Şâfi, Hoca Şihâbüddin'in küçük oğlu ve Ubeydullah'ın babasıdır. Ahrar, Vâliidiye risalesini onun ricasıyla yazmıştır.⁹

* Ali Sâfi, age, 305-314 * Hoca Davud'un annesi baba tarafından feridedir. ve Silsile-i Sâdettandır.
Ayrıca aynı eserin 314. sayfasında Hoca Ahrar'ın, Anne tarafından dedeleri arasında Mevlânâ Tâcuddîn Bergâmî yer almaktadır.

b-Tahsili.

Ubeydullah, şehrin büyük alimi, dayısı İbrahim Şâfi'nin himayesinde yetişti ve ilk tahsilini Taşkent'de yaptı.¹⁰ Yirmi yaşına kadar kaldığı Taşkent'de şehrin ünlü sûflerinin sohbetine devam etti. Bu arada geceleri kabir ziyaretinde

⁸ Küfralı, Kasım, Nakşibendiliğin Doğuşu ve Gelişmesi, Türkiyat Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 68-69.

⁹ Ali Sâfi, age, 309. Hoca Ubeydullah, bu eseri babasının ricası üzerine yazdığını Vâliidiye risalesinde kendisi de dile getirmektedir. Risâle-i Vâliidiye tercümesi, İstanbul Belediye Ktp. OEY, Bl. 943/1, 1b.

¹⁰ Ali Sâfi, age, 323.; Hânî, age, 157.

bulundu.¹¹ Yirmi yaşına geldiğinde, artık kendisini tatmin etmeyen Taşkent’de kalmak istemedi. Dayısı onu tahsil için Semerkant’a götürdü. Bu kültür merkezinde Kudbeddin es-Sadr medresesine yerleşti. Burada iki sene kaldıktan sonra arkadaşı Sâduddîn Kaşgârî ile birlikte zâhirî ilmi tek ederek şehrin büyük Nakşibendî şeyhi Nizamüddîn Hâmuş’un* hizmetine girdi.

Tahsiline dair şunları söylüyor: Öğretmek için bana yazılan ilk yazı dayımın benim için yazdığı şu beyitti.

Hak ehli zâtların hep görünür içleri

Ne mutlu ona ki bulur bu incelikleri¹²

“Bizim tahsilimiz Misbah’tan iki varaka dekdir, artık değildir.”¹³

Semerkant’ın alimlerinden Hoca Fazlullah Leysî, hocamızın kemâl-i bâtınlarının bilmediğini, yalnızca onun medrese tahsilinin az olduğunu bildiğini kaydeder ve ekler: “yine az vaki olurdu ki her gün tefsir-i Kâdî’den bize bir şüphe îrâd etmeye ki anın cevabında âciz olmayalım.”¹⁴ Hoca Ubeydullah’ın yazdıklarından ve kendisi hakkında yazılmış olan eserlerden anladığımız kadarıyla, kendi ilmi hakkındaki sözleri bir tevazudan ibarettir, demek uygun olur düşüncesindeyiz.

c-Seyahatleri.

Tasavvuf tarihinde, arayış içerisine giren her sûfi gibi Hoca Ubeydullah da seyahatlere çıkmış, Semerkant’da Nizâmüddîn el-Hâmuş’dan başka diğer nakşi şeyhleriyle de görüşmüştür.¹⁵ Yirmi iki yaşındayken Buhârâ’nın bir köyü olan

¹¹ Ali Sâfi, age, 326. ; Hânî, age, 157. Ayrıca Ahrar’ın ziyaretine devam ettiği kabirlerden Ebu Bekir Şâsi, Haben-i Tahûr İbrahim Kimyâger ve Zeynüddîn-i Gûyi Ârifân gibi veliler zikredilmektedir. Bu arada Taşkent’in meczuplarıyla da temas halindedir. Bkz. Ali Sâfi, age, 326.

* Bu zat ile ilgili bkz. Molla Câmî, Nefahât’ü-l Üns, terc, Lâmiî Çelebi, 439-440, İst. 1270.; Nevâî, age, 252.

¹² Ali Sâfi, age, 339.; Hânî, age, 157.

¹³ Ali Sâfi, age, 339. İA (EİR)’de bunun bir iddiadan öte gitmediği kanaati kaydedilmektedir. I / 667-670.

¹⁴ Ali Sâfi, age, 339.

¹⁵ Ali Sâfi, age, 339 ; Hânî, age, 157; Nevâî, age, 256-257

Pirmas'a giderek Sirâcuddîn-i Pirmâsî, Mevlana Hüsamüddîn b. Hamidüddîn eş-Şâsî ve Alâuddîn-i Gucduvânî ile görüşmüştür.¹⁶ Yirmi dört yaşına geldiğinde Herat'a geçmiş, burası kendisi için Semerkant'tan daha doyurucu olmuştur. Burada çokça etkilendiği iki zâtle tanışmıştır; Mir Seyyid Kâsım el-Envar, Şeyh Bahâuddîn Ömer. Arasına Zeynüddîn Hafî 'yi ziyaret ederek sohbetinde bulunmuştur. Bu arada Şahrûhiye'de bir yıl birlikte kaldığı arkadaşı Mevlana Misafir'den de etkilenmiştir.¹⁷ Herat'ta Seyyid Kâsım ve Şeyh Bahâuddîn Ömer ile dört yıl sohbet ettikten sonra manevî terbiyeci olarak kendine Yâkub Çerhî'yi seçmiştir. Belh'e giderek Hüsâmaddin Parsa ile görüşmüş,¹⁸ Çaganiyan'da Alâuddin Attar'ın kabrini ziyaret etmiş, Hilfutu'ya gelerek Yakub Çerhî'ye bağlanmıştır. İcazet aldıktan sonra Herat'a, oradan, bir yıl kadar sonra da, memleketi Taşkent'e dönmüş(835) ve ziraat ile uğraşmaya başlamıştır.¹⁹

Seyahatlerini şöyle özetlemektedir; "Yirmi dokuz yaşına dek diyâr-ı gurbette idim. Sâl-i Vebâ'dan beş yıl önce Hire'den Taşkent'e geldim."²⁰

d-Hoca Ubeydullah'ı Etkileyenler.

Her mutasavvıf gibi Hoca Ubeydullah'ın da manevi dünyasını imar eden büyükler vardır. Bunların hepsini tespit etmek mümkün değildir. Çünkü gönül alış-verişi, bir anlık karşılaşılan insanlardan, yanında ömür geçirilenlere kadar, geniş bir halka oluşturur. Tespit edilenlerden bir kısmı Taşkent bölgesindedir. Bir kısmı ile seyahatlerinde görüşürken, bir kısmı da yakın arkadaşlarından oluşur. Taşkent'te dedelerinden Havend Tahûr'un eserlerinden faydalanmıştır. Sohbetlerinde onun beyitlerinden sürekli okur.²¹ Diğer yandan eniştesi İmad'ü-l Mülk'ün, özellikle istikamet konusundaki sözlerinden çok etkilenmiştir.²²

¹⁶ Ali Sâfi, age, 339 ; Hânî, age, 158 ; Nevâî, age, 256-257

¹⁷ Ali Sâfi, age, 340-341 ; Nevâî, age, 256-257

¹⁸ Ali Sâfi, age, 341-342; Nevâî, age, 256-257; Ayrıca Nevâî, Ahrar'ın seyahatleri esnasında görüştüğü şu kişilerden de bahseder: Mevlânâ Muhammed-i Esed, Mevlânâ Sâduddîn Kaşgârî, Hoca Ebu Nasr.

¹⁹ Ali Sâfi, age, 341-342.

²⁰ Ali Sâfi, age, 342.

²¹ Ali Sâfi, age, 307-308.

²² Ali Sâfi, age, 316.

Seyahat esnasında etkilendiklerinden Nizamüddîn el-Hâmuş, Seyyid Kâsım el-Envâr, Bahâuddîn Ömer, Zeynüddîn Hafî, Yakub Çerhî sayılabilir. Mir Seyyid Kâsım'dan* özellikle çok etkilendiği nakledilmiştir. Seyyid Kâsım, ciddi, mesafeli, sohbetleri tesirli, halden anlayan bir mutasavvıftır. Halkın şikayetlerini dinler, onların anlayacağı dilden konuşarak dertlerine derman olur. dervişlerle birlikte hareket etmenin terakki vesilesi olacağını savunur. Helâl lokmasız tasfiyenin imkansızlığı fikrindedir. Bu sebeple eli felç olana kadar takke dikerek, sonra ise miras kalan kitaplarını satarak geçimini temin etmiştir. bu özellikleri sebebiyle Hoca Ubeydullah, onu ömründe gördüğü en ulu kişi saymıştır.²³ Horasan şeyhlerinden Bahâuddîn Ömer'in de Hoca Ubeydullah'ın gönlünde ayrı bir yeri vardır. Kendini halktan üstün görmez, sabahtan akşama, ziyaretine gelenlerin hallerine uygun sohbetler ederdi. Çileyi tercih edenlerdendi. Ahrar, Hire'de kaldığı beş yıl zarfında, haftada iki üç kez sohbetine katılmıştır. O da müridlerini icazet verdikten sonra memleketlerine yollamıştır.²⁴

Hoca Ubeydullah kendine mürşit olarak Yakub Çerhî'yi seçmiştir.* yakub Çerhî ona “nefy ü isbat”ı talim ettikten sonra, onu talebelerini isterse cezbe tarikiyle terbiye etmesi hususunda serbest bırakmıştır. Yakub Çerhî'nin bu hareketi alışılmış değildir. Ashâbı sebebini sorunca: “O öyle kâmil bir adamdır ki, bir izinden başka bir şeye ihtiyacı yoktur. Bir talib, bir aziz sohbetine gelicek Hoca Ubeydullah gibi gelmek gerektir ki çırağı müheyya eyleyüb, rügan ve fitilesini hazır ve âmâde ola, hemen bir ateşte görüp yakması kala.” cevabını vermiştir.²⁵

Hoca Ubeydullah icazet istediğinde ise tarikâtı baştan sona talim etmiştir ve “Bu tarikâtı talimde dehşet etmeyesün ve talib ve müste'idlere irşidiresin.” tembihinde bulunmuştur.²⁶ Ardından Hoca Ubeydullah Herat'a dönerek bir yıl kalmış ve 835'te Taşkent'te irşad faaliyetlerine başlamıştır.²⁷

* Seyyid Kâsım hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Sâfi, age, 342-346 ; Nevâî, age, 418-419.

²³ Ali Sâfi, age, 342-346; Hânî, age, 158; Nevâî, age, 418-419.

²⁴ Ali Sâfi, age, 349-351; Hânî, age, 159; Nevâî, age, 418-419.

* Yakub Çerhî ile ilgili olarak bkz. Ali Sâfi, age, 13; Nevâî, age, 250-251.

²⁵ Câmî, age, 437-438; Ali Sâfi, 353; Hânî, age, 159.

²⁶ Ali Sâfi, age, 353

²⁷ Ali Sâfi, age, 353

Ahrar Semerkant'ta iken vaazından etkilendiği şu şahısları da nakletmiştir; Mevlânâ Seyyid Âşık, Mevlânâ Ebû Said-i Taşkendî. Herat'ta ise Mevlânâ Şemsüddîn Muhammed adlı muttakî bir âlimin vaazından etkilendiğini haber verir.²⁸ Ayrıca Mesnevî'den okuduğu beytlerden ve bu beytlerle verdiği cevaplardan, onun Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'den etkilendiğini söyleyebiliriz.²⁹

e-Kişiliği.

Tarihi şahsiyetler hakkında genellikle menkıbelerden faydalanıldığı için daha çok övgüye layık olan yanlar zikredilir. Bu gerçeği göz önünde bulundurarak Hoca Ahrar'ın kişiliği hakkındaki tesbitler şöyle özetlenebilir. Hoca Ubeydullah makul ve mantıklı bir insandır. Gerek aile terbiyesi, gerek yetiştiği tasavvufi ortam sebebiyle bu çizgiyi korumasını bilmiştir. İlme daima saygılı olmuş, bilgisini arttırmak için uğraşmıştır. Medrese tahsili uzun sürmese de oradan da alacağını almıştır.

İnsanlardan kaçmamış, onları kemâl yolunda bir engel değil bir vasıta, vesile olarak telakki etmiştir. Sürekli onların hizmetine koşmuştur. İnsan sevgisi ile dolu yumuşak bir kalbe sahip olmuştur. İnsanlara sadece hizmet, merhamet için yanaşmış, onlardan hiçbir maddî menfaat beklememiştir. Ömrü boyunca kimseden hediye kabul etmemiş, hiç kimsenin minneti altında kalmamıştır.

Kendisi için çileyi tercih etmiştir, çilenin erdiligine inanmıştır. Gönül dünyasını zenginleştirirken dış dünyayı ihmal etmemiş, sultanlarla ve devlet büyükleriyle sıkı irtibatı olmuştur. Onları, Müslüman halka yararlı işler yapmaya sevk etmiştir. Bu dirâyetini kendine muhâlif olanlara ve mürîdânına da göstermiştir.

Siyaset hayatındaki aktivitesini eleştirenlere, yerinde ve makul, mantıklı açıklamalar yapmış, doğru bildiğinden asla bir başkasının etkisiyle ayrılmamıştır.

Şair ruhludur. Çoğu soruya beyitle cevap vermiştir. İyi bir okuyucudur. Muhakeme gücü kuvvetlidir. Çeşitli olaylar ve fikirler arasındaki nüansları yakalamış ve farklı boyutlarda yorumlamıştır.

²⁸ Ali Sâfi, age, 396-397

²⁹ Ali Sâfi, age, 408,481-482

Hayatı boyunca edebe riayet etmiş ve riayet edilmesini de tavsiye etmiştir. müridlerine, yeri gelince şefkat göstermiş, yeri gelince de cezalandırarak terbiye etmiştir. Her müridine kabiliyetine göre ayrı bir terbiye metodu uygulamış, müridânının, dünya-ahiret, iç-dış dengesi üzerinde hassasiyetle durmuştur. Onların anlayacağı dilden konuşmuş, yerine göre latife etmiştir.

Ehl-i Sünnet inancına sıkıca bağlı kalmış, görüşlerini ayet ve hadislerle desteklemiştir. Kur'an ve sünnette yeri olmayan hayatında yer vermemiştir.

Kendisi için zühdü tercih etmiş fakat ziraat ve ticaretle de uğraşmıştır. “Bir lokma bir hırka” prensibinin hakkını vermiş, ticaret ve ziraat gelirlerini müridanının ve diğer Müslümanların hizmetine sunmuştur. Sultanlardan hediye kabul etmemesi onu sultanların gözünde yüceltmış ve bu samimiyetini anlayan sultanlar ona saygı göstermiş, onu kendilerine bir rehber olarak kabul etmişlerdir.

Yaşadığı dönemde sohbetleriyle, vefatından sonra da yazdıkları ve yetiştirdikleriyle insanlara hizmetini sürdürmüştür. Yetiştirdiği müridlerini çeşitli diyarlara göndererek Ahrarî neşveyi dünyaya duyurmuştur. Eserleri, müridleri sayesinde, tercüme ve şerhler şeklinde günümüze kadar ulaşmıştır.

f-Vefatı.

Hoca Ubeydullah, 895 yılı geldiğinde bir hastalığa yakalanır. Bu hastalık ikibuçuk aydır devam eder. Hastalığı sırasında, doğduğu yere, Kemangiran köyüne doğru yola çıkar. Köyüne ulaştığında direnci iyice azalmıştır. Bir hafta yatakta kalır. 30 Rebiul Evvel , Cumartesi gecesi ruhunu teslim eder. Mahûta-i Munlayan'a defnedilir.³⁰ Oğulları tarafından mezarı üzerine bir türbe ve yanına bir

³⁰ Ali Sâfi, age, 514-517; Hânî, age, 167-168; Bağdatlı İsmail Paşa, age, I / 650; Ölüm tarihi Nevâî tarafından 894 olarak nakledilir. Nevâî, age, 257.

imaret inşa ettirilir. Böylece burası bir nakşî dergâhı haline getirilir.³¹

g-Muhibleri.

Hoca Ubeydullah, güçlü şahsiyetiyle, kendisine bir ömür hizmet edenleri etrafına topladığı gibi, Nâkib'ü-l Eşrâf Seyyid Abdül Kâdir Mahşedî gibi halkın hürmetini kazanmış kişiler ve Fazlullah-ı Abdülleysî, Mevlânâ Ali Tûsî gibi alimleri de cezbetmeyi başarmıştır. Bununla birlikte, Câmî, Nevâî, Baykara ve Şâfi gibi şairler ile devrin şair mutasavvıf sîmâlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Muhitindekiler Hoca Ubeydullah'a tam bir teslimiyetle bağlanmışlardır.³²

h-Muhalifleri.

Her mutasavvıfın olduğu gibi Hoca Ubeydullah'ın da muhalifleri vardı. Onun, Taşkent ve Semerkand'da bulunan mal varlığı³³ ve bundan elde edilen gelir, tekke ve salıkların ihtiyaçlarını fazlasıyla karşılıyordu. Bu sebeple Ahrar, hükümdarlardan hiçbir suretle menfaat beklemiyordu.

Ubeydullah'ı çekemeyenlerin bir kısmı, ona gösterilen hürmeti kıskanıyordu. Bir kısmı ise tarikat ayrılığı sebebiyle, taassubla hareket ediyordu. Şehrin müftüsü, Hoca Mevlânâ b. Hüsameddin kıskançlık yüzünden Hoca Ubeydullah'ı gözden düşürmek için elinden geleni yaptıysa da Sultan Ebu Said Mirza'dan çekindiği için iki yüzlü davranmak zorunda kaldı. Ebu Said Mirza'nın vefatıyla gerçek yüzünü gösteren Hüsameddin oğlu, hocanın Mirzalar üzerindeki nüfuzunu kırmak için, ileri gelen beylerden Âmir Derviş Muhammet Tahran'ın da hazır bulunduğu bir meclis topladı. Bu meclis, Ubeydullah'ın malına el koymaya ve aile efradıyla birlikte ithalattan men edilmesine karar verdi. Fakat Mir Abdül Ali Tahran'ın tasvip etmediği bu ittifak sonuçsuz kaldı. Bütün bunlara rağmen

³¹ Ali Sâfi, age, 517; Hânî, age, 168.

³² Küfravî, Kasım, Nakşibendiliğin Doğuşu ve Gelişmesi, 75, Türkiyat Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

³³ Hoca Ubeydullah'ın zenginliği hakkında, bkz. İA, I / 667; Küfravî, age, 74.

Ubeydullah, müftüyü affetti. Ayrıca, Sultan Ahmet Mirza'nın babasından daha çok Hoca Ubeydullah'a hürmet etmesi üzerine, amacına ulaşamayarak, hayatının sonuna kadar ümitsizlikle yaşadı.³⁴

O devrin Işkiye Tarikatı'nın şeyhi, Kûh-ı Nûr'da yaşayan Şehzâde İlyas-ı Aşkî'nin* müridleri cehri zikir karşıtı Şeyh Mevlânâ Muhammed Kâşî'yi tehdit ederler. Bunun üzerine Hoca Ubeydullah onu himayesine alır. Bu durum Şehzade İlyas'a farklı aksettirilince, tarikat taassubu ile, hocayı şeriate aykırı hareketler ile itham eden bir mektup yazarak Derviş Muhammed Tahran'a şikayet eder. Fakat Derviş Muhammed mektubu Ubeydullah'a vermekten başka bir şey yapmaz. Bu mektupta yazılanlardan bazıları şöyledir; "Dine ne mertebe za'af gelmiştir ki bir şeyhin bey' u şîrâsı ve ziraat ve harâseti şera uymaz iken yine sizin içinde anın bu kadar vâkı' ve sözünün bu mertebe nüfûzı ola."³⁵

Mirza Abdullah da Hoca Ubeydullah'ın muhaliflerinden yukarıda ismi geçen Semerkand müftüsü ve Semerkand sûfilerinden İlyas b. Seyyid Aşkî gibilerinin yanında yer alır.

Bartold, bu dönemde Asya'da göze çarpan zıtlık içinde Orta Asya sufizmini vurgularken, şeriatın ve ehl-i sünnetin (ortodoksluğun) yıkıcısı durumunda olanların varlığını hatırı sayılır şekilde ifade eder. Bu dönemde sûfilerin kimi zaman dînî vazifelerin koruyucusu, kimi zaman da karışıklıkların sorumlusu olarak görülmektedirler.³⁶

Ayrıca Mirek Hasan,³⁷ Seyyid Ahmet Sâzed,³⁸ Tamgaçlardan bir kısmı da hocanın muhaliflerindendi. Ayrıca Mevlânâ Cemalüddin adlı bir kalenderînin de ismi muhalifler arasında geçmektedir.³⁹

³⁴ Ali Sâfi, age, 436-438.

* Şeyh İlyas, Mâverâünnehir'de, Nûr Dağı'nda yaşardı. Danişmend ve sâlik bir kişiydi. Silsilesi Bayezid-i Bistâmî'ye dayanır. Geniş bilgi için bkz. Nevâî, age, 415.

³⁵ Ali Sâfi, age, 434.

³⁶ EİR, I / 668.

³⁷ Ali Sâfi, age, 434; Hânî, age, 167.

³⁸ Ali Sâfi, age, 434; Hânî'de bu isim "sarid" olarak geçer. Hânî, age, 167.

³⁹ Ali Sâfi, age, 507.

B-SİYÂSÎLERLE İLİŞKİLERİ VE SİYÂSÎ HAYATI

Tasavvuf tarihi boyunca, kendilerinden söz ettiren mutasavvıflar, dünyaya bakışlarıyla birbirlerinden ayrılırlar. Hoca Ubeydullah, dünyayı reddedici değil, bizzat müdahaleci bir özelliğe sahiptir. Bu durum, bütün hayatına yansır, onu tarihî, siyasî ve menkıbevî kimliklere büründürür. Her mutasavvıfta rastlanmayan bu çok renklilik hocamızda kendini açıkça gösterir.

Ahrar, Nakşibendiliği, hem mistik, hem de siyasi açıdan kurumsallaştırılmıştır denilebilir. Nakşibendiye tarikatı onun döneminde “Ahrârilik” şeklinde tanınır. Timur hanedanıyla ilişkisi ,Mirza Abdullah ile diyalog girişimi sonuçsuz kalmasına rağmen, sonradan Ebu Said’in Ahrar’a yakınlık göstermesiyle başlamış, Ebu Said’in oğullarıyla da devam etmiştir. Buna göre Ahrar’ın Nakşibendiliğe tam bir siyasi kimlik kazandırdığı söylenebilir.⁴⁰ Bu kimlik daha sonraki yüzyıllarda tarikatın belirleyici özelliği olacak ve Nakşibendiler toplum hayatını derinden etkileyen siyasi oluşumların içinde her zaman dinamik bir rol oynayacaktır.⁴¹

Hoca Ubeydullah’ın hükümdarlara yakınlığının iki temel prensibe dayandığı söylenebilir; Birincisi, tarikatı yayma, ikincisi, irşad halkasını güçlü şahıslarla destekleme⁴² Hocamız, bu sebeple Semerkand’ a giderek Şahruh’un torunu Abdullah Mirza (öl.855) ile görüşmek istemişse de muvaffak olamamıştır.⁴³ Bu olaydan gücenerek Taşkent’e döner. Bu sırada Türkistan’da ortaya çıkan Ebu Said Mirza (öl.873) Ubeydullah’a yakınlık gösterir, onun desteğini alarak Abdullah Mirza ile savaşır ve galip gelir.⁴⁴ Ebu Said Semerkand’ı fethettikten sonra Ubeydullah’ı Semerkand’a davet eder. O da müridleri ile gelerek Hoca Kaşfir

⁴⁰ DBİA, VI / 32. ; Küfravî, age, 71. ; Nevâî, Ubeydullah’ın, sultan ve melikleri etkilediğini nakleder. Nevâî, age, 257. Buna benzer bir olaya Bahâuddin Nakşibend döneminde de rastlanır. Bahâuddin’in Halil Ata ile kurduğu yakınlık bağı, tarikatın tarih boyunca taşıdığı siyasî kimliğin dönün noktası olarak belirtilir. DBİA, VI / 32.

⁴¹ DBİA, VI / 32.

⁴² Küfravî, age, 71.

⁴³ Küfravî, age, 71; EİR, I / 667.

⁴⁴ Ali Sâfi, age, 416-417; Hikmet Bayur, Vakâ-i Bâbur (Bâbur’un Hâtrât’ı), trc, Arat, Reşit Rahmetî, I / 61, Ankara, 1943.

mahallesine yerleşir. Burası, daha sonraları canlı bir Nakşi muhiti haline gelecektir.⁴⁵

Ahrar'ın manevî tasarruf ve kudretine diğer mirzalar da inanmıştır. Fakat Ebu Said Mirza ve çevresinin inancı hissedilir derecede fazladır. Bu bağlılığa karşılık, Hoca Ubeydullah da mirzalar arasındaki kanlı mücadeleleri yatıştırmış ve hatta önlemiştir. Baysungur Mirza'nın oğlu Bâbür Mirza (öl.861) büyük bir asker kitleleriyle Semerkand'a, Ebu Said Mirza'nın üzerine yürür. Fakat başta hükümdar olmak üzere, bütün şehir halkını, Hoca Ubeydullah aralarında bulunduğu müddetçe zaferin kendilerinin olacağına inanmış bulur. Bu inanç onu ürkütür ve Hoca Ubeydullah'ın manevî tasarrufu olduğuna inanır. Çaresiz, Mirza Muhammed-i Muammâ'yı göndererek barış yapmak zorunda kalır.⁴⁶

858/1454 yılında, Horosan'dan, Ebu'l-Kâsım tarafından Semerkand'a düzenlenen saldırıda Hoca Ubeydullah devreye girerek barış antlaşmasının yapılmasını sağlar ve Ebu Said'in moralini takviye eder⁴⁷ Ayrıca 862/1458'de hükümdara karşı şehir halkı arasında çıkması muhtemel bir ayaklanmayı önleyerek bu durumlarda arabuluculuk görevini başarıyla gerçekleştirdiğini gösterir ki bu da onun politik ilerleyişine işaret eder.⁴⁸

Ebu Said Mirza'nın Hoca'ya olan bağlılığı, oğullarından Ahmet Mirza'da da görülür. Hanefî mezhebine bağlı ve namazlarına müdavim bu hükümdar, Ubeydullah'ın huzurunda daima dizi üzerinde oturarak hürmet gösterirdi.⁴⁹ Buna karşılık, Ahrar da Sultan Mirza'nın yerini, diğer kardeşleri arasında hakim kılmağa çalışıyor ve böylece tarikatı da hakim hale getirmiş oluyordu.

Ebu Said'in dördüncü oğlu Ömer Şeyh Mirza da Ubeydullah'a büyük saygı gösterirdi.⁵⁰ Fakat kardeşi Sultan Mahmud Mirza (öl.900) böyle değildir. onu Semerkand'a, ağabeyinin üzerine yürümek istediğine dair bir haber alan

⁴⁵ Ali Sâfi, age, 416; Hânî, age, 165; Küfravî, age, 71-72; EİR, I / 667.

⁴⁶ Ali Sâfi, age, 419; Hikmet Bayur, age, I / 62; Bâbür Mirza da tasavvufa meraklıdır ve bu yüzden Nakşi şehzade Pir Kıyam'ı daima yanında bulundurur. Bkz, Küfravî, age, 72.

⁴⁷ Hânî, age, 167; İA, I / 668.

⁴⁸ İA, I / 668.

⁴⁹ Ali Sâfi, age, 425-426; Hikmet Bayur, age, I / 18; Küfravî, age, 72.

⁵⁰ Hikmet Bayur, age, I / 6

Ubeydullah, Mezid Argun'a* bir mektup göndererek, Sultan Mahmud'u bu fikrinden vazgeçirmesini isterse de başarılı olamaz.** bununla birlikte Sultan Ahmet'in ordusu pek az olmasına rağmen, Hoca Ubeydullah'ın tedbirleri sayesinde Mahmud Mirza hezimete uğrar.⁵¹

Hoca Ubeydullah'ın Mirzalar üzerindeki tesiri en belirgin olarak, Sultan Ahmet Mirza ile Ömer Şeyh Mirza ve Sultan Mahmud Mirza arasında barışı sağlamasında görülür. Reşehât ve Hadâik'da anlatıldığına göre olay şöyle gelişir; Sultan Mahmud Mirza ile Ömer Şeyh Mirza, Semerkand hakimiyeti için ağabeyleri Sultan Ahmet Mirza'ya karşı birlik olup oluşturdukları büyük bir orduyla Şahruhiye mevkiinde konaklarlar. Haberi öğrenen Sultan Ahmet hazırlıklarını tamamlar ve Hoca'yı da beraberinde gelmesi için ikna eder. Ubeydullah'ın sulh sağlayabileceğini ümit etmektedir. Ordu Şahruhiye yakınlarında konaklar. Kırk gün sürecek bir bekleyiş başlar. Her iki taraf da taarruzu karşı taraftan beklemektedir. Ubeydullah, Sultan Ahmet'e fikrini sorar ve şöyle der; "Savaşacaksanız beni niye getirdiniz, ben asker değilim. Eğer sulh edecekseniz geciktirmenin anlamı nedir?" Sultan Ahmet kararsızdır ve nihâi kararı hocaya bırakır. O da birkaç adamıyla Şahruhiye'ye gider. Saygıyla karşılanan Ahrar, bir müddet sohbetten sonra anlaşmalarını istediğini belirtir. Onlar da hocanın bu isteğini geri çevirmezler ve teklifi kabul ederler. Ertesi gün üç ordu toplanır. Ortaya bir çadır kurulur. Her üç sultan da eşit sayıda askeriyle çadıra girer. Askerler muhtemel bir tehlikeye karşı beklemektedir. Bu arada Ubeydullah, Mahmud Mirza'yı ön tarafa çıkararak Sultan Ahmet ile kucaklaşmasını sağlar. Sonra Ömer Şeyh Mirza Sultan Ahmet'in elini öper ve kucaklaşıp ağlaşırlar. Oturup birlikte yemek yerler. Yemekten sonra sulh şartları belirlenir ve ahitname imzalanır. Buna göre Mahmud Mirza'ya Taşkent verilir ve ahitnâmenin yazımı

* Mezid Argun, Sultan Ebu Said'in ümerasındandır. Sonradan Sultan Mahmud'un maiyetine girmiştir. Küfravî, age, 72.

** Hânî, Ahrar'ın Mirza Mahmud'a bir nasihat mektubu yazdığını, Mahmud Mirza'nın bu mektubu kabul etmediğini nakleder ve mektubun metnini verir. Hânî, age, 166.

⁵¹ Geniş bilgi için bkz. Ali Sâfi, age, 421-424; Hânî, age, 166.

tamamlanınca Fatiha okunur. Her üç kardeş de hocaya minnettarlıklarını belirterek kendi bölgelerine dönerler.⁵²

Hoca Ubeydullah'ın bu başarısı yalnızca manevî tedbirle değil, siyasi tedbir ve otorite ile gerçekleşmiştir. Hocamız, üç sultanın da kardeşlik duygularını coşturarak onları barıştırmıştır. Barışın sonunda her üç tarafı da memnun edecek bir paylaşım ile gerginliği bertaraf etmiştir.⁵³

C-MENKİBEVÎ HAYATI.

Her mutasavvıf gibi Hoca Ubeydullah'ın da hayatında tarihî olaylarla menkıbevî olaylar birbirine girmiştir. Bunları kesin hatlarla ayırmak mümkün olmamaktadır. Zorluğuna rağmen klâsiklerdeki bilgilerden hareketle şu tespitlerde bulduk. Ubeydullah'ın baba tarafından dedesi olan Şihabüddin eş-Şâfi, ölüm döşeğindeyken oğullarını ve torunlarını görmek ister. Kundakta getirilen Ubeydullah'ı yüzüne gözüne sürer. "İşte benim beklediğim ferzend bu..." diye başlayarak ilerideki hayatında yapacağı büyük işlerden haber verir ve özenle yetiştirilmesini öğütler.⁵⁴

Ubeydullah doğmadan evvel, büyük ârif Nizâmüddin Hâmuş Semerkandî, onun doğacağını haber vermiş, yüce Allah'ın bu âlemi onun emrine vereceğini bildirmişti. Mevlânâ Muhammed Serbîlî bu sözlerden sonra beklemiş ve ona ilk uyanlardan olmuştur.⁵⁵

Ahrar'ın babasını büyük bir cezbe hali kaplamıştı. Dünyaya dair işleri tamamen bıraktı. Çok ağır riyazetlere girişti; az yedi, az içti, az uyudu, insanlarla görüşmez oldu. Bu hal, tam dört ay sürdü. Bu süre içinde annesi ona hamile kaldı. Bundan sonra babası eski haline döndü.⁵⁶ Doğduktan sonra hemen emmedi, annesi nifastan temizlendikten sonra emmeye başladı.⁵⁷

⁵² Ali Sâfi, age, 421-431; Hâni, age, 167; Hikmet Bayur, age, I / 71.

⁵³ Küfravî, age, 73; İA, I / 667-670.

⁵⁴ Ali Sâfi, age, 319-320

⁵⁵ Ali Sâfi, age, 340-341 ;Hâni, age, 156

⁵⁶ Ali Sâfi, age, 321 ;Hâni, age, 156

⁵⁷ Hâni, age, 156

Ahrar bir yaşındayken kendi adına bir ziyafet verildiğini ve Timur'un ölüm haberinin duyulmasıyla halkın, hazır sofralara el sürmeden üzüntüyle bir taraflara dağıldığını hatırlamaktadır.⁵⁸

Mektebe gidip geldiği günlerden birinde ayağının balçığa saplandığını ve kurtarmaya çalışırken bir anlık Hak'tan gafil olduğunu ve oradaki bir çiftçinin onca meşguliyet içindeyken gafil olmayışı ile kendi durumunu kıyas ederek ağladığını anlatır. O yaşlarda kimsenin Allah'tan gafil olmadığını zannetmektedir. Gerçeği sonraları öğrenecektir.⁵⁹

Onun çocuk yaşında dahi oyun ve eğlenceye düşkün olmadığını, sürekli kendi halinde iç dünyasıyla meşgul olduğunu amcasının oğlu haber verir.⁶⁰

Hoca Ubeydullah'ın dayısı onun iyi bir tahsil görmesi için gayreti elinden bırakmadı. Fakat o, ne zaman derse girecek olsa, bir hastalık engel olurdu. Bu hali dayısına anlattığında, dayısı onu kendi haline bıraktı. Bir gün okumak istedi, kırk beş gün göz ağrısı çekti. Bundan sonra tahsili bıraktı.⁶¹

Semerkant'ta, Mevlana Nizamüddin'in sohbetine gelirdi. Onun heybetini, edep ve vakarını fark eden birisi, onun meclisten çıkmasıyla, Mevlana Nizamüddin'e kim olduğunu sordu. "Bu Hoca Ubeydullah'tır, tiz ola ki âlemin sultanları buna müptela olalar."⁶² cevabını aldı

Seyyid Kasım, sohbetini dinleyen Fethullah Tebrîzi'ye : "Eğer himmet erbabının mutluluğuna erişmek istersen, (Ahrar'ı kastederek) bu civan-ı Türkistanî'nin eteğinden ayrılma, ondan büyük işler ve eserler meydana gelecek, cihan onun velayet nûruyla aydınlanacak ve tesirli sohbetleriyle ölü kalpler ihya olacak, aşk ve muhabbetle dolacak." müjdesini vermiştir.⁶³

Hoca Ubeydullah'ın malı mülkü yoktu. Seyyid Kasım onun zenginliği için dua ederek : "Bu nâhuşlar nice ki benim kubabım ise, ankarib dünya dahi senin

⁵⁸ Ali Sâfi, age, 322

⁵⁹ Ali Sâfi, age, 323 ; Hâni, age, 157 Ayrıca burada üç yaşından itibaren kalbinin Allah ile olduğunu ifade eder.

⁶⁰ Ali Sâfi, age, 323

⁶¹ Ali Sâfi, age, 339 ; Hâni, age, 157

⁶² Ali Sâfi, age, 340

⁶³ Hâni, age, 158

kubabın ola.” demiş, bundan sonraki yıllarda Ahrar’ın malı arttıkça artmıştır.⁶⁴ Öyle ki, her harmanda bin batman ekin ambar edilir fakat bin dört yüz ,bin beş yüz çıkarılırdı. Bunun hikmeti sorulunca : “Bizim malımız fakara içündür, buncılayın malın hassası budur.”cevabını vermiştir.⁶⁵

Hoca Ahrar, Yakub Çerhî’ye intisap edeceği sırada, alnında gördüğü beyazlıktan tedirgin olduğunu, şeyhin derhal ,onun çok sevdiği merhum bir velînin suretine bürünerek, onun bu tedirginliğini giderdiğini anlatır.⁶⁶ Bu farklı suretlerde görünme hâdisesine, Ahrar’ın hayatının çeşitli safhalarında rastlanmıştır.⁶⁷

Halifesi Mevlânâ Burhaneddîn’in rivayetiyle bir kere Sultan Ahmet Mirza Türkistan’a Hoca Ubeydullah ile sefer etmek ister. O da kabul eder. Şiddetli bir kış mevsimidir ve sefer çok şiddetli geçer. Nihayet Şahruiye’ye varılır. İlk üç gündü sonra, birden şehirde bir panik meydana gelir. İçinde Özbeklerin de bulunduğu beş bin kadar bir kafir topluluğu şehri yağma niyetiyle, civar kasabalara girip talan etmişlerdir halktan ileri gelenler Ubeydullah’ın yanına gelerek kendilerine yardım hususunda ricada bulunurlar. Sultan Ahmet Mirza’nın da yanında karşı koyacak kadar askeri yoktur. Bunun üzerine Ahrar bir gurup ashabi ile şehirden dışarı çıkar ve işgalcilerin arasına karışır. Onlarla konuşur ve onları etkiler. Çapulcu gurubu ikna olmanın yanında tövbe edip Müslüman olurlar. Gasp ettikleri eşyaları da geri verirler. Ubeydullah, Kur’an ve İslam’ın kurallarını öğrenmeleri için kendi adamlarında bir hafız ve bir fakihî onların yanında bırakarak şehre geri döner.⁶⁸

Hocamızın halifelerinden Mevlânâ Ali Taşkendî bir ara ilim tahsili için Semerkand’a gitmek ister ve hocasının izin vermemesini önlemek amacıyla, gideceğine dair haberi kağıda yazıp odasına bırakır, dergahtan ayrılır. Ubeydullah yazıyı görünce sinirlenir ve “Ol benümle kalem vasıtası ile mi söyleşür ve hile ile

⁶⁴ Ali Sâfi, age, 331-332, 345-346 ;Hâni, age, 160

⁶⁵ Ali Sâfi, age, 333

⁶⁶ Ali Sâfi, age, 352-353 ; Hâni, age, 159

⁶⁷ Ali Sâfi, age, 507; Hâni, age, 157

⁶⁸ Ali Sâfi, age, 482-485.

bizden icazet almak mı ister? Görelüm ki nice gidebilür” der. O sıralarda Taşkent’de konaklayan kabilede Ali Taşkendi’yi bir baş ağrısı tutar ve sabaha karşı çok şiddetlenir. Ali Taşkendi yaptığı hatanın farkına varır ve seyahatten vazgeçerek hocasının yanına geri döner. Geri dönmeye niyetlendiğinde ağrısı azalmaya başlamıştır. Dergaha vardığında ağrısı kalmamıştır. Hocasından af diler ve bir daha böyle bir şeye kalkışmaz.⁶⁹

Hoca Ubeydullah bir gün, müridlerinden divitle kağıt ister ve pek çok isimleri sırayla yazar. En sonunda özel bir kağıda Ebu Said’in ismini yazarak kavuğunun arasına koyar. Kim olduğu sorusu üzerine; “Ben, siz Taşkentliler, Semerkand’lılar ve Horasan’lılar yakında onun tebası olacağız” der. O sır Ebu Said’in ismi daha duyulmamıştır. Çok geçmeden Türkistan’ın uzak beldelerinden gelen Ebu Said, Abdullah Mirza’yı öldürür ve tahta geçer.⁷⁰

Sultan Ebu Said rüyasında Ahmet Yesevi’nin, Hoca Ubeydullah’a, kendisini işaret ederek, “Buna yardım ve zafer kazanması niyetine Fatiha oku” der. Ebu Said, kendisine Fatiha okuyacak şahsın ismini Ahmet Yesevi’ye sorar ve “Ubeydullah Ahrar’dır” cevabını alır. Uyandıktan sonra bu ismi ve sureti aklında tutar. Bir Taşkentliden böyle bir kişinin varlığını öğrenir. Taşkent’e gider fakat bulamaz. Firke’ye yaklaştığında, Hoca Ubeydullah onu karşılamak için şehrin dışına çıkmıştır. Sultan Said onu görür görmez tanır, atından iner ve elini, ayağını öpmeye başlar. Hoca ona iltifatta bulunur. Ebu Said’in gönlü Ahrar’a bağlanır. Fatiha okumasını isteyince, Ubeydullah, “Fatiha bir kez okunur” der. Ardından Semerkand’a gitmesine izin verir ve ekler, “Eğer şeriate yardımı, tebaana adaletli davranmayı istiyorsan, hemen “Bismillah” de, işe başla. Fetih senindir.” der. olumlu cevap alınca da hayır duada bulunur. Düşmanla karşılaştığında sabırlı olmasını ve arkadan bir bölük kara kuşun geldiğini görünce saldırmasını öğütler ve zafer müjdesini verir.

Savaş esnasında, ilk önce üstünlük karşı tarafta, Abdullah Mirza’nın ordusundadır. Çünkü asker sayısı çoktur. Ebu Said iyice sıkıştığı bir anda arkasına

⁶⁹ Ali Sâfi, age, 498-499.

⁷⁰ Hânî, age, 165.

dönüp bakar ve kara kuşların geldiğini görür. Düşmana hücum eder ve sonunda savaşı kazanır.⁷¹ Bu arada Mirza Babur, amcasının intikamını almak üzere yüz bin kişilik bir orduyla Ebu Said'in üzerine yürür. Ebu Said'in kumandanları Türkistan'a geri dönme taraftarıdır ve dönüş hazırlıkları başlar. Hoca Ubeydullah bu haberi duyunca Sultan Said'in yanına gelerek gitmemesini ister ve "Allah isterse düşmanına karşı ben yetişirim" der. Mirza Babür Semerkand'a geldiğinde askerleri arasında veba salgını baş gösterir. Bunun üzerine Babür, Ubeydullah'ın gelip iki taraf arasında uzlaşmayı sağlamasını ister. Ebu Said hile endişesi ile Hoca'ya izin vermek istemez. Bu arada Ubeydullah'a, Babür'ün "Biz Semerkand'ı almaya gelmedik, onların kadınlarını ve oğullarını esir etmeye geldik" dediği haberi ulaşınca sinirlenerek aracı olmaktan vazgeçer ve Mirza Babür her şeyini kaybetmiş olarak geri dönmek zorunda kalır.⁷²

Mustafa Rûmî nakleder -ki bu zât Ahrar'ın ticarî işlerine bakardı- : Bir keresinde Semerkand'a dönerken, Semerkad'a bağlı Şîr şehrine uğrar. Oranı valisi Mirik Hasan ile karşılaşır. Vali ona, Ubeydullah'a ulaştırılmak üzere bir mektup verir. Hoca Ubeydullah mektubu alınca öfkelenir. Çünkü mektubda, Mirza Ahmet'in elinde az şehir kaldığı ve Hoca'dan oraları da alıp kendisini Mirza Ahmed'ten kurtarması isteği yazılıdır. Ahrar, "Köpek bana emrediyor ki, deri yüzücü olayım" der ve kalkıp odasına girer. Müridleri, Mustafa Rûmî'ye, niçin bu mektubu getirdin diye çıkışır. Aradan onbeş gün geçmiştir ki, Mirik Hasan kötü bir iş yapar ve Mirza Ahmet' kızdırır. Sultan Ahmet de onun derisini yüzdürür.⁷³

Ubeydullah bir gün Karaşi şehrine gider. Bu sırada develerinin hizmetine bakanlardan Kara Ahmet Arabî ağlayarak gelir ve Seyid Ahmet Sarid'in kendisine çok eziyet ettiğini söyler. Hocamız bundan çok etkilenir. Semerkand'a döndüğünde valiler onu karşılar ve aralarında Seyid Ahmet de vardır. "Sen benim hizmetçimi dövmüşsün. Şunu iyi bil ki ben de eziyet etmesini bilirim" der ve onu

⁷¹ Hânî, Age, 165-166.

⁷² Hânî, age, 166.

⁷³ Ali Sâfi, age, 434; Hânî, age, 167.

meclisten kovar. Bir hafta sonra Seyid Ahmet ağır hastalanır ve hocadan affi için ricâcı gönderir. Hoca Ubeydullah, “ Sultan benden ister ki, ölüleri diriltiyim. Ben İsa değilim” der o gün Seyid Ahmet ölür.⁷⁴

Mevlânâ Kasım, Ahrar’ın ileri gelen müridlerindedir ve şeyhini çok sevmektedir. Şeyhinin yakalandığı ağır bir hastalığa dayanamaz ve onun iyileşmesine karşılık kendi canının feda olmasını ister. Hoca Ubeydullah buna rıza göstermezse de Mevlânâ Kasım ısrar eder ve hastalık ona geçer. Şeyhi iyileşirken kendisi vefat eder. Benzeri bir olay, hocamızın müridlerinden Nureddin Taşkendi adlı bir geçte de, farklı bir zamanda meydana gelir.⁷⁵

Ahrar, vefatından önce 89 gün sıtma hastalığı çeker. Bazı büyükler onun bu hastalık süresinin hikmetini şöyle dile getirirler. “Onun ömrü seksendokuz sene idi. Ömrünün her yılı için bir günlük hastalık düştü. Nitekim, bir hadis-i şerifte de anlatılır ki “ Bir günlük sıtma bir kılık hastalığa kefarettir.”

Yine vefatı hakkında, Hoca Ubeydullah’ın oğlu Mahmut Yahya müridlerinden bir topluluk şöyle anlatırlar. “Hoca Ubeydullah Efendimiz son nefesini verirken iki kaşının arasında bir nur çıktı ki, lambaların ışığı onun yanında sönük kaldı.”

Vefatı ile ilgili nakledilen bir diğer hâdise de şudur; Cuma namazı kılınırken Semerkand’da deprem olur. O zaman hastalığı çok şiddetlenmiştir. Şu kanaate varılır ki, hocanın vefatı yakındır ve bütün halk Kemangiran’a akın eder. Aynı günün akşamı yatsı vakti temiz ruhu bedeninden ayrılır. O akşam Sultan Ahmet Mirza ordusuyla, gün battıktan sonra hazır olur ve ertesi gün nâşını Kâşfir mahallesindeki alimlerin yattığı kabre gömerler. Mezarının üzerine oğulları tarafından bir kubbe inşa ettirilir ve halkın yoğun ilgisini çeken bir mekan olur.⁷⁶

⁷⁴ Hânî, age, 167.

⁷⁵ Ali Sâfi, age, 475, 500-502; Hânî, age, 168,170.

⁷⁶ Hânî, age, 167-168.

D-HOCA UBEYDULLAH HAKKINDA BİLGİ VEREN ESERLER.

1-Menâkıb Havace Nasîruddin Ubeydullah b. Mahmud el-Ahrar.

Bayezit Devlet Kütüphanesi. Bayezit Bölümü, 3624 sıra ve 297.7 Tasavvuf tasnifinde yer alan bu eser 81yk. Ve dili Farsça olup talik hattı ile yazılmıştır

2-Makâmât-ı Hâce Ubeydullah-ı Ahrar.

Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Bölümü, 2143 sıra ve 297.3 Hadis tasnifinde yer alan eser 158 yk. olup dili Farsça'dır. Her varakta 10 satır bulunmaktadır. 895'de İstanbul'da Mahfi b. Muhammed Celil tarafından istinsah edilmiştir.

3-Mesmuât el- Ubeydullah el-Ahrar.

Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, 1715 sıra ve 297.7 Tasavvuf tasnifinde yer alan eser 154 yk. Olup dili Farsça'dır. Talik hatıyla, Hoca Ubeydullah'ın müridi Muhammed Kâdî-i Semerkandî tarafından yazılmıştır.*

4-Kasîde Der Medni Hâce Ubeydullah el-Ahrar.

Süleymaniye Kütüphanesi. Râşid Efendi Bölümü. 474 sıra ve 891.5 İran Edebiyatı tasnifinde yer alan kaside, 64-65 vk. Arasında olup Farsça'dır. El-Câmî Nureddin Abdurrahman b. el-Horasânî tarafından yazılmıştır.

5-Silsilet'ü-l Ârifîn u Tezkiret'ü-s Sıddıkîn.

Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Bölümü, 2830 sırasında kayıtlıdır. Dili Fasça olup, Mevlânâ Muhammed Kâdî Min Ashâb'i-ş-Şeyh Ubeydullah en-Nakşibendî tarafından yazılmıştır.

6-Havârik-ı Âdât-ı Ahrar.

Bayezit Devlet Kütüphanesi. No.3634'de yer alan bu eser, Hoca Ubeydullah'a ait kerametleri içermektedir.

* Bu eserin yazarının yine Ahrar'ın halifelerinden aynı zamanda damadı olan Mir Abdülevvel olduğu Reşahat'ta kaydedilmiştir.Bkz.Ali Safi age 477-481.

7-*Fevâid-i Kutb- el-Ârifin Hâce-i Ahrâr.*

Millet Kütüphanesi, Ali Emiri bölümü, 77'de yer alan eser 58b-96a varakları arasında bulunmaktadır. Dili Farsça'dır.

8-*Makâmât u Mâkâlât-ı Hâce-i Ahrar.*

Murat Buhârî, 215, 115yk, İst. X. Asır.

Tavşanlı, 1220, 112yk, İst, XII. Asır.

9-GROSS. Jo-Ann, '*Authority and Miraculous Bahaviour Reflections on Karamat Stories of Khwaja Ubaydullah Ahrar*' in: L. Levisohn (ed.) *The Legacy of Medieval Persian Sufism: Khonigahi Nimatullahi Publication, 1992. (pp. 159-171)*

10-Paul, Jürgen; '*Forming a Faction; The Himayat System of Khwaja Ahrar*' (14 th. Century Sufi Orders, Central Asia). *International of Middle East Studies (Cambridge)*, 23.4.1991, (pp. 533-548)

11-Hamid Algar, '*The Naqshbandi Order*' a preliminary survey of its history an signit irance stud. *İslamica-Vol. 44 (1976)*

12-Hamit Algar, '*The Journal of the Royal Asiatic Society*' s. 59-75, London, 1916. *The Rashaat-ı Anal-Hayat*

II. BÖLÜM.

AHRÂRİYYE'Yİ DÜNYAYA DUYURANLAR.

Hoca Ubeydullah'ın evlatları Semerkand'da kalıp irşad faaliyetlerini sürdürerek dergahı canlı tuttular. Diğer halifeleri, bu Ahrârî neşveyi hemen hemen bütün İslam memleketlerine yaymayı başardılar. Bunlardan bazıları dergahtan aldıkları “ateş”i bizzat kendileri uzak diyarlara taşıdılar. Mola İlâhî-i Simâvî ve Emir Ahmet Buhârî İstanbul'a, dolayısıyla Rumeli'ye, Mollazâde-i Otrârî gibileri de Şam'a ulaştılar. Semerkand'da kalarak müridlerini uzak diyarlara ya da kendi memleketlerine yollamak suretiyle Ahrâye'yi yaymaya çalışanlar arasında Mevlânâ Seyyid Hamza ve Mevlânâ Sirâcüddin Kasım(öl.891/1458) vardı.

Ubeydullah'ın halifelerinden tasavvufî terbiyeyi ilimle birlikte yürütme çabası güdenler de vardı. Bunlar; Mevlânâ Cafer (öl.893/1487), Mevlânâ Burhaneddin Hatlânî (öl.893/1487) ve yeğeni Mevlânâ Lütfullah Hatlânî, Mevlânâ Ebu Said Ubâhî başta gelmektedir. Bu dengeyi koruyamayıp ilmi tercih edenleri de vardır ki Hoca Ubeydullah bunları tekrar medreseye yolluyor ve ömür boyu ders vermelerini sağlıyordu. İsmail Kamerî ve İsmail Şemsî bunlardandır.

Fakat tarikatın bu devirdeki esas siması, Mîr Abdül Evvel ile Mevlânâ Zâhid Kâdî-i Semerkandî gibi iki büyük halifenin irşad halkasında görülmektedir.¹

¹ Ali Sâfî, age, 477-510; Küfravî, age, 79-80; Nesâim'de irşad ve telkinle mükellef olanlardan, Mevlânâ Hoca Ali ve Mevlânâ Hasan; Mevlânâ Mir Muhammed-i Mir Abdülevvel, Mevlânâ Burhaneddin ve Mevlânâ Lütfullah, Mevlânâ Türkî, Derviş Ahmed-i Câmî isimleri yer almaktadır. Nevâî, age, 257.

Evladı Ve Halifeleri.

Hoca Ubeydullah'ın iki oğlu vardır: Hâcegân diye bilinen Muhammed Abdullah ve Hoca Muhammed Yahya.²

1-Muhammed Abdullah b. Ubeydullah.(öl.?)

Ahrar'ın ilk oğludur. Küçüklüğünden itibaren ilimle uğraşmış, medrese tahsilinden sonra Versin köyüne yerleşmiştir.³ İki üç ayda bir babasını ziyarete gelmiştir ve babası onu her defasında karşılamaya çıkmıştır. Semerkand'ın alimlerindedir. Özellikle Hadis ilminde mesafe almıştır. Tefsir ve diğer zahiri ilimlerin yanında Tasavvuf ilmine de vakıftır.⁴ Ubeydullah, ilmine hürmeten, manevi şahsiyetini temsil etme görevini Hoca Muhammed Abdullah'a vermiştir.⁵

Hoca Muhammed Abdullah, Takıyyuddin Muhammed-i Kirmânî'in kızıyla evlenmiş⁶ ve bu evlilikten, Hoca Nizamüddin Abdül Hânî,⁷ Havend Mahmud⁸ ve Hoca Abdül-Hak⁹ isimli üç oğlu ve üç kızı olmuştur.

Eşinin vefatından sonra "*Hidâye*" müellifi evladından Hoca Nizam'ın kızıyla evlenir. Bu evlilikten de, Abdül Alim, Hoca Abdüşşâhid,¹⁰ Hoca Ebu'l-Feyz isimli üç oğlu ve iki kızı olur. Bir Türk cariyesinden de Hoca Muhammed Yusuf adlı bir oğlu vardır. Bu oğluna tasavvufi inceliklerden sıkça bahsetmiştir.¹¹

² Ali Sâfi, age, 456; Hânî, age, 168.

³ Rivayetlerde Hoca Muhammed'in ismi konusunda ihtilafı bilgiler vardır. Şeyh Abdullah, Hâcegân Gilan, Hânî, age, 168; Muhammed b. Abdullah, Ali Sâfi age, 456 vs... Geniş bilgi için bkz. Küfravî, age, 76-76'nın 3. dipnotu.

⁴ Zahiri ve batını ilmine dair menkıbe için bkz. Ali Sâfi, age, 457-458; Hânî, age, 168.

⁵ Hânî, age, 168; Küfravî, age, 75-76.

⁶ Ali Sâfi'de bu isim Şeybek Han diye geçer. Ali Sâfi, age, 458.

⁷ Onun da Muhammed Kasım adlı "Kurtarıcı" vasıfta bir oğlu olmuştur bkz. Hânî, age, 168.

⁸ Kaynaklarda, Hoca Ubeydullah'ın Havend'e onbir yaşındayken zikir telkin ettiği ve kendi makamına geçeceğine dair müjde verdiği, geçmektedir. Lamiî, age, 459; Hânî, age, 168.

⁹ Hânî Hoca Muhammed'in yedi oğlu olduğunu nakleder, fakat bu isimden bahsetmez. Hânî, age, 168.

¹⁰ Kaynaklarda "Şehid" şeklinde de geçer. Hânî, age, 168.

¹¹ Hânî, age, 168.

2-Muhammed Yahya b. Ubeydullah.(öl.905/1499)

Ahrar'ın küçük oğludur.¹² Hoca Ubeydullah'tan sonra iki oğlu ve iki kızı kalmıştır. Hepsisi de irfan yolunun pehlivanı olmuşlardır.¹³ Muhammed Yahya, Hocanın ikinci hanımından dünyaya gelmiştir. Küçüklüğünden beri babasının dizi dibinde yetişmiş ve onun yanından hiç ayrılmamıştır.¹⁴ Babası onu aşırı derecede severdi ve o yanındayken yalnız onunla konuşurdu. Ona hakikatlerden ve ilahi marifetlerden bahseder, yalnız kalıklarında ise Hz. Hüseyin'in şahadeti hikayesini anlatır ve "sen onun izindesin" derdi. Hayatının sonuna doğru babasının yerine geçmiştir.¹⁵ Hoca Ubeydullah, esas manevi neşvesini yayma ve telkin etme vazifesini Muhammed Yahya'ya vermiştir.¹⁶

Câmî'ye göre Hoca Muhammed Abdullah'a nisbet-i ilmiye, Hoca Muhammed Yahya'ya ise nisbet-i cezbe verilmiştir.¹⁷ Muhammed Yahya da ilim sahibidir. Bunu talebelerini terbiye etmede göstermiştir.¹⁸

Ahrar'ın vefatından sonra, ona gösterilen saygı ve hürmet, Mirzalar ve halk tarafından ailesi mensuplarına da gösterilmiştir. Bu aile, yalnızca kendi mensuplarını değil tüm fakir ve miskinleri himaye etmekteydi. Ahrar ailesine en büyük saygısızlık, Sultan Mahmud Mirza(öl.900/1495) tarafından yapılmıştır. Sultan Ahmet Mirzanın ölümünden sonra beyler onu Semerkand tahtına çıkarmışlardır. Fakat o işe başlar başlamaz halka ağır vergiler yükler ve bununla da kalmayıp ahlâkı alt-üst eder. Ahrar ailesi ve ona bağlı olanlar da bu durumdan çok yıpranır.¹⁹ Ancak çok geçmeden Mirza'nın ölümüyle herşey eski haline döner. Hatta 901 Ramazanında Tahranlar isyan ile Sultan Ali Mirza'yı getirip padişah ilan ederek Baysungur Mirza'nın gözüne mil çekmek isterler. Baysungur kaçarak Muhammed Abdullah'a sığınır. Çok geçmeden olaya hakim olan Baysungur aynı

¹² Lâmiî, age, 458; Ali Sâfi, age, 461; Hânî, age, 168.

¹³ Lâmiî, age, 458.

¹⁴ Ali Sâfi, age, 461.

¹⁵ Hânî, age, 168.

¹⁶ Küfravî, age, 75-76.

¹⁷ Ali Sâfi, age, 461; Hânî, age, 196; Her iki kaynak da bu bilgiyi Câmî'den nakleder.

¹⁸ Lâmiî, age, 458.

¹⁹ Bâbü, age, I / 22 vd; Küfravî, age, 76-77.

şeyi Sultan Ali'ye uygulamak isteyince, Ali, Mahmud Mirza'ya sığınır. Fakat bu olay üzerine iki kardeşin arası açılır.²⁰

Muhammed Yahya'nın siyasi kişiliği ağabeyine göre ön plandaydı. Bütün mirzalar üzerinde babadan kalma bir muhabbetle nüfuz oluşturmuştu. Muhammed Yahya'ya saygı göstermelerden biri de Bâbü Mirza idi. Bâbü, manen Hoca Ubeydullah ve oğullarına bağlıydı.²¹ Bâbü siyasi emellerini gerçekleştirmek için Muhammed Yahya 'yı kudsi bir dayanak olarak görür. Bir kez Bâbü, barışın sağlanması için Muhammed Yahya'ya ricada bulunmuştur ve yine, Semerkand'ın zaptı için de Yahya'nın yardımını istemiştir.²²

Şeybek Han Semerkand'ı zapt ettiğinde Yahya'nın bu siyasi konumunu, halkın ona olan bağlılığını kendisi için bir tehlike olarak görür ve ayrıca onun mirzalara yardım edebileceğinden korkar.²³ Şeybek Han ve yanındaki beyler onun malını yağmaladıktan sonra Horasan'a gitmesine izin verdikleri halde, o Horasan'a giderken Girab'da, - bir rivayete göre Kardzen'de - Hoca Zekeriya ve Hoca Bâki isimli iki oğuluyla birlikte onu şehit ederler. Kalan oğlu Şeyh Muhammed Emin'i ve ona tabi olanları eşyaları ile birlikte Semerkand'a gönderirler²⁴

Ali Sâfi, bu hadiseden sorumlu olarak Şeybek Han'dan çok beylerini gösterirse de²⁵ Bâbü bizzat onu suçlamakla beraber, Şeybek Han'ın kendini temize çıkarmak amacıyla, olayın onun bilgisi dışında cereyan ettiğini ilan ettirmesini

²⁰ Bâbü, age, I / 37-38; Küfravi, age, 76-77.

²¹ Bâbü'nün üstadı ve piri saydığı Hoca Mevlânâ Kâdi (öl.903), Hoca Ubeydullah'ın halifelerindendir. Mevlânâ Kâdi'nin tesiriyle Ubeydullah ve oğullarına sevgi ve saygıyla bağlanmıştır. Hatta Semerkand'ın ele geçirilmesi hadisesini Ahrar'ın manevi bir himmeti olarak kabul etmiştir. daha sonraları hastalandığı sırada Hoca Ubeydullah'ın "Risale-i Vâliidiye" adlı eserini nazmetmek yoluyla onun maneviyatından şifa beklemiştir. bkz. Bâbü, age, I / 56-87, II / 126-127, 393-435.; Küfravi, age, 76-77.

²² Bâbü, age, I / 68-82.

²³ Sultan Şeybek (Baht) 906/1500 Ramazan'ının ilk günlerinde Semerkand'ı istila etti. Muhammed Yahya'ya ait ne varsa el koydu ve Horasan'a gitmesini istedi. Vaktiyle Ahrar'a yirmisekiz yıl hizmet eden fakat hocadan iltifat görmeyen ve Sultan Şeybek'in yanında bulunan ulemadan biri Yahya'yı gammazladı. Hâni, age, 168; Ali Sâfi, bu şahsın da adının geçtiği, Ahrar'a ait menkıbelerden bahseder. Ali Sâfi, age, 440-441.

²⁴ Sultan Şeybek'in bir valisi, Hoca Yahya Horasan'a giderken, kaçması için gizlice hızlı koşan bir at gönderdiyse de Yahya bunu kabul etmez. Hâni, age, 168; Ali Sâfi, age, 468.

²⁵ Ali Sâfi, age, 468-470. Ali Sâfi'den naklen Hâni, age, 168.

ayıplar.²⁶ Câmî ise Muhammed Yahya'nın kazaya rıza göstererek şehirde kaldığı için şehid edildiğini yazar.²⁷

Muhammed Yahya'nın nesli, Nâkib'u-l Eşrâf Takiyyüddîn Kirmânî'nin, oğlu Emir Nizamüddîn Abdullah'a verdiği kızıyla devam etmiştir. Bu evlilikten, Emir Abdülválid (Hoca Şah), ez-Zâhirüddîn Muhammed, Tâhirüddîn Muhammed, Hoca Abdüssâmî ve Hoca Abdalbâkî (Dost Havend) isimli beş erkek ve üç kız çocuğu dünyaya gelmiştir.²⁸

3-Abdülhak b. Muhammed Abdullah. (öl.?)

Muhammed Abdullah'ın üçüncü oğludur. Hoca Ubeydullah'ın meşrebini dergah şeyhliği sıfatıyla temsil eden Muhammed Yahya'dan sonra, bu makama Muhammed'in oğlu Abdülhak Geçti. Oniki yaşındayken dedesi tarafından zikir telkini almıştır.²⁹ Abdülhak ve kardeşlerinin tarikatı yayma gayretleri Semerkand ile sınırlı kalmıştır.³⁰

4-Mir Abdulevvel. (öl.905/1499)

Hoca Ahrar'dan sonra, tarikatın, o devirdeki asıl sîmâsını, Mir Abdulevvel ve Mevlânâ Muhammed Kâdî-i Semerkandî'nin irşad halkalarında görmek mümkündür.³¹

Mir Abdulevvel, Ubeydullah'ın damadıdır. Onun hizmeti için Nişâbur'dan Semerkand'a gelmiş ve rabita yoluyla yedi yılda kemâle ermiştir. Hoca Ubeydullah, yedi yıl boyunca ona ilgi göstermeyip yedi yılın sonunda oğulluğa kabul ederek kızıyla evlendirmiştir. Bu evlilikten Emir Gilan, Emir Miyâne ve Emir Hurd isimli üç oğlu ile iki kızı olmuştur.³²

²⁶ Bâbur, age, I / 84.

²⁷ Lâmiî, age, 458.

²⁸ Ali Sâfi, age, 467.

²⁹ Lâmiî, age, 459. Lâmiî, Câmî'nin Nefahat'ını yazdığı sırada Hoca Abdülhak'ın şeyhlik makamına geçeli iki yıl olduğunu da nakleder.

³⁰ Ali Sâfi, age, 476.

³¹ Küfravî, age, 80.

³² Ali Sâfi, age, 448; Hânî oğullarının isimlerini, Mir Gilan, Mir Meyan ve Mir Mured olarak kaydeder. Hânî, age, 169.

Abdlevvel bir “*Mesmûât*” yazmıştır. Hicri 905 zilhiccesinin başında, Hoca Muhammed Yahya’nın şehâdetinden yaklaşık kırk gün sonra vefat etmiştir.³³

5-Mevlânâ Muhammed-i Zâhid Kâdî.(öl.?)

Ahrar’ın en ileri gelen mürididir. İlimle teslîki birleştirme çabası içindedir.³⁴ Şeyhinin menkıbeleri, şemâili ve faziletlerini içeren “*Silsilât’u-l Ârifîn*” adlı bir eser yazmıştır. Bu eserde: “Sene 885’de³⁵ Hoca Ubeydullah’a ulaşır oniki yıl onun hizmetinde bulundum el-hamd’ü-lillah” ibaresi yer almaktadır.³⁶

Ali Sâfi, Mevlânâ Muhammed’in, sufiyenin inceliklerinin idrakinde olduğunu ve Ahrar’ın bu konuları sohbet ederken, çoğunlukla onu muhatap aldığını bildirir.³⁷

Muhammed Zâhid, arkadaşı Nimetullah Kirmânî ile Herat’ın yolunu tutmuşken Semerkand’da konakladıklarında Hoca Ahrar ile tanışırlar. Hoca Ahrar Muhammed Zâhid’in tasavvufa meylini sezer. Gece konaklayan misafirlerle yakından ilgilenir ve o gece Muhammed’e bir mektup yazar. Ertesi gün onunla özel olarak görüşür. Gece yazdığı mektubu ona okur* ve kendisine verir. İki yolcu yola koyulmuşken Hoca Ubeydullah arkalarından bir adamıyla bir mektup daha yollar. Bu mektup, Sâdeddîn Kaşgârî’nin oğluna, Muhammed Zâhid’e göz-kulak olması ve onu yabancılardan koruması için yazılmıştır. Ubeydullah’ın bu ilgisi Muhammed Zâhid’e çok tesir eder. Yolculuğu Taşkent’e kadar aksiliklerle sürer. Taşkent’de yolculuktan vazgeçer. İlyas Aşkî’yi görüp öyle dönmek istediye de aksilikler peşini bırakmaz ve Semerkand’a dönerek Hoca Ubeydullah’ın hizmetine girer.³⁸

Hoca Ubeydullah, Kâdî’nin manevi terbiyesine önem verir. Kemangiran köyüne gittikleri bir gün Ahrar, “Bizim cemaatimizin Heri’de fakr u gınâdan birini

³³ Ali Sâfi, age, 477-481; Hânî, age, 169.

³⁴ Hânî, age, 174.

³⁵ Hânî, bu tarihi 883 olarak nakleder. Hânî, age, 175.

³⁶ *Silsilât’u-l Ârifîn*’den naklen, Ali Sâfi, age, 493; Hânî, age, 175.

³⁷ Ali Sâfi, age, 493-494; Hânî, age, 176.

* Mektubun muhtevası, Ubeydullah’ın fikirleri bölümünde verilecektir.

³⁸ Ali Sâfi, bu olayı Hoca Ubeydullah’tan dinlediğini ve *Silsilât’ü-l Ârifîn*’de de yer aldığını bildirir. Ali Sâfi, age, 494-495; *Silsilât’ü-l Ârifîn*’den naklen, Hânî, age, 175.

ihtiyar etseler gerektir.”der. Muhammed Kâdî’ye dönerek tercihini sorar. “Benim muhtarım, sizin ihtiyar ettiğinizdir.” cevabını alınca, “Bizim muhtarımız fakırdır” diyerek vekillerinden birine, “Mevlânâ Muhammed’e dört bin şahruhî vir ki fakrı ihtiyar itmiştir. Varsın o meblağı kendü yanında olan fukaranın feragatle geçinmesi için sermaye eylesün.”der. Mevlânâ Zâhid Kâdî emir üzerine o parayı alarak kendinin ve yakınlarının geçimlerini temin eder. Mevlânâ Muhammed Zâhid’in en meşhur halifeleri, Mevlânâ Şeyh Hâceki Kaşânî ve Derviş Muhammed’dir.³⁹

a-Mevlânâ Hâceki Kaşânî (Kâsbânî)(öl.945/1538).

Ahsâ’nın yakınlarındaki Kaşan beldesinde yetişti. Şemsüddin Kaşânî’ye mensuptur. Mevlânâ Zâhid Kâdî’nin hizmetine girmiştir. Bir müddet sonra şeyhinden “hırka-i tarikat”ı giyerek Dihbid’e yerleşmiş, irşadla ömrünü geçirmiştir. Müridlerini fakr ve tecridde ehli sünnet ve’l-cemaat akidesi üzere terbiye etmiştir. “*Âdâb-ı Sülûk*” adlı bir eser kaleme almıştır. Dört halifesi vardır.

a,1-Şeyh Dost Sahhaf(öl.975/1567): Asıl adı Dost Muhammed Nevruz el-Muhammedî el-Ahsikefî’dir. Şeyhinin hal, makam ve kerametlerini anlatan bir eser yazmıştır. Kemâle erince Belh’e göç etmiş ve orada vefat etmiştir.

a,2-Şeyh Hurd (Hired)(öl.975/1567): Belh’de vefat etmiştir.

a,3-Şeyh Lutfullah Arcakatî (öl.996/1588)

a,4-Muhammed İslam Cuybârî-i Buhârî(öl.971/1563): Kaşânî’nin en ileri gelen halifesidir. Buhârâ’ya bağlı Cuybar’da doğdu. Mevlânâ Zâhid’e hizmet etti. O vefat edince (911/1505), Kaşânî’nin hizmetine girdi. İrşadla ömür geçirdi. Simiten’de vefat etti. Üç halifesi vardır:

a,4-a-Şeyh Gilan: Kendi oğludur. Yerine geçmiştir.

a,4-b-İmam Rabbânî Ahmet el-Fârûkî:* Aynı zamanda Hoca Muhammed Bâkî’nin ashabındandır. Silsile nizamında, Şeyh Muhammed Bâkî’den sonra zikredilir.

³⁹ Ali Sâfi, age, 496-497.

* İmâm-ı Rabbânî hakkında geniş bilgi için bkz. Karaman, Hayreddin, İmâm-ı Rabbânî ve İslam Tasavvufu, III. Baskı, İst.1992.

a,4-c-Yûnus-ı Türkî: Mevlânâ Cuybârî'nin en önde gelen halifesidir.⁴⁰

b-Derviş Muhammed Semerkandî.(öl.970/1562)

Bu zat, Mevlânâ Zâhid'in kız kardeşinin oğludur. Esas Nakşibendî silsilesi onunla devam eder. Bu tarikat zincirinin büyük halkalarından biridir. Şer'î ilimlerde geniş bilgi sahibidir. Dayısından sonra velâyet makamına geçmiştir. Gençliğinin onbeş yılını zühd ve velâyet ile geçirmiştir. Sonra Muhammed Zâhid'e bağlanır. Hicri 970'de İsfirar'da vefat eder.

Müridleri terbiye işinde çok yeteneklidir. Halden iyi anlar, herkese göre ayrı bir dille konuşur. Müridlerinin içinden en büyüğü, ondan sonra şeyh olan Muhammed Hâceki Emkinegî'dir.⁴¹

c-Muhammed Hâceki Emkinegî.(öl.1008/1599)

Hicri 918'de Semerkand'a bağlı Buhara'nın bir köyü olan Emkinek'te doğdu. Derviş Muhammed'in oğludur. İlmî, manâyı ondan öğrendi. Emkinek'te doksan yaşında vefat etti. En büyük halifesi Muhammed Bâkî Billah bu silsilenin en büyük şeyhi oldu.⁴²

d-Muhammed Bâkî Billah.(öl.1014/1605)

Lakabı Müeyyüddin'dir. Bâkî Billah'ı Hoca Ubeydullah'ın rûhâniyetinin terbiye ettiği ve müridleri terbiye için ona icazet verdiği, sonra da Hindistan'a gönderdiği ve "Serhend güneşini sen yetiştireceksin.." müjdesini verdiği rivayet edilir.

Muhammed Bâkî Hindistan'a gider ve Delhi Cihânâbâd'a yerleşir ve orada vefat eder. Kabri, Delhi'nin batısında Resûlullah'ın ayak izi yanındadır. En büyük halifeleri şunlardır.

d,1-Şeyh Osman Hindî.

⁴⁰ Ahmed Hilmi, Hadâik'u-l Evliyâ, 153-154.İst. 1318

⁴¹ Ahmet Hilmi, age, 88-89.

⁴² Ahmet Hilmi, age, 90-91.

d,2-Mir Hüsâmüddîn.

d,3-Şeyh Ahmed Fârukî (İmâm-ı Rabbânî)⁴³

e-İmâm-ı Rabbânî.(öl.1034/1625)

Müceddid-i elf-i sâni. O da halifelerinden Şeyh Hamid'i Bengal'e, Ahmed Berkî'yi Horasan'a yollamıştır.⁴⁴

6-Derviş Seyyid Hasan(öl.894/1489)

Hoca Ubeydullah'ın ashabındandır. Horasan ilinin ileri gelenlerindendi ve sipahilik yapardı. Devlet büyükleri tarafından iltifat görürdü. İlim sahibi idi ama tabiatı dervişliğe yatkındı. Dervişlerin risalelerini çok okurdu. Nihayet dünyalık her şeyi terk ederek Muhammed Tabedegâni'nin hizmetine girdi. Fakrı seçti ve seyr u sülûk ile meşgul oldu. Nice yıl garip erbainler çıkardı. Dervişler arasında seçilir hâle geldi. Şeyhinin sıralı halifelerinden oldu. Hoca Burhânüddîn Ebu Nasr-ı Pârsâ ve Şeyh Bahâuddîn Ömer, Mevlânâ Pûrân ve Şeyh Şâh-ı Zeyâretgâhî ve devrinin şeyhlerinin sohbetlerinde bulundu. Fakr ve fena üzere devam etti. Hayatının sonunda Semerkand'a gelip Hoca Ubeydullah'ın hizmetine girdi ve orada vefat etti.⁴⁵

7-Mevlânâ Seyyid Hasan (öl.?)

Ubeydullah'ın ashabının ileri gelenlerinden olup en büyük mürididir. İlim açısından da diğer müridlerden önde gelir. Semerkand'da kaldığı halde müridlerini dışarı göndermiştir.⁴⁶ Babası tarafından daha küçükken Ubeydullah'ın meclisine getirilmiştir. Ondaki üstün kabiliyeti fark eden hocamız onu yanına alıp terbiyesi ile bizzat kendisi ilgilenmiştir.

⁴³ Hânî, age, 177-178.

⁴⁴ Hânî, age, 178.

⁴⁵ Nevâî, age, 403-404.

⁴⁶ Hânî, age, 169.

8-Mevlânâ Sirâcüddin Kâsım (öl.891/1486)

Hocanın ashabının ileri gelenlerindedir. Aslen Fûrket nahiyesinden olup Ubeydullah'ın hizmetine girmiş ve ona olan sevgisinden kendini unutmıştır.⁴⁷ Gölge gibi şeyhini takip etmesinden dolayı “Sâye-i Hâce” lakabını almıştır.⁴⁸ çoğunlukla istiğrak halinde gezen Kasım, şeyhinin sohbetlerinde kendinden geçer, Ubeydullah onu ayılttığına haddi aşmamasını tavsiye ederdi. Ali Sâfi'nin babası ile iyi bir dostlukları vardı. Bu dostluğa binaen Ali Sâfi ile yakından ilgilenmiştir. Câmî'ye göre Ahrar'ın ashabından hiçbiri onun yerini tutacak seviyede değildir. 891 yılının zilhicce ayında vefat eden Sirâcüddin Kâsım için Ubeydullah, “Fena ve tecrid-i bâtinîde misli yoğ idi. bizim şimden sonza kimimiz kaldı” demiştir. Kabri Mahûta-i Munlayan'da, Ali-i İran'ın yanındadır.⁴⁹

9-Mollazâde-i Otrârî.

Asıl adı, Muhammed b. Abdullah'dır.⁵⁰ Türkistan'ın bir kasabası olan Otrar'da dünyaya gelmiştir. Hoca Ubeydullah'ın müdirlerinden olup Ahrârilîği Şam'a taşımıştır. Hoca Ebu Nâsır Parsa ile sohbetinde bulunmuş. Şeyhi Ahrar onun için, “Dünyada Mollazâde-i Otrârî gibi himmet sahibi başka birini görmedim.” demiştir.⁵¹ İlk olarak Aşkî'ler tarikatına giren Otrârî, Hoca Ahrar'a sonradan bağlanmıştır. Şeyhi, ihtiyacı olmadığı için ona zikir telkin etmemiştir. İstiğrak sahibidir. Bir sohbetinde istiğrak halindeyken onu hırpalayarak ayıltmaya çalışana Ahrar, “Niçün bî-edeplik eylersün. Ol kadar bilmez misin ki, herkes bizden kabiliyet ve istidadına göre nesne ahzeyler. El-ân Mevlânâ bir hal ile müşerref olmuştur ki iki cihandan haberi yoktur. Eğer sen bilseydin ki ol ne haldedir, anın reşkenden taâm yemek lezzeti senden giderdi” diyerek uyarır ve şu beyti okur.

“Bu şîve-i aşk her hasın kârı degül

Bu vâkıa her bul hevesün kârı degül

Münker olub ehl-i derde zan etmeye ki aşk

Sende yoğ ise hiç herkesin kârı degül”

⁴⁷ Hânî, age, 168; Nevâî, age, 258.

⁴⁸ Hânî, “Zıll'ü-ş Şeyh” ismi verildiğini nakleder., Hânî, age, 168.

⁴⁹ Hânî, age, 168; Nevâî, age, 258-259.

⁵⁰ Hânî, ismini “Muhammed Abdullah Etrâzî” şeklinde nakleder. Hânî, age, 191.

Mollazâde hac için izin istemiş ve hacdan sonra Şam'a yerleşerek talebelerini yetiştirmiştir.⁵² Molla Câmî onu ziyaret etmiştir. Mollazâde, zâhid biriydi. Başında bir külâh ve üstünde bir keçe (aba) olurdu. İçinde asla bir gömlek ve bir kaftandan başka bir şey bulunmazdı. Müridlerinden, Mevlânâ Muhammed Bedahşî, Otrârî seksen yaşındayken, ona bağlanmıştır. İki gece aynı yerde oturduğunu görmemiştir. Mollazâde'nin bu hali kırk yıl sürmüştür. Şam'da vefat etmiştir ve kabri oradadır.⁵³ Kardeşi Mevlânâ Nasîruddîn da Hoca Ubeydullah'ın müridlerindedir.⁵⁴

a-Mevlânâ Muhammed Bedahşî (öl.922/1516)

Mollazâde Otrârî'nin mürididir. O da şeyhi gibi dünyayı terk eden ehl-i tecrîd biridir. Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim, Arap ülkelerini fethettiği zaman, Şam'da iki defa Muhammed Bedahşî'yi ziyaret etmiş, ona samimi muhabbetini izhar etmiştir.⁵⁵ İlk ziyaretinde, Muhammed Bedahşî sultanla konuşmamış, fakat ikinci ziyaretinde ona, "Sen de benim gibi Hak Teâla'nın bir kulusun. Ancak benim (mesuliyetim ve yüküm) yok, senin vardır. bu halkın yükünü yabana atmaktan sakın" tavsiyesinde bulunur. Muhammed Bedahşî, Sultan Selim'in Mısır'ı fethettiği sene (922/1516) Şam'da vefat etmiştir.⁵⁶ Vefat edeceği gece Sultan Selim'i rüyasında görmüş, uyandığında ona dua ederek selam yollamış ve ardından ruhunu teslim etmiştir.⁵⁷

⁵¹ Lâmiî, age, 459.

⁵² Ali Sâfi, age, 503-505; Hânî'de şiiir geçmez. Hânî, age, 171.

⁵³ Lâmiî, age, 459.

⁵⁴ Ali Sâfi, age, 505-506; Hânî, age, 172.

⁵⁵ Lâmiî, age, 460; Hânî, age, 172.

⁵⁶ Lâmiî, age, 460.

⁵⁷ Hânî, age, 127. Ayrıca Hânî, vefat tarihini 923 olarak verir. Hadîkat'ü-l Evliyâ'da Mevlânâ Muhammed Zâhid'den bahsedilir. Fakat, Hoca Ubeydullah'ın müridi olarak geçmektedir ve vefat tarihi de farklıdır. 86-87.

10-Molla İlâhî-i Simâvî (öl.896/1491)

Adı Abdullah'dır. Germiyan vilayetinin Simav kasabasında doğmuştur.⁵⁸ Hoca Ubeydullah'ın mürididir ve Ahrârî neşveyi Anadolu ve Rumeline taşımıştır. Anadolu'da gelişen tasavvufî düşüncenin temsilcilerinden biridir. İlk tahsilini Simav'da, medrese eğitimini İstanbul Zeyrek Medresesinde yapmış, sonra ilim diyarı Horosan'a gitmiştir. Mevlânâ Ali Tûsî ile (öl. 887 /1482)gittiği de kaydedilir.⁵⁹Orada da bir müddet ilimle uğraştıktan sonra tasavvufa meylecti. Bir sûfinin tavsiyesiyle kitaplarını satıp gelirini sûflere bağışladı. Semerkand'a giderek Hoca Ubeydullah'a bağlandı. İcâzet aldıktan sonra Buhârâ'ya yöneldi. Bir yıl (dokuz erbain süresi) Hoca Bahâeddîn Nakşibendî'nin (öl. 791 /1391) mezarı yanında kaldı. Bu mânevî ilişki onun üveysî meşrebe sahip bir sûfi olarak tanınmasına sebep oldu. Semerkand'a ikinci dönüşünde Hoca Ubeydullah onu Anadolu'ya gönderdi. Dönüşte birçok sûfi ile görüştü.⁶⁰

Böylece “Târîk-ı Hâcegân vilâyet-i Rûm'a münteşir olmuştu.”⁶¹ Simav'a vazifesini sürdürürken, Ahrar'ın hayranı olan Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'da davetini ihtiyatla karşıladı. Israrı üzerine müridi Emir Ahmed Buhârî'yi durum tespiti için İstanbul'a gönderdi. Ondan gelen şu beyit üzerine gidişini geciktirdi.

“Burada gönli rahat o kimsedir ki

Yârin etegine yapışmış bir kûşeye çekilmişdür”

Kaynaklarda İstanbul'a gittiği zamana ait çelişkili bilgiler vardır.⁶² Fakat kendisi. “882 senesinde Kostantiniyye'de olurduk” demektedir.⁶³ Sonunda Manisalı Kazasker Çelebi'nin ısrarlı daveti üzerine Molla İlâhî İstanbul'a gitti. Çelebi'nin sunduğu derviş hücreleri yerine Zeyrek Camii civarındaki bakımsız, terk

⁵⁸ Lâmiî, age, 461; Hânî, age, 172 ; Mecdî Efendi , Tercüme-i Şakâyık, 263'te Simav'ın Tekellûf köyünde doğduğu bildirilir. Hadâiku'ş- Şakâyık İst. 1269.

⁵⁹Kastamonulu Latîfî, Tezkire-i Latîfî, 50'de Tûsî ile Horasan'da karşılaştığı kaydedilir.nşr :Ahmed Cevdet Dersaadet İst. 1314(1896-1897)

⁶⁰ Lâmiî, age, 461; Kara, Mustafa, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler, I / 147, Bursa, 1990. Görüştüğü kişilerin arasında Molla Câmî geçmektedir. Kara, age, 147.

⁶¹ Lâmiî, age, 461; Hânî, Rumeline gelip Vardaryenicesi'ne yerleşip irşadla meşgul olduğu ve 896'da vefat ettiği geçer. Hânî, age, 173.

⁶² Kara, bunun kritiğini yapmıştır. Geniş bilgi için bkz.Kara, age, 148-149.

⁶³ Molla İlâhî, Zâd'ü-l Müştâkîn, Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi,: 420, 66a.

edilmiş medrese hücrelerini tercih etmiştir. Bir müddet burada hizmet verdikten sonra, kalabalığın hem kendisi, hem müridleri için zararlı olduğu kanaatiyle Evrenoszâde Ahmet Bey'in teklifine uyarak, Vardaryenicesi'ne gitti.⁶⁴ Kesin tarihi bilinmese de, *Zâd'ü-l Müştâkîn*'de 895/1490'da orada olduğu kaydedilmiştir.⁶⁵ 896/1491'de Vardaryenicesi'nin de vefat etmiştir.⁶⁶ Emir Buhârî'nin şeyhi Abdullah-ı İlâhî, vahdet-i vücûda inanan, melâmî meşreb bir mutasavvıftır. Şeyh Bedreddin'in *Vâridât*'ını ilk o şerh etmiştir. Hacca giderken *Mushaf* ile *Mesnevî*'yi yanına alması dikkate değer. Onun bütün eserlerinde özellikle *Meslek'ü-t Tâlibîn ve'l- Vâsılîn* ve *Zâd'ü-l Müştâkîn*'de vahdet-i vücudla ilgili kavramları açıkladığı görülür. O ve takipçileri Mevlânâ ve İbn. Ârâbî'nin eserleriyle yaygınlık kazanan vahdet-i vücud görüşünün Anadolu ve özellikle Rumeli'de yayılmasında önemli rolü olmuştur. His ve duyuşa dayalı Horasan tasavvuf mektebinin gereği olarak eserlerinde şiir unsuru da yer alır.⁶⁷

O döneme ait kaynaklarda Molla İlâhî'nin nakşi silsilesi şöyle verilir: Ubeydullah Ahrar, Molla İlâhî, Ahmet Buhârî, Hâkim Çelebi, Nakşibendizâde Mustafa, İlâhizâde Yâkub, Ahmet Tirevî, Ömer Bâkî, Şey Nasrullah. Müridlerinden en meşhurları şunlardır.

1-Emir Ahmed Buhârî (öl.922/1516)*

2-Uzun Musluhiddin Halife.

3-Âbid Çelebi.⁶⁸

a-Uzun Musluhiddin Halife.

Şeyh Musluhiddin- Tavîl olarak da bilinen bu zât, Kastamonu'nun Bakırküresi'nden olup, tahsilini tamamladıktan sonra Molla İlâhî'ye intisab etmiştir. Şeyhinin vefatından sonra Bursa'ya çekilen Tavîl, Zeyniye tarikatından Şeyh Tâcuddin'in kabri yanında ikamet etti. Vefatından sonra oraya defnedildi.

⁶⁴ lâmiî, age, 462; Kara, age, 149-150.

⁶⁵ Molla İlâhî, age, 89a.

⁶⁶ Kara, age, 150.

⁶⁷ Kara, "Molla İlâhî'ye Dair", Osmanlı Araştırmaları, VII-VIII / 381, İst 1988

* Emir Buhârî, Hoca Ubeydullah'ın da mürididir. Bu nedenle Ubeydullah'ın müridleri arasında verilmiştir.

⁶⁸ Kara, age, 150.

Lâmî'nin ifadesine göre “şecere-i meşâyih”ı anlatan bir risalesi vardır. II. Bayezid üzerinde etkili olan sûfilerdendir.⁶⁹

b-Âbid Çelebi. (öl.903/1497)

Karamânî Mevlânâ'nın torunlarındanır. Kadılığı terk ederek İlâhî'ye bağlanmış, evinin yanında bir mescid yaptırarak irşad faaliyetini sürdürmüştür.⁷⁰

Molla İlâhî'nin Eserleri.

Keşf'ü-l Vâridât li-Tâlib'i-l Kemâlât. Bu eser Bedreddin Simâvî'nin Vâridât adlı eserinin Arapça şerhidir.

Gâye'tü-d Derecât.

Meslek'ü-t Tâlibîn ve'l- Vâsilîn.

Esrarnâme.

Zâd'ü-l Müştâkîn.

Risâle-i Tasavvuf.

Risâle-i Vücûd.

Fütuhât-ı İlâhî.

Kenz'ü-l Esrâr.

Risâle-i Ehâdiye.

*Risâle-i Esîle ve Ecvibe.*⁷¹

11-Emir Ahmed Buhârî (öl.922/1516).

Tam adı, es-Seyyîd Ahmed b. Muhammed el-Buhârî'dir. Aslen Buhâra'lıdır. XV ve XVI yy'larda Buhâra'dan İstanbul'a Emir Buhârî isimli üç

⁶⁹ Kara, age, 158-159.

⁷⁰ Kara, age, 159; Bu şahıs, Hânî'de Emir Buhârî'nin müridleri arasında sayılmaktadır. Hânî, age, 174.

⁷¹ Eserlerin tenkidi ve tanıtımı hususunda bkz. Kara, age, 159-166.

mutasavvıf gelmiştir.* Emir Ahmed Buhârî tahminen 8849/1445 yılında Buhâra'da doğmuştur. Peygamber soyundan gelmesine nisbetle “Seyyid Emir Hüseyin” ismiyle anılır. Hayatına dair bilgilerin çoğu *Nefahât* ve *Menâkıb-ı Emir Buhârî* eserlerine dayanır. Nakşi silsilesinde önemli yeri olan Şeyh Mahmud Encir’ü-l Fağvenî’nin torunudur. Gençliğinde Buhâra’da ilim tahsil etti. Bu sırada Hoca Ubeydullah’a intisab etti. Hoca Ahrar, ona Seyyid oluşu ve Fağvenî’nin torunu oluşu sebebiyle saygı duyar ve iltifatlar ederdi. Bu sıralarda Molla İlâhî ile tanıştı ve İlâhî’nin icazetini alıp Anadolu’ya döneceği zaman Emir Buhârî’nin de birlikte gitmesi ve onun sohbet halkasına girmesi emredildi. Lâmiî Çelebi, onun iltifattan kaçtığını, Hânî ise, gördüğü hürmetten tedirgin olup, gereken hürmeti gösterememe endişesiyle mal, mülk, vatan demeden terk ederek Molla İlâhî ile Anadolu’ya gelip Simav’a yerleştiğini kaydeder. Burada bir sene kadar kalan Emir Buhârî, tecrîd ve tevekkül içinde gider. Bir müddet Kudüs’te, bir yıla yakın Mekke’de kalır. Şeyhi Abdullah İlâhî’nin çağrısı üzerine geri döner. Altı yıl kadar Simav’da kalır. Şeyh Abdullah İlâhî’nin İstanbul’a göndermesi ile orada hizmete başlar. İstanbul’da Şeyh Vefâ ile görüşür. Yıllar sonra İstanbul’a gelip bir müddet kaldıktan sonra Vardaryenicesi’ne göç eden şeyhi Molla İlâhî’den hilafet alarak İstanbul’daki tekkenin postnişini olur. II. Bayezid tarafından hürmet görür. Nakşibendiliğin İstanbul’a yerleşmesini sağlamak için sultanın yakın ilgisinden istifade eder. Çevresinin genişlemesi nedeniyle Fatih’te bulunan tekkeye sultan tarafından ilaveler yaptırılır. Burası da yetmeyince Ayvansaray civarında ikinci bir tekke inşa edilir. Ardından, Edirnekapı’nın dış tarafındaki zaviye eklenmiştir. Türbesi kendi adı ile anılan caminin yanındadır. Vefatından az önce müridlerine “takva ve birlik içinde olunuz” diye vasiyet etmiştir.

Terbiyesi şu esaslara dayanır; Azîmete dayanan amel, sûreti terk, hafî zikre devam, sohbet, uzlet, az konuşma, az yemek, geceleri ihya etmek, gündüzleri oruç

* geniş bilgi için bkz. Kurnaz, Cemal; Tatcı, Mustafa, “İstanbul’da Buharalı Bir Nakşi Şeyhi; Seyyid Emir Ahmet Buhârî ve Türkçe Şiirleri.” Bilig, Bilim ve Kültür drg. Sayı, 1, 250, Ank.

tutmak, bid'atdan uzak durmak, sünnete bağlanmak- Hakka yönelmek ve dünyadan kalbî rabıtayı kesmek.

Şeyhinin vahdet-i vücud görüşünü benimsemiştir. Düşüncelerini aktarmakta şiir unsurundan yararlanmışır. Kendi için “dîvâne” sıfatını kullanarak cezbeli kimliğini belli eder. Şiirlerinde Yûnus’un etkisi görülür. Yazdığı şiirlerde, onun rind ve melâmî meşreb bir vahdet-i vücudcu olduğu görülür. Ona göre sûfînin gayesi, “Rızâ-yi Hak”dır, “dünya muradı” değildir.⁷² Emir Ahmed Buhârî’nin etrafında toplananların çoğunluğunu ilim tahsil edenler oluşturmuştur.⁷³ İleri gelen halifelerinden bazıları şunlardır.

1-Lâmîf Çelebi (öl.938/1531)*

2-Hakim Çelebi (öl.974/1566). Asıl adı, Şeyh Mehmed b. Seyyid Ahmed’dir. Doktor olduğu için Hakim Çelebi adıyla bilinir. Foçavî Seyyid Efendi’den ders görmüş ve Çivizâde ile ders anlatırken tasavvufa meyletmiştir. Ahmed Buhâriye bağlanmış ve şeyhinin vefatından sonra bir kaç defa haccetmiştir.

3-Mahmud Çelebi(öl.938/1531). İstanbul Edirnekapı’da medfundur.

4-Pîr-i Halîfe-i Hâmîdî (öl. 962/1554, Eğridir.)⁷⁴

5-Bedreddin Baba. Şeyhin vefatından sonra Edirne’ye yerleşir ve irşada devam eder.

6-Lütfullah Üskübî. Üsküblüdür. Kohistan’a kendisi için bir ibadethane yaptırır ve ölene dek orada kalır. Çok kişinin İslam’a girmesine vesile olmuştur.⁷⁵

7-Hızır Çelebi. Ahmet Paşa’nın oğludur. Bursa’nın zahir âlimlerindendi. Bursa’daki görevini bırakarak İstanbul’a gitmiş ve Emir Buhârî’nin hizmetine girmiştir.⁷⁶

Bahar, 1996.

⁷² Kurnaz; Tatçı, agm, 250-265; Tanman, M. Baha, “Emir Buhârî Tekkesi” DİA, VIII / 128-129; Lâmiî, age, 465-470; Hüseyin Vassaf, Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr, III / 31, Süleymaniye Ktp. Yazma Başışlar, 2305.; Hâmî, age, 174; Küfravî, age, 141-142.

⁷³ Küfravî, age, 142.

* Bu şahıs ayrı bir başlık altında ileride işlenecektir.

⁷⁴ Kara, age, 156-158.

⁷⁵ Hâmî, age, 174.

⁷⁶ Hâmî, age, 174.

a-Lâmiî Çelebi.(öl.938/1593.Bursa).

Asıl adı, Şeyh Mahmud b. Osman b. Ali el-Nakkaş b. İlyas Lâmiî'dir. 887/1472 yılında Bursa'da doğmuştur. İyi bir tahsil gördükten sonra Emir Buhârî'ye intisab etmiştir.Emir Ahmed Buhârî'nin en velûd halifesidir denilebilir. II. Bayezid'den sonra eser vermeye başlar. XVI. yüzyılın büyük şârihlerindedir. Bununla birlikte taklit ve iktibas yoluyla çeşitli manzum ve mensur eserler vermiştir. Yavuz Sultan Selim ve Kânûnî için de eserler kaleme almış, devlet adamları için kasideler yazmıştır. Telif, tercüme ve nakil yoluyla ardına otuza yakın eser bırakan Lâmiî Çelebi 938/1593 yılında Bursa'da vefat etmiştir.⁷⁷

Abdurrahman Câmî'nin *Şevâhid'ü-n Nübüvve ve Nefahât'ü-l Üns* adlı eserlerini de tercüme eden Lâmiî, çok eser verdiği için "Câmî-i Rûm" lakabı ile anılmıştır. Belli başlı eserleri arasında, çeşitli ahlâkî hikayeleri ve menkıbeleri içeren *İbretnâme*, Kânûnî için yazılmış ve insanla hayvan arasında münazarayı içeren *ŞerEf'ü-l İnsân*, *Maktel-i İmam Huseyn*, *Vis u Râmin*, *Vâmik u Azrâ*, *Şehrengiz-i Bursa* ve *Şem u Pervâne* sayılabilir.⁷⁸

12-Mevlânâ Burhâneddin Hotlânî. (öl.893/1488)

Hoca Ubeydullah'ın müridlerindedir. Yaklaşık kırk yıl onun sohbetine devam etmiş ve bu süre içinde hizmetinden hiç ayrılmamıştır. Mevlânâ Burhâneddin-i Azerbaycan⁷⁹ unvanı verilmiştir. Devrinde Semerkand'ın ünlü

⁷⁷ Karahan, Abdulkadir, "Lâmiî Çelebi", İA, VII / 11.

⁷⁸ Karahan, agm, 12-14. Latîfî, age, 290-294.; Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri, II / 492-495, İst, 1915.; Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiret'ü-ş Şuarâ, nşr. Kutluk, İbrahim, II / 830-834. ; Banarlı, N.Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, I / 601-602, İst., 1971.; Taşköprüzâde, İsmüddin Ebi'l-Hayr Ahmet b. Mustafa, el-Şakâik'ü-n Nümâniye fi-Ulemâ'i-d Devlet-i Osmâniye, 437-438, nşr. Fırat, Ahmet Suphi, İst. 1985.; Timurtaş, Faruk, Tarih İçinde Türk Edebiyatı, 207, 210-211, İst. 1981.; Beyânî Şeyh Mustafa, Beyânî Tezkiresi, 75a, İstanbul Üniversitesi Ktp. Türkçe Yazmalar,2568.

⁷⁹ Semerkand halkı bir ona, bir de Mevlânâzâde Mevlânâ Osman'a, Danişmend-i Mâderzâd'der. Ali Sâfî, age, 482-485.

alimlerindendir. Seyr-i sülûk yoluyla kemâle erenlerden ve ilim ile tesfiki birlikte yürütme çabasına imza atanlardandır. 893/1488 yılında hastalanmış ve bir Horasan'lı doktorun tedavisindeki hatadan dolayı o da, Mevlânâ Câfer gibi vefat etmiştir. Bu zâhir ve bâtın ilimler deryası şahsın hastalığında Hoca Ubeydullah onu ziyarete gelmiştir.⁸⁰ Ayrıca Mevlânâ Câfer ve Mevlânâ Burhâneddin'in ölümüne sebep olan o doktora öfkelenerek şöyle demiştir; "Benim iki adamımı öldürdün ki onlara yeryüzünde üçüncüsü bulunmaz. Eğer yedi kat yer ile yedi kat gökleri kızıl altınla doldursalar onlara kıymet olmayaydı...."⁸¹

13-Mevlânâ Lütfullah Hutlânî.(öl.?)

Mevlânâ Burhâneddin'in kız kardeşinin oğludur. Ubeydullah'ın ashabının büyüklerindendir. Şeriat ve tarikatın inceliklerini bilir, daima bast ve inşirah halinde olurdu. Ekseriya mütebessim ve sevinçli idi. Hoca Ubeydullah ile karşılıklı latifeleşirlerdi.⁸²

14-Mevlânâ Ebu Said Ubâhî.(öl.?)

Hocamızın makbul ashâbındandır. Otuz yıl dergaha hizmet etmiştir. başlangıçta Semerkand'da Mirza Uluğ Bey Medresesi'inde ilim tahsil etmiştir. Kendisini ilme verdiği bir sırada gönlüne dervişlik isteği düşer. Bu istekle Medreseden dışarı çıktığında İlyas Aşkî'nin müridlerinden birine rastlar. O da vaktiyle medrese tahsili görmüş bir talebedir ve şeyhini öyle över ki, Ebu Said vakit kaybetmeden Kûh-ı Nûr'un yolunu tutar. Yolu Hoca Ubeydullah'ın dergahına uğrar. Gelmişken onun da sohbetini dinlemek ister. bu fikirle girdiği meclisten otuz yıl ayrılamaz. Sohbetinde Ahrar ona şu beyti okur.

"Gitme Kûh-i Nûr'a eşigim eyle melâz

*Ki bugün yok durur cebelde meâz"*⁸³

⁸⁰ Ali Sâfi, age, 482-485.

⁸¹ Ali Sâfi, age, 482-485.

⁸² Ali Sâfi, age, 485-487.

⁸³ Ali Sâfi, age, 489-493; Hânî, age, 170.

Şeyhi onun fikirlerine çok değer verirdi. Vefat ettiği zaman çok üzülmüş ve böylesi çokça tevbe eden birinin aralarından ayrılışını felaket saymıştır.⁸⁴

15-Mevlânâ Câfer. (öl.893/1487)

Şeyhimizin ashabındandır. İlmi ile amel eden irfan sahibi bir kişi olarak bilindir. Sürekli kendinden geçer ve namazlarını uzun uzun kılardı. Şeyhi, onun ticaret ve ziraatle uğraşmasını istediye de mümkün olmaz. İstiğrak hali yine ona galip gelir. Sahib-i Reşahât onunla ilişkilerini anlatırken, çok konuşmayan, sürekli gaybet ve sülûk halinde olan biri, diye tanıtır.

Hoca Ubeydullah'ın sohbetine ilk katıldığı gün, Hoca ona yönelerek, “Mevlânâ Câfer! Hiç bilürmisün ki kul Hakka kaçan irişür?Ol zaman irişür ki, Hakkın kulluğunda kendüden fânî ola.”der. Ondan sonra Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin şu beytini okur:

“Yoğ iken sen hazret idi var

Ger yoğ olsan sen yine oldur kalan.”

Mevlânâ Câfer'in ölüm hastalığında, Ahrar Kâşfir'de değildir. Mezra'alardan bazısına gitmiştir. Mevlânâ Câfer'in hastalığını öğrenir öğrenmez aceleyle yola koyulur. Fakat Hoca, Kaşfir'e gelmeden o ruhunu teslim eder. Mahuta-i Munlayan'da cenaze namazı kalabakık bir ashab topluluğu ile kılınır. Havanın aşırı sıcak olmasına rağmen şeyhi kabri kenarında, defin işlemi bitene dek bekler. Mevlânâ Burhânüddîn Hutlânî'nin vefatından sekiz gün sonra vefat etmiştir.⁸⁵

16-Mevlânâ Şeyh.(öl.?)

Ahrar'ın ashabının ulularındandır. Zâhid bir şahıs olup şeyhinin hizmetine çok bağlıydı. Sözlerinden habs-ı nefis ile nefy-i isbata memur olduğu anlaşılırdı..⁸⁶

⁸⁴ Ali Sâfi, age, 316-317; Hânî bu şahıstan, İhlas tefsirinin sahibi olarak bahseder. Hânî, age, 170.

⁸⁵ Ali Sâfi, age, 481-482; Hânî, age, 169-170.

⁸⁶ Ali Sâfi, age, 487-489.

Mevlânâ Şeybek Han'ın saltanatının son günlerinde vefat etti ve alimler mezarlığına defnedildi.⁸⁷

17-Mevlânâ Sultan Ahmed.(öl.?)

Ahrar'ın büyük ashabından olup mütecerrid danışmendlerdendi. Zâhirî ve bâtinî ilimlere sahipti. Nefy u isbatla meşguldü. Şeyhinin icazetiyle hacca gidip dönmüş ve onun hizmetine devam etmiştir.⁸⁸

18-Mevlânâ Ali Taşkendi (öl.?)

Ubeydullah'ın ashabından ve vekillerindendir. Ahrar, Horasan'dan memleketi Taşkend'e döndüğünde, o yirmi iki yaşlarında bir delikanlıydı. Ahrar'a hizmet eder, o da ona iltifat ederdi. Ubeydullah, Ebu Said Mirza'nın ricası üzerine Semerkand'a göçerken Taşkent'deki mal ve mülkünün başına vekil olarak Ali Taşkendi'yi bırakır. Mevlânâ Taşkendi, sözü dinlenen ve aldığı işi çeviren bir kişidir.⁸⁹

19-Şeyh Habîb-i Neccâr Taşkendi.(öl.?)

Hoca'nın makbullerinden ve eski ashabındandır. Şeyhinin Taşkent'deki yakınlarının yiyecek ve içeceklerinin tedarikiyle vazifelendirilmiştir.⁹⁰

20-Mevlânâ Nûruddîn Taşkendi.(öl.?)

Hoca Ubeydullah'ın müridleri arasında güzel yüzlü "Muhabbet-i Zâtî"ye tutulmuş bir kişiydi. Gençliğinde, dedi kodu çıkmasın diye dergahtan onu

⁸⁷ Hânî, age, 170.

⁸⁸ Ali Sâfi, age, 489; Hânî, age, 170.

⁸⁹ Ali Sâfi, age, 489-499.

⁹⁰ Ali Sâfi, age, 495-500.

uzaklaştırmak istedilerse de başaramadılar ve onu kendi haline bıraktılar. Ömrü boyunca şeyhine hizmet etti.⁹¹

21-Hindî Hâce-i Türkistânî.(öl.?)

Hoca Ahrar'ın makbulerindendir. Türkistan'ın şehzadelerinden biridir. Ahrar'ın ilgisine mazhar olur Vecd ve cezbe sahibi biridir. Şu dörtlüğün ona ait olduğu rivayet edilir.

*“Her lahzadan bir sûret ile yâre nazar kıl
Âyine de ol yüzdür o ruhsâre nazar kıl
Yokdur nazarın kim göresin yâr-i cemâlin
Ser-tâ-ser odur var yûri didâre nazar kıl”⁹²*

22-Ali Sâfî (öl.939/1532).

Reşahât yazarı ve Hoca Ubeydullah'ın müridlerindendir. Asıl adı, Mevlânâ Fahreddin Şeyh Ali b. Huseyn Sâfî Vâız'dır. Tesirli bir vaizdi. Sebzevar'lıdır ama Herat'a yerleşmiştir. İlim tasilini tamamladıktan sonra Hoca Ubeydullah'ın hizmetine girip sohbetine devam etmiştir. Nakşi büyüklerinin hayat hikayelerini anlatan, Arapça, *Reşahât Mâü Ayn-ı Hayât* isimli eseri yazmıştır. Hicri 909'da tamamladığı bu eserinde en çok Hoca Ubeydullah'a yer vermiştir. Herat'a defnedilmiştir.⁹³

23-Seyyid Ali Kürdî.(öl.925/1519)

Hoca Ubeydullah'ın en seçkin müridlerindendir. Aslen İmâdiye'dendir. Şeyhinin çocuklarından birinin ilim tahsiliyle meşgul olmuştur. Ubeydullah'ın vefatından sonra Kavzin'e taşınır. Tebliğ ve irşad faaliyetinde bulunur. Çevresinde büyük ilgi görmesi Özbek Evbaş'ı tedirgin eder ve şehit edilir. Altı seçkin müridi vardır. Ebu Said (öl.931/1524), Şah Ali (öl.949/1542), Ali Kâdî, Abdullah

⁹¹ Ali Sâfî, age, 500-502; Hânî, age, 170.

⁹² Ali Sâfî, age, 508-509. ; Hânî, age, 172.

⁹³ Hânî, age, 172.

Kavzini, Nefis Hâkim, Kadı Mirik, Hâlid b. Velid'in soyundan olduğu için Hâlidî olarak da anılır. Özbekler, Kavzin'i istila ettiklerinde Hâlidîlerin hepsini öldürürler.⁹⁴

25-Mevlânâ Şeyh İsmâil Firketî.(öl.?)

Mevlânâ Seyfeddin Menârî'nin oğludur. Babası, Hoca Nakşibendinin ileri gelen müridlerindedir. Ayrıca İsmail'in kardeşi Süleyman Firketî de Parsa'nın müridlerindedir.⁹⁵

25-İsmail Kamerî. (öl.?)

Alim ve muttakî biri olup Tebriz Türklerindedir. Şeyhi tarafından Medine medresesine gönderilmiştir.

26-İsmail Şemsî. (öl.?)

Hoca Ubeydullah'a İsmail Kamerî ile birlikte gelmiştir. Şemsî lakabı, Kamerî ile karışmaması için konulmuştur. O da İsmail Kamerî gibi Medine'ye gönderilir ve ömrünün sonuna kadar ders okutur.

27-İsmail Şirvânî.(öl.933/1526)

Muttaki, alim ve veli bir zâttır. Herat'tan Hoca Ubeydullah'ı ziyarete gelir. Geleceği Ubeydullah'a müjdelenmiştir. Kamerî ve Şemsî henüz Ahrar'ın yanında olduğundan ona "üçüncü İsmail" dendi. Şeyhinin yanından ayrılmadı. Onun vefatından sonra Mekke'ye gitti ve orada mücavir olarak kaldı. Mekke'de vefat etmiştir.⁹⁶

⁹⁴ Hânî, age, 172-173.

⁹⁵ Ali Sâfi, age, 539 Firketî ismi Karkatî olarak geçer.; Hânî, age, 173.

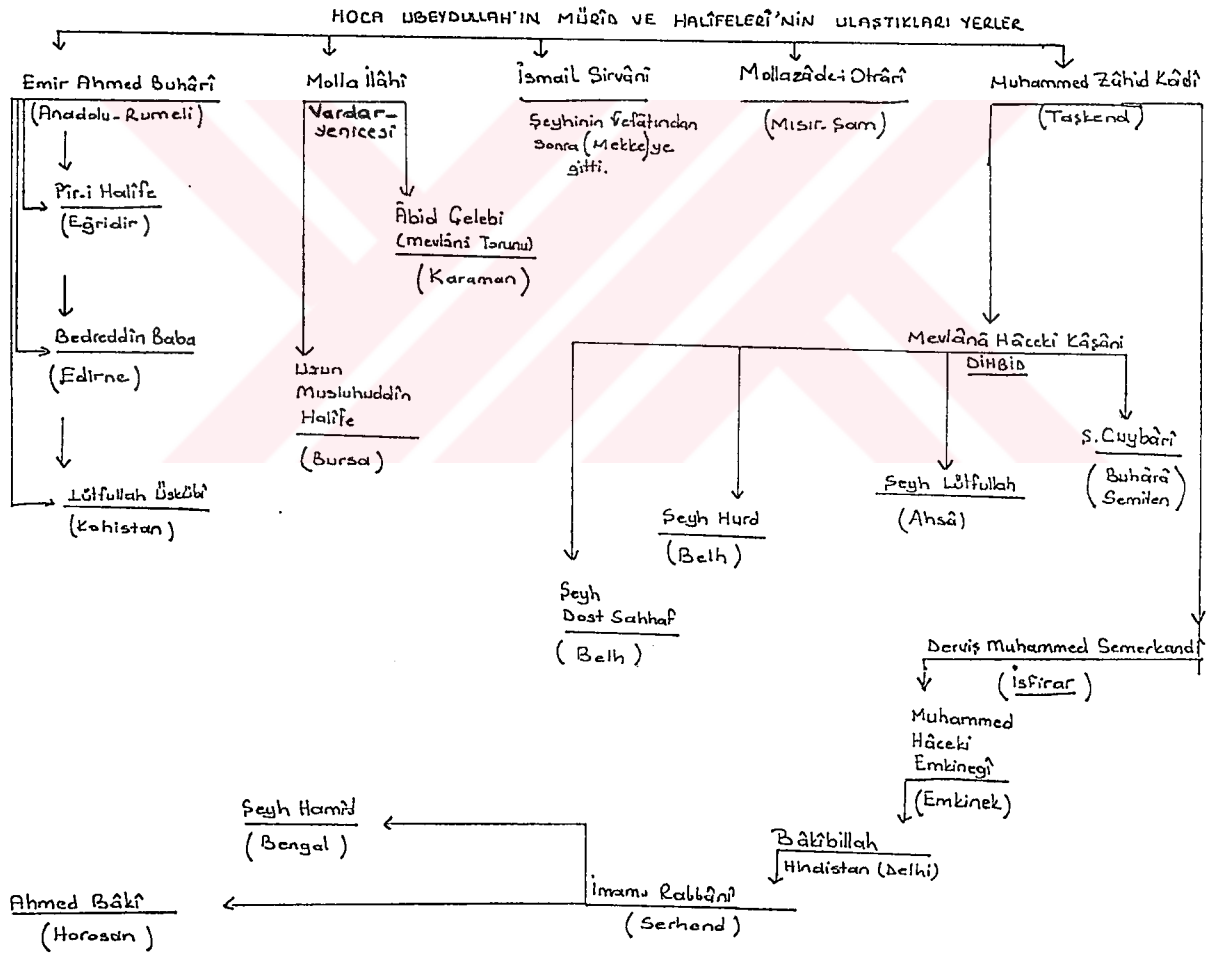
⁹⁶ Hânî, age, 173. Hânî bu dört İsmail'i Hoca Ubeydullah'ın en büyük müridleri olarak nakleder. Fakat Reşahat'ta bunlara öncelik verilmemiştir.

28-Abdullah Serbilî.(öl.?)

Ahrar'ın sadakatli müridlerindedir.

29-Mevlânâ Necmeddin.(öl.?)

Ubeydullah'ın halinden çok memnun olduğu bir müridiydi. Şeyhin has hizmetçisiydi.⁹⁷

⁹⁷ Hânî, age. 173.

III. BÖLÜM.

ESERLERİ.

A-Ona Ait Olduğu Kesin Olanlar.

XV. yy Türkistan'ında ilim dili Farsça olduğundan Hoca Ahrar da eserlerini Farsça vermiştir. Ahrar'dan bahseden eserlerin çoğu da Farsça yazılmıştır. Daha sonra bu kitapların bir kısmı Osmanlıcaya ve Arapçaya tercüme edilmiştir.

Hediyet'ü-l Ârifîn'de iki eserden bahsedilmektedir. Bunlar;

1-*Enis'ü-s Sâlikîn Fi't-Tasavvuf*

2-*El-Urvet'ü-l Vüskâ Li'l-Erbâb 'i-l İrtikâ'* dir.¹

Kaynaklarda bu eserlerin günümüze kadar ulaştığına dair bir kayıt bulunmamakta ve bu eserleri bir başka kaynak da zikretmemektedir.

Dâiretü'l- Meârif de ise;

1-*Fıkarât.*

2-*Vâliidiye.*

3-*Havrâiye.*

4-*Rikaât*, adlı dört eser kayıtlıdır.² Günümüze Osmanlıca ve Arapça tercümelemleri ulaşmış olan bu eserlerin Ahrar'a ait olduğuna kesin gözüyle bakılabilir.

İslam Ansiklopedisinin II. Baskısında Ubeydullah'ın beş eseri geçmektedir.³

¹ Bağdatlı İsmail, age, I/650.

² *Dâiretü'l-Meârif bi-Zerk-i İslâmî*. VI / 453/-454. Yalnız bu eserin tercümesine rastlamadık.

³ EİR, I / 669.

1-*Mecmua-yı Mürâselât*.^{*} Kendisinin yazmış olduğu bir el yazmadır.⁴

2-*Mektûbât*. Bu eser onun tarafından yazılmamıştır.⁵

3-*Risâle-i Vâliidiye*; Sûfi ahlâkı hakkında bir risaledir. Zâhiruddin Bahar tarafından Çağatayca'ya tercüme edilmiştir.⁶

Bu eserin Arapça ve Türkçe tercümeleri mevcuttur. Eser, içindeki hadis yorumlarının fazlalığından dolayı, çoğu kütüphanede Tasavvuf değil de Hadis bölümüne dahil edilmiştir.

4-*Risâle-i Havrâiye*: Muhtemelen XI. yy'da sûfi mistisizmiyle ilgili dört dizelik koşuklar hakkındaki yorumlarıdır. EİR'de bu yorumların sıhhatine şüpheli bakılmaktadır.

5-*Seçme Mektuplar*: Bir kitap içinde birleştirilmiş mektuplardır.

Bu genel bilgilerden sonra onu meşhur eserleri hakkında biraz daha geniş bilgi verilebilir.

1-*Risâle-i Fıkarât*.

a-Farsça Nüshaları.

Bu eserin tesbit edebildiğimiz kadarıyla Türkiye kütüphanelerinde üç Farsça nüshası bulunmaktadır.

I. Nüsha: İstanbul Belediye Ktp., O E Y, 1003 sıra ve 891.5 tasnifinde yer alan eser Talik hatla yazılmıştır. İran Edebiyatı konusunda tasnif edilir. 1a - 82b varakları arasında bulunmaktadır. 1253'de istinsah edilmiştir.

II. Nüsha: Süleymaniye Ktp. Lala İsmail Paşa Bölümü, 205 sıra ve 891.5 İran Edebiyatı tasnifinde yer alan bu eser talik hattıyla yazılmıştır. 88b-122b varakları arasındadır.

* Türkçe tercümeler arasında "Mecmuât er-Resâil" adı altında, Fıkarât, Vâliidiye ve Havrâiye'nin bir arda bulunduğu bir kitap vardır. Geniş bilgi ileride verilecektir.

⁴ Bu eserin SSCB Özbek Bilimler Akademisi, Doğu Araştırmaları Enstitüsünde, 2178 numarada kayıtlıdır.. (Bkz. A.A. Semenou, "Dua avtagrfa Khodzi Akhrara" Epigrafika Vostoka, 51-57, 1951.

⁵ Tacik, SSCB. Bilimler Akademisi, Doğu Bilimleri Enst. Kayıt No. 548/6, 146/11; Özbekistan Bilimler Akademisi, Kayıt No. 296; Leningrad Bilimler Akademisi, Doğu Araştırmaları Enet., Kayıt No. C-326.

⁶ Bregel, Stovey, III / 829.

III. Nüsha: Süleymaniye Ktp, Hacı Mahmud Efendi Yazmaları, 2700 sıra ve 293.3 Tasavvuf tasnifinde yer alan bu eser 79 varak olup talik hattıyla yazılmıştır.

b-Osmanlıca Tercümeleri.

Hoca Ahrar'ın Fıkarât isimli eserinin Türkiye kütüphanelerinde ve özellikle de İstanbul kütüphanelerinde birçok Osmanlıca tercüme nüshası vardır. bizim tespit ettiklerimiz şunlardır.

I-Fıkarât Tercümesi: İstanbul Belediye Ktp. O E Y, 1251'de kayıtlı bu eser 164 varaktan oluşmaktadır. Nesih hattıyla yazılmış, 170x110-120x70mm ebadında, her sayfada 13 satır, şemseli, meşin bir cilt içinde bulunan bu eserin müstensihisi belli değildir.

II-Fıkarât Tercümesi: İstanbul Belediye Ktp, O E Y, Bölümü, 335'de kayıtlı bu eser 75 varaktan oluşmaktadır. Talik hattıyla, 245x170-175x90mm ebadında, her sayfada 25 satır, bir cilt içinde bulunan bu eser, hicri 1260'da Mahmud Celaledin b. Mustafa Veliyyuddin tarafından istinsah edilmiştir.

III-Fıkarât-ı Sûfiyye: İstanbul Belediye Ktp., O E Y, Bölümü, 943 sıra ve 297.7 Tasavvuf tasnifinde bulunan *Mecmûât er-Resâil* adlı eserin içerisinde, 15b-94a varakları arasında bulunmaktadır. Nesih hattıyla, her sayfada 17 satır üzerine, 215x150-155x80mm cilt içinde yazılmıştır. Hicri 1147 yılında istinsah edilen eserin müstensihisi belli değildir. *Fıkarât Tercümesi* diye bilinen bu eserin fihristi *Mecmûât er-Resâil*'in ilk sayfasında yer almıştır. Buna göre muhteviyatı *Fıkarât-ı Nakşibendiye* ile uygunluk göstermektedir.

IV-Fıkarât ve Vâliyye Tercümesi: İstanbul Belediye Ktp., O E Y, Bölümü 1003 sıra ve 891.53 tasnifinde yer alan eser Ahrar'ın iki eserini ihtiva etmektedir. 1a-82b varakları arasında *Fıkarât Tercümesi* Hicri 1253 tarihi ile yer almaktadır. 85b-93b varakları arasında *Risâle-i Vâliyye* bulunmaktadır. 195x100-

125x60mm'de, her sayfada 19 satır olarak talik hatla yazılmış bir cilt içinde bulunmaktadır. Abdullah el-Kaşgârî tarafından istinsah edilmiştir.

V- *Risâlat'ül-Fıkarât Tercümesi*: Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi Bölümü 2693'de kayıtlı bu eser 90 varaktan oluşmaktadır. Talik hatla, her sayfada 23 satır olarak yazılmış, 209x125-145x60mm ebadında bir cilt içinde bulunmaktadır. Hicri 1124 yılında istinsah edilen eserin müstensihî belli değildir.

VI-*Risâlat'ül-Fıkarât*: Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, 2697'de bulunan bu eser 117 varaktan oluşmaktadır. Nesih hattıyla, her sayfada 17 satır olarak, 210x123-143x67mm ebadında, sırtı ve cildi meşin, kenarları yıldız çerçeveli bir cilt içinde bulunmaktadır. Eserin istinsah tarihi ve müstensihî belli değildir.

VII-*Fıkarât-ı Nakşibendiye*: Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, 2700'de bulunmaktadır. 79 varaktan olup talik hatla, her sayfada 15 satır olarak, 209x130-145x78mm ebadında bir cilt içinde bulunmaktadır. Eser, kendi içinde fıkralara ayrılmıştır. Nazm ve mısralarla süslenmiştir. Satır dışlarında yer yer matlab yazısına rastlanmaktadır.

VIII-*Risâlat'ül Fıkarât Tercümesi*: Süleymaniye kütüphanesi. Reşid Efendi Bölümü, 362'de kayıtlı olan eser, 152 varaktan oluşmaktadır. Nesih hattı ile yazılmış olup hicri 1018 tarihinde istinsah edilmiştir.

IX-*Risâlat'ül-Fıkarât Tercümesi*: İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp., Türkçe Yazmalar bölümü, 1973'de kayıtlı olan eser 77 varaktan oluşmaktadır. 150x100-130x90mm bir cilt içinde bulunmakta olup, hicri 1178 yılında Mustaf Hüseyin Sâdikî tarafından istinsah edilmiştir.

X-*Tercüme-i Fıkarât ve Mektûbât-ı Ahrar*: İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. Türkçe Yazmalar bölümü 496'da bulunan eser 1b-120a varakları arasındadır. Her sayfada 15 satır bulunmaktadır. Kırmızı mürekkeple çerçevelenmiştir. 200x140-145x80mm, yıldızlı meşin kaplı karton kapaklı bir cilt içindedir.

Muhammed Râşid İbn. Hüseyin el-Nakşibendî tarafından istinsah edilen serin tamamı 168 varaktır. 120b-168b sayfaları arasında şu eserler bulunmaktadır.

Şerh-i Kelimât-ı Şeyh Zâlûhî

Risâle-i Eşref'ü-s Sâat (Tokâdî Emin Efendi)

Tuhfe 'tü-t Tâlibîn li-Tokâdî Emin Efendi.

XI-Fıkarât'ü-l Hâce Ubeydullah el-Ahrâr: Süleymaniye Ktp. Ali Nihat Tarlan bölümü, 63'de bulunan eser nesih hattıyla yazılmış olup 75 varaktır. Hicri 1807 tarihinde Hüsameddin Mustafa Uşşâkî tarafından istinsah edilen eserin yazarı olarak Musluhiddin en-Nakşibendî verilmiştir.

XII-Mecma'u-r Resâil (Tercüme-i Fıkarât-ı Ubeydullah Ahrar) : Edirne Selîmiye Yazmaları Fihristi, 2053'de kayıtlı olan eserin müstensihi belli değildir.

XIII-Resâil'ü-ş Şeyh Ubeydullah el-Ahrâr: İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. Türkçe Yazmalar Bölümü 6479' da kayıtlı olan eser 57 varaktan oluşmaktadır. Divani hatla yazılmış eserde üç risale vardır.

Risâle-i Vâlikiye

Risâle-i Fıkarât.

Ebu Said Ebu'l- Hayr Kıtası Şerhi.

2-Risâle-i Vâlikiye.

Hoca Ubeydullah, bu eserini babasının isteği üzerine kaleme aldığını daha risalenin mukaddimesinde belirtmiştir. Eser Farsça olup Arapça ve Osmanlıca tercümeleri bulunmaktadır.

a-Farsça Nüshalar.

Türkiye kütüphaneleri içinde özellikle İstanbul kütüphanelerinde birçok nüshası bulunan eserin tespit edebildiğimiz Farsça nüshaları şunlardır.

1-İstanbul Belediye Kütüphanesi, O E Y, bölümünde 1003/2 sıra ve 891.5 İran Edebiyatı tasnifinde bulunan bu eser talik hatla yazılmış olup 85a-93b varakları arasında bulunmaktadır. Müstensihî belli değildir.

2-Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, Fârisî bölümünde 77 sıra ve 297.3 Hadis tasnifinde bulunan eser 50b-60a varakları arasında bulunmaktadır. Nesih hattıyla yazılmıştır.

3-Süleymaniye Kütüphanesini'nde Bulunan Nüshalar.

Bu eserin Süleymaniye'de yedi ayrı nüshası bulunmaktadır.

a-Pertev Paşa Yazmaları, 266 sıra ve 279.3 Hadis tasnifinde, 1a-9b varakları arasında bulunan eser nesih hattıyla yazılmıştır.

b-Hekimoğlu Yazmaları, 933 sıra ve 297.8 İslam Ahlakı tasnifinde, 15a-20a varakları arasında talik hatla yazılmıştır. Bu eserin kütüphane fişinde Ubeydullah'a ait "Ebu'l-Mekârim" künyesi kaydedilmiştir.

c-Hamidiye Bölümü, 1457 sıra ve 297.7 Tasavvuf tasnifinde, 43a-52b varakları arasında bulunan eser, nesih hattıyla Semerkand'da istinsah edilmiştir.

d-Lala İsmail Paşa, 205 sıra ve 297.9 Tasavvuf tasnifinde, 64a-71b varakları arasında nesih hattıyla yazılmıştır.

e-Süleymaniye Kütüphanesi- 6 sıra ve 297.7 Tasavvuf tasnifinde, 28b-31a varakları arasında bulunmaktadır. Rika hattıyla 1302 tarihinde istinsah edilmiştir.

f-Şehid Ali Paşa bölümünde, 2815 sıra ve 197.3 Hadis tasnifinde, 27 varak olarak talik hattıyla yazılmıştır. Bu kitabın fişinde Ahrar'ın "Veled Ubeydullah el-Ahrar" künyesi yazılmıştır.

g-Şehid Ali Paşa bölümünde, 2797 sıra ve 297.3 Hadis tasnifinde 30a-37b varakları arasında talik hatla yazılmıştır.

b-Arapça Tercümeleleri.

I-Risâle-i Vâlidîye: Süleymaniye Ktp. Cârullah bölümü, 2055 sıra ve 297.3 Hadis tasnifinde yer alan bu eser 157a-163b varakları arasında olup talik hattıyla yazılmıştır. Müstensihî Muhammed Veli'dir.

II-*Risâle-i Vâliidiye Terceme-i li-Hâce Ubeydullah el-Ahrar*: Millet Ktp, Ali Emîrî, 829 sıra ve 297.3 Hadis tasnifinde yer alan eser 11 varak olup talik hatıyla yazılmıştır. Hicri 1183'de Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin tarafından istinsah edilmiştir.

III-*Risâle-i Vâliidiye Terceme-i li-Hâce Ubeydullah el-Ahrar*: Millet Ktp., Ali Emîrî, 892 sıra ve 297.3 Hadis tasnifinde yer alan eser 16a-27b varakları arasında bulunmakta olup talik hatıyla yazılmıştır. İstinsah tarihi 1248'dir.

c-Osmanlıca Tercümeleri.

I-*Mecmûât er-Resâil*, içerisinde, 1b-11a varakları arasında bulunmaktadır. İstanbul Belediye Ktp, 943/1 sıra ve 297.7 Tasavvuf tasnifinde kayıtlıdır.

II-*Fıkarât ve Vâliidiye Tercümesi*: İstanbul Belediye Ktp., OEY bölümü, 1003 sıra ve 891.53 tasnifinde yer alır. 85b-93a varakları arasında bulunmaktadır.

III-*Tercüme-i Vâliidiye*: Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi bölümü, 2755/4 sıra ve 297.3=94.35 Hadis tasnifinde yer alan eser matbu olup mütercimi Beyzâde Mustafa b. Ali el-Harpûti'dir.

IV-*Tercüme-i Vâliidiye*: Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi bölümü, 362 sıra ve 297.8 İslam Ahlâkı tasnifinde bulunan eser 152b-164a varakları arasında bulunmakta olup nesih hatıyla yazılmıştır. Hicri 1135 tarihinde istinsah edilmiştir.

V-*Risâle-i Vâliidiye Tercümesi*: Süleymaniye Ktp., H. Hayri Abd. Efendi bölümü, 79 sıra ve 297.7 Tasavvuf tasnifinde yer alan eser 8 varak olup rika hatıyla yazılmıştır.

VI-*Risâletü'l-Vâliidiye Tercümesi*: Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar bölümü, 3939/1 sıra ve 297.7 Tasavvuf tasnifinde yer alan eser 1b-11a varakları arasında bulunmaktadır. Eser talik hatıyla, her sayfada 15 satırda yazılmıştır. Cilt 207x136-145x80mm ebadındadır.

VII-*Tercüme-i Risâle-i Vâliidiye*: İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp., Türkçe bölümü, 3931 sıra ve 297.7 Tasavvuf tasnifinde yer alan bu eser 88 varak olup nesih hatıyla yazılmıştır.

VIII-*Tercüme-i Risâle-i Ubeydullah el-Ahrar*: İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. 2264'de kayıtlı bu eser Hoca Ubeydullah'ın Vâlidîye Risâlesi'nin şerhe yakın bir tercümesidir. Rik'a hattıyla, her sayfada 19 satır üzerin yazılan eser 11 varaktan oluşmaktadır. Müstensihi belli değildir.

IX-*Risâle-i Vâlidîye*: İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp., Türkçe Yazmaları Bölümü, 6479'da kayıtlı bulunan *Resâilü'sh-Şeyh Ubeydullah el-Ahrar* adlı eserin içinde dîvânî hattıyla yer alır.

3-Risâle-i Havrâiye.

a-Farsça Nüshası.

I-*Risâle-i Havrâiye*: Süleymaniye Ktp. Esad Efendi bölümü, 1688 sıra ve 297.7 Tasavvuf tasnifinde yer alan eser 114a-118b varakları arasında bulunmaktadır.

II-*Şerh-i Rubâiyyât-ı Ebu Said Ebu'l-Hayr*: Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu bölümü. 933 sıra ve 297.8 İslam Ahlâkı tasnifinde, 20b-22a varakları arasında yer alan eser talik hattıyla Abdurrahman b. El-Hacc Mustafa tarafından istinsah edilmiştir. Kütüphane fişinde Ahrar'ın "Ebu'l-Mekârim" künyesi yazılıdır.

b-Arapça Tercümesi.

Şerh'ü-l Havrâiye: Süleymaniye Ktp., Carullah Efendi bölümü, 1105 sıra ve 297.3 Hadis tasnifinde yer alan bu eser 62b-64b varakları arasında bulunup talik hattıyla yazılmıştır.

c-Osmanlıca Tercümesi.

I-*Risâle-i Havrâiye*: İstanbul Belediyesi Ktp., O E Y bölümü, 943 sıra ve 297.7 tasavvuf tasnifinde bulunan *Mecmûât er-Resâil* adlı eserin 11b-15b varakları arasındadır. Ebu Said Ebu'l-Hayr rubâisinin şerhidir. Müstensihi belli değildir.

II-*Risâle-i Havrâiye*: Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar bölümü, 3939/2 sıra ve 297.7 Tasavvuf tasnifin yer alan eserin bir kısmı Farsça'dır. Talik hatla 11b-16b arasında talik hatla yazılmıştır.

III-Risâle-i Havrâiye: İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp., Türkçe Yazmaları Bölümü, 6479'da kayıtlı bulunan *Resâilü 'ş-Şeyh Ubeydullah el-Ahrar* adlı eserin içinde divânî hattıyla yer alır.

4-Rikaât.

Süleymaniye Ktp. Esad Efendi bölümü, 1688 sıra ve 297.3 Hadis tasnifinde yer alan eser 121b-128a arasında olup talik hatla yazılmıştır. Literal taramada dili Osmanlıca geçiyorsa da Farsça'dır.

B-Ona Ait Olduğu Süpheli Olanlar.

I-Mukaddimetü'l-Ahrar: Kütahya Tavşanlı İlçe Halk Ktp. 228 sıra ve 297.792'de kayıtlı olan eser 112 varak üzerin nesih hattıyla yazılmıştır. Müstensihi belli değildir.

II-Risâle-i Nakşibendiye: İstanbul Belediye Ktp. O E Y bölümü, 1132/3 sıra ve 297.7 tasnifinde yer alan bu risale Farsça bir yazma olup 25a-26a arasında talik hatla yazılmıştır.

III-Risâle der-Fıkarât: Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu bölümü, 933 sıra ve 297.8 İslam Ahlakı tasnifinde yer alan bu eser talik hattıyla yazılmıştır. 23a-62b varakları arasında bulunan bu eser Farsça'dır. Müstensihi, Abdurrahman b. El-Hacc Mustafa'dır.

IV-Risâle fi't-Tasavvuf: Süleymaniye Ktp., Esad Efendi bölümünde 1688 sıra ve 297.7 Tasavvuf tasnifinde yer alan eser Farsça'dır. Talik hatla yazılmış olup 131a-138a varakları arasında bulunmaktadır.

V-Risâle fi'Usûl-i Tarikat'ü-n Nakşibendi: Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Paşa bölümü, 141 sıra ve 297.3 Hadis tasnifinde yer alan bu eser 114 varak olup dili Farsça'dır. Talik hattı ile yazılmış olan esere 894 tarihi düşülmüştür.

VI-Muhtasar fi't-Tasavvuf: Süleymaniye Ktp. Ayasofya bölümü, 1813 sıra ve 297.7 Tasavvuf tasnifinde yer alan bu eser Farsça'dır. 21 sayfa olup talik hattı ile yazılmıştır.

VII-*Makâmât ve Makâlât*: Süleymaniye Ktp. Murad Buhârî bölümü, 215 sıra ve 297.7 Tasavvuf tasnifinde yer alan eser Fasça'dır. 155varak olup talik hatıyla yazılmıştır.

VIII-*Risâle-i Enfâs-ı Nefîse*: süleymaniye Ktp. Tahir Ağa Tekke bölümü, 265 sıra ve 297.7 Tasavvuf tasnifinde bulunan bu eser Farsça'dır. 8 sayfa olup Delhi'de 1891'de Mücteba Matbaası tarafından basılmıştır.

IX-*Risâle fi't-Tasavvuf*:Hacı Selim Ağa Ktp. Hacı Selim Ağa bölümü, 1271 sıra ve 297.7 Tasavvuf tasnifinde yer alan bu eser Arapça'dır. 38a-39b varakları arasında talik hatıyla yazılmıştır.

X-*Münâcât*: Süleymaniye Ktp. Cârullah bölümü, 2055 sıra ve 297.7 tasavvuf bölümünde bulunan eser Arapça'dır 201a-202b varakları arasında olup talik hatla yazılmıştır.

XI-*Risâle Fi'l-Melekût*: Süleymaniye Ktp. Ayasofya bölümü, 2354'de kayıtlı olan eser Arapça'dır. 12b-23b varakları arasında nesih hatıyla yazılmıştır.

IV. BÖLÜM.

FİKİRLERİ

A-Nakşibendiye'nin Temel Prensipleri Hakkında Hoca Ubeydullah'ın Fikirleri.

Bir önceki bölümde, Abdulhâlık Gucduvânî'den intikal ettiği rivayet edilen onbir prensip kaydedilmişti. Burada, prensiplerin Hoca Ubeydullah'a geliş şekli ve Hocamızda nasıl şekillendiği incelenecektir.

1-Vukûf-ı Zamânî.

Manevî yolculuğa çıkmış olan müridin, devamlı olarak geçen zamanı değerlendirmesi, ona vakıf olmasıdır. Şayet vakti, şükürü veya istiğfarı gerektiren bir duruma gelmişse, onu bilmelidir.¹

Bahâuddin Nakşibend, kabz halinde istiğfar ile, bast halinde şükürle emir buyurmuşlardır. İşte bu iki hale dikkat ve riayet “vukûf-ı zamânî”dir. Vukûf-ı Zamânî, tasavvuf büyüklerince nefis murâkabe ve muhâsebesidir. Eğer vaziyette noksan varsa Bâz Geşt” usulüne sarılıp amele yeniden başlamalıdır.²

Hoca Ubeydullah, “Tâlib, dâim'ü-l evkât kendi ahvaline murâkib olmak gerekdir. Ta ki ondan fiil-i nâ-mekûl sadır olmaya.”³ der. Ebu Said'in konuya ilişkin şu sözlerini de nakleder, “Şeyhlerden yedi yüz kişi tasavvufun mahiyetini anlattı, konuştu, onların konuşmaları arasında en güzeli şuydu; -Tasavvuf, zamanı en uygun iş neyse onun için harcamaktır.”⁴

¹ Ali Sâfi, age, 40-41; Eraydın, age, 375.

² Ali Sâfi, age, 40-41.

³ Ali Sâfi, age, 441.

⁴ Hânî, age, 164.

2-Vukûf-ı Adedî.

Müridin verilen dersin sayısına vakıf olması gerekir. Alâaddin Attâr'a göre, çok adet şart değildir. Ne kadar derse, huzur ve vukuf ile demelidir, ki zikrin ana payesi elde edilsin. Nefy ve ispat anında beşerî varlığın gidip yerini ilahi cezbeyle terk edişi zikrin gayesini teşkil eder. Bahâuddin Nakşibend'e göre "vukûf-ı adedî" ilm-i ledünnînin evvel mertebesidir.⁵

3-Vukûf-ı Kalbî.

Vukûf-ı Kalbî'nin iki manası vardır. İlki, kalbi uyanık tutmak, zikreden her an Allah'ı bilmesi. İkincisi, zikreden gönlüne (kalbine) yönelmesi. O et parçası tüm dikkatin toplanacağı noktadır. Vukûf-ı Kalbî'den murad, o et parçasının asla zikirden gafil olmayarak zikir ateşiyle erimesidir. Bahâuddin Nakşibend, vukûf-ı kalbiye ait bu iki noktayı çok önemli görmüştür.

.. فَأَيْنَمَا تَوَلَّوْا فَثَمَّ وَجْهَ اللَّهِ

(Bakara,2/115)

Ayet-i kerimesi gereğince Allah her yerde hâzırken nasıl Kâbe'ye dönülerek ona el açılıyorsa, can ve gönül Kâbe'si kalbe yönelmekle yol bulunuyor.⁶

Ahrar'a göre vukûf-ı kalbî, gönlün Hakk'dan âgâh olmasından ibarettir. Öyle ki gönülde Allah'dan başka hiçbir şey bulunmasın. "Zikir zamanında mezkûrdan âgâh olup gönlü mezkûra bağlamak şarttır. Ve bu âgâhlığa şuhûd ve vusûl ve vücûd ve vukûf-ı kalbî dirlir."⁷

4-Hûş Der-Dem.

Nefes alıp verirken gaflette olmamak, her nefeste huzuru muhafaza ederek Allah'dan gâfil tek bir nefes bile almamak. Huzurla alınan her nefes Allah'ın "Hayy" isminin bir tecellisidir. Bahâuddin Nakşibend, bu yolda terakkinin temeli

⁵ Ali Sâfi, age, 41-42; Eraydın, age, 375.

⁶ Ali Sâfi, age, 42-43; Eraydın, age, 375-376.

⁷ Ali Sâfi, age, 42-43; Eraydın, age, 375-376.

nefes üzerindedir, her nefeste hâle bakmalı ve mazi ile istikbali düşünmekten uzak durmalıdır, der. Necmüddin Kübrâ* (öl.618/1221) risalesinde nefes sırrını

şöyle anlatır; Allah ismi ‘ha’ ve ‘he’ harflerinden ibaret olup baştaki elif ve lam edatları tarif edatıdır. İşte her nefeste bu harf ve isim cereyan eder. Sahibi ister farkında olsun ister olmasın. Şu halde canlıların nefes alış verişleri bu isimledir. Marifet yolcusuna gereken bu inceliği bilmek ve her nefeste Allah ile olup huzuru elde tutmaktır.⁸

Hoca Ahrar, “.... Eğer bir kimse nefesini muhafaza eylemese, derler ki filan kimse nefesini yitirmiş, yani tarik ve revişini zayi etmiştir.” der.

Hoca Ahrar, başlangıçta hiç kimsenin Allah’tan gafil olmadığını zannederken, sonraları bu halin Allah tarafından bazı kullarına mahsus bir inayet olduğunu ve kimisine riyazet ve ictihad ile müyesser olurken kimisine bununla da nasip olmadığını anladığını anlatır.⁹ “Bizim itikadımız üzere bu tarikden murad oldur ki,dâim gönül zevk u lezzet tariki üzere Hak Subhânehü ve Teâlâdan âgah ola. Bu tarîkin bidâyeti oldur ki bu ma’nayı münâsib ameller ile kesb eyleyeler, lâkin nihâyeti oldur ki, kesbin onda hiç medhali kalmayub bu ma’na meleke-i nefis olub mülk ola.”¹⁰

Ayrıca Ubeydullah Ahrar, daima âgah olmanın, ülfet ve alışkanlıkları terke bağlı olduğu kanaatindedir.¹¹

Hoca Ubeydullah,(hûş der dem) âgahlığı kulluğun özü olarak görür : “Hilkat-i insânî”den maksûd teabbuddır ve teabbudın dahî hülâsa ve zübdesi külli halde Cenâb-ı Hakdan âgâh olmaktır, tazarrû ve huzu’ vasfiyla.”¹²

* geniş bilgi için, bkz. Kara, Mustafa, Tasavvufî Hayat, Dergah Yay. İst. 1980.

⁸ Ali Sâfi, age, 33-34.

⁹ Ali Sâfi, age, 322-323.

¹⁰ Ali Sâfi, age, 388

¹¹ Ali Sâfi, age, 410

¹² Ali Sâfi, age,404-405

5-Nazar Ber Kadem

Her nerede olursa olsun ayağa bakmak. Böylece mâsivâ ile fazla meşgûliyetten kurtulmak hedeflenmiştir. Çünkü etrafa bakıp dalmak kalbi perdeler.¹³ Ayrıca bu davranış, sünnet-i seniyyeye de uygundur.¹⁴

Hoca Ubeydullah, bu prensiple doğrudan ilgili bir açıklamasına rastlayamadık. Fakat lüzumsuz yerlere bakmamak, gözü haramdan sakınmak, özellikle de sâhib-i cemâle (oğlanlara) bakmaktan mürîdânını men' eder.¹⁵ Bir seferinde: “Yüz kere ciğerim hûn olur bir sâhib-i cemâl gördüğüm gibi ânın yanından selâmet ile geçinceye dek.” demiştir

6-Sefer Der Vatan

Mürîdin kötü huylardan, beşerî sıfatlardan, güzel huylara ve melekî sıfatlara sefer etmesi, ahlâkî olgunluğa kavuşmasıdır. Sa'duddîn Kaşgârî'nin de dediği gibi, pis insan, pislik sıfatından kurtulmadıkça, nereye giderse gitsin, pislik de onunla gider.¹⁶ Ebu Osman Mağribî (öl.323/983) bu manaya, kâmil bir mürşide kavuşmak için memleket memleket dolaşmayı ekler.¹⁷

Sefer Der Vatan, sâlikin halk âleminde, Hakk âlemine seferidir. “İbrahim, ben de doğrusu Rabbime gideceğim, o bana yol gösterir.”(es-Saffât, 37/95) ayeti buna işarettir.¹⁸

Hoca Ahrar, Şeyh Bahâuddin Ömer'in, “Mübtediye sefer mi yegdir ya ikâmet mi?” sorusuna verdiği cevapta şu ana başlıklar yer alır; Bu işe yeni başlayanlar için sefer, gönül perişanlığından başka bir şey getirmez. Onun yine kendi vilayetinde oturup temkin sıfatını hasıl etmesi gerekir. Kendi şehrinde olması onu şeriat çizgisinden sapmaktan korur. Meşâyıhtan bazısı bunun hilafını söylese de Hâcegân itikadı budur ki, mübtedi bu tâifeden bir ulu kişiye erişene kadar sefer

¹³ Ali Sâfi, age, 34-35

¹⁴ Eraydın, age, 377

¹⁵ Hânî, age, 163

¹⁶ Ali Sâfi, age, 35-36.

¹⁷ Eraydın, age, 377.

¹⁸ Celâleddin Mahallî, Celâleddin Suyûtî, Tefsir-i Celâleyn, 143, Mısır, 1955. ; Eraydın, age, 377.

etmeli. Bulduğunda seferi terk edip o şeyhin hizmetine girmelidir. Hatta bu kişi kendi vatanındaysa sefere dahi gerek yoktur. Memleketinde yaşlı annesini bırakıp, Bestâm'a sefer eden Ebu Yezid Bestâmî'ye, "Geri dön, geldiğin yerde maksûdun koyup gitmişsin" diyen şeyhi ve Bestâmî'nin dönerek annesine hizmetle maskûda erişini örnek verir. Ayrıca İbn. Ârâbî'nin bunu, "Maksûd-ı hâkikî bütün zaman ve mekânı kaplamıştır. Bu sebeple o şeyh, Bestâmî'yi bu sırta vakıf edip, bunu talep için mesafe kat etmeye gerek olmadığını anlatmak için böyle söylemiştir, diye tevîl ettiğini bildirir.¹⁹

Hoca Ahrar, yola çıkan bir dervişe, Alaüddin Guçduvânî'nin kendisine ettiği şu nasihati tekrarlar; "Yolca giderken kendin ile kavleyle ki fûlan mahalle varınca kendi nisbetinden gafil olmayasın ve çün ki ol nişan eyledigün menzile varasın, bir yire dahi nişan idüb oraya dek yine gafil kılmayasın. Bu üslub üzere mevzi-be-mevzi, menzil-be-menzil veriş-i nisbet eyleyesin. Sana meleke hasıl olıncaya dek."²⁰

7-Halvet Der Encümen.

Hoca Bahâüddîn'e sormuşlar ki, "Sizin tarihinizin binası neyin üzerinedir?" Cevâben, "Halvet der encümen, yani zahirde halk ile, bâtında Hakk ile olasın." diyerek şu beyti okur.

"Derûnî âşinâ ol taşradan bîgâne resmin tut
Aceb zîbâ revîşdir âkil ol dîvâne resmin tut"

Bu tarikatda halvete râğbet yoktur. Bahâüddin Nakşibend'e göre, "gönül cemiyeti halk ile sohbetle halvetten artuk olur." "Bizim tarikımız sohbetdir. Halvetde şöhret ve şöhratte âfet vardır. hayriyyet cemiyettedir ve cemiyet sohbettedir. Biri birinden nefiy olmak şartıyla."²¹

Hoca Ubeydullah, halk içinde Hakk ile beraberliğin derecesini şöyle anlatır, "Halvet der encümen oldur ki, bâzara giresin, bazar halkının avazı kulağına

¹⁹ Ali Sâfi, age, 382-383.

²⁰ Ali Sâfi, age, 371.

²¹ Ali Sâfi, age, 36-37.

girmeye, bu azizler buncılayın meşgullukları vardır ki bu tariki âsân addetmek gerektir.”²²

Hoca Ahrar, ziraat ve ticaretle görevlendirdiği Mevlânâ Şeyh’in bir süre sonra halinden şikayetçi olarak geldiğinde bu kaideyi ona “muhabbet” terimiyle açıklar: Halvet der encümen bu tarikatın aslıdır ve bu yüksek taifenin kâr binası onun üzerinedir. Bu kâide *رَجَالٌ لَا تُلْهِيمُهُمْ تِجَارَةً وَلَا بَيْعًا عَنِ ذِكْرِ اللَّهِ* () ayet-i kerîmesinin gizli anlamından çıkarılmıştır. Bu azizlerin nisbet-i şerifleri mahbubdur ve gayret-i muhabbet mahbûbun gizli olmasını gerekli kılar. Muhibb-i Gayûr , mahbûbun zahir ve keşfedilir olmasını revâ görmez ve bu nisbet-i şerîfeyi perdesiz tutmak bu tâifenin usûlüne muhâlifdir. Elbette lazımdır ki bu nisbeti eşgâl-i zâhiriyyeden bir şugl ile cem eyleyeller.

Gayret ve ihtimamla zikirle meşgul olursa beş altı günde öyle bir hale gelir ki söylediği ve duyduğu her şeyi zikir olarak algılar.²³

Hoca Ubeydullah, halvet niyetiyle köşesine çekilenleri şöyle eleştirir; “Hakk sübhânehû ve teâlâ devâm-ı tecellî-i ittihâdi ile cemî mevcûdâta müteveccihdir. Çok kimseler vardır ki kendü ihtiyarlarıyla bir köşede oturub ana halvet vu uzlet ad korlar. Ne özürleri vardur ki bunlar böyle iderler? Eger buncılayın tecellî-i âzîm’ü-ş şânı bunlar bâtil add iderlerse acep cahillerdir. Ve eger hakdır dirler ise ki ya ne için hakkîn yerine getirüb bir iş başın tutmazlar. Amma şol tâife ki şevâgil-i kevnîyye ile meşgul olmaya mecalleri yokdur, onların hâli bir dürlü dahidir.”²⁴ Ahrar bununla bağlantılı olarak kesrette vahdeti anlatır.

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكُوْنُوتَ . (Kevser, 108 /1)

Bu ayetin meşâyih yorumunu naklettikten sonra, “Pes bir kimsenin bu meşhed makamı ola, elbette zerrât-ı kâinattan her zerre ekâbir-i âyine olur, anda cemâl-i vech-i bâki müşâhede eyler. Buncılayın kimse ki mâsivâ ile müsemmâ olan sebep-i mezîd-i şühûd ve bâis-i tecellî-i vücud ola. Esbâb-ı dünyeviyye ana ne vechile hicâb-ı cemâl-i maksûd olur ve mahcûbiyyet ana ne yüzden yol bulur.”

²² Ali Sâfi, age, 388.

²³ Ali Sâfi, age, 36-37.

²⁴ Ali Sâfi, age, 384-385.

8-Yâd-Kerd.

Dilin kalple birlikte zikretmesidir.²⁵ Nefy ve isbattan meydana gelen tevhid, dudaklardan riyasız dökülürse kalbi parlatır.²⁶

Hoca Ubeydullah göre, zikirden maksadın, gönlün Hakk ile muhabbet ve ta'zim vasıtasıyla huzur halinde olmasıdır. Eğer bu hal, erbâb-ı cemiyet sohbetinde hâsıl olursa, zikrin hülâsâsı elde edilmiş demektir. Eğer bu hal, ehl-i dil sohbetinde olmazsa zikirle uğraşması gerekir. Nefesi hapsederek, dili damağa yapıştırarak mâsivâyı gönülden uzaklaştırarak ve nazarı kalp üzerine dikerek "lâ"yı çekip, "ilâhe"yi sağ tarafına getirip "illalah"ı kalp üzerine yüklemekle olur ki, onun harareti bütün âzâlarına erişsin ve nefis tarafında tüm mevcûdâtı fenâ ve terk nazarıyla mütâlaa edip, ispat tarafında Hakk'ın vücudunu bekâ ve maksûdiyyet nazarıyla mütâlaa etmelidir. Bu halde zikre devam etmeli ve hiçbir meşguliyet onu bu türlü zikirden alıkoymamalıdır. Bunun devamı ile tevhid gönülde karar tutar ve zikir kalbin "sıfat-ı lâzime"si olur.²⁷

9-Bâz-Geşt.

Nefesini tutup, nefy-i isbat zikrini yaptıktan sonra,

sözünü gönül diliyle, manasını düşünerek söylemektir. Bâz-geşt, iyi-kötü, hatıra gelen ne varsa nefy edicidir. Tâlibin sırrının mâsivâdan boşalması ve zikrinin hâlis kalması için gereklidir. Bu hal hasıl olmuyor diye peşini bırakmamak, devam etmek gerekir. Zira, sıdk eserleri tedricle ortaya çıkar.²⁸ Ayrıca bu hal rücûa işarettir. Vuslatın tahakkukuna medâr olur.²⁹

²⁵ Ali Sâfi, age, 37.

²⁶ Eraydın, age, 378.

²⁷ Ali Sâfi, age, 38-39.

²⁸ Ali Sâfi, age, 39-40.

²⁹ Eraydın, age, 379.

Hoca Ubeydullah bu manada; “Asıl kâr adem-i tekayyüddür” diyerek, bâz-geşt’in maksadının altını çizer. “Lâ-ilâhe illâ’llah”ın manasını bilen, hiçbir kayıtle mukayyet olmayıp Tecellî-i zâtî ile müşerref olacağını haber verir.³⁰

10-Nigâh -Dâşt

Havâtırın murâkabesinden ibârettir. Öyle ki mürid, bin kere Allah’ın ismini andığı halde hatırına bir kere bile yabancı fikir gelmemelidir.³¹ Ahrar’a göre, kemâliyle havâtırı bilip anlamak hıfs-ı enfâsda kemâl-i ihtiyata bağlıdır.³²

“Uyanık olma halini muhafaza (nigâh-daşt) için şöyle davranmak gerekir; sâlik nefesini alıp verirken dikkatli olur, ta ki Hakk ile huzur haline gevşeklik gelmesin. Neticede öyle bir yere ulaşır ki zorluk çekmeden sürekli kalbi huzurda olur.”³³

Ubeydullah Ahrar’ın tevhid, saâdet ve şekâvet tarifleri de bu konuyla ilgilidir.

“Tevhid; Hak sübhânehû’nun gayr-ı vücûdundan âgâh ve haberdar olmaktan kalbi tahlis ve tecridir.³⁴

Saâdet; Hakk teâlâyı müşâhede idüb kendüden kurtulmaktır.

Şakâvet; Kendüye esir olmak, Hak’dan uzak kalmaktır.”³⁵

Zikre öylesine kendini kaptırıp, ne cennet lezzeti, ne cehennem korkusu hissetmemenin büyük bir iş olduğunu söyleyen Ahrar, böyle kişinin yanına şeytanın gelmeye yüreği olmayacağını belirtir.³⁶

11-Yâd-Daşt.

Her an ve mekanda, vicdan ve zevk yoluyla Allah’tan haberli olmaktır. Bazıları bu hali, kendinden geçmeksizin huzur, diye ifade eder. Yine hakikat ehline göre bu hal, Hakk’ın, şuhûd aynasından, mürîdi istilasından ibarettir.³⁷

³⁰ Ali Sâfi, age, 406.

³¹ Ali Sâfi, age, 40

³² Ali Sâfi, age, 388.

³³ Câmî, age, 446.

³⁴ Ubeydullah Ahrar, Risâle-i Fıkarât, 16b, İstanbul Belediyesi Ktp. OEY, 1251.; Câmî, age, 448.

³⁵ Ahrar, age, 17a.; Câmî, age, 448.

³⁶ Ali Sâfi, age, 404.

³⁷ Eraydın, age, 380.

Ubeydullah Ahrar der ki: Eğer Hak'la huzur makamında şeytanın hile ve vesveselerinden âzâd olmak istersen, hatta meleğin bile vakıf olamadığı, hatta bizzat kendinin bile bilmediğin bir huzurun olsun istersen öyle bir ere yoldaş ol ki, gönlün ve ruhun Zâtın zikrinde müstağrak olsun. Kendinden kurtarmış olsun. Bu hususu kimi sûfler şuhûd, kimi sûfler vücûd, kimileri tecelî-i zât, kimileri de yâd-daşt terimiyle ifade etmişlerdir.³⁸ Yine Hoca Ahrar, hakiki zikirde ve kulluktan maksadın gaybetsiz huzur manasına yâd-daşt'dan ibaret olduğunu ve bunun da huzûr-ı dâimî ve şuhûd-ı lâzimîden kinâyet olduğunu söyler.³⁹ Ayrıca ihvan sohbetinde de kalbi nigâh-daşt veya yâd-daşt şerefiyle müşerref edilebileceğini, himmeti onun muhafazasına harcamak gerektiğini belirtir.⁴⁰

Hoca Ahrar, Fıkarât adlı eserinde bu prensipler hakkında ıstılâhî bir açıklaması olmadığını, fakat şârihin Ahrar'a ait çeşitli risalelerde geçen açıklamalarına burada yer verdiğini görüyoruz. Kaydettiğimiz son dört terimi Hoca Ahrar şöyle özetlemiştir:

“Yâd-kerd: Mübtedînin zikirde tekellûfünden ibarettir.

Bâz-geşt: Zikirde sonra her tekrar ettikçe Hak subhânehû cenâbına rucû vechi üzere kalb ile “İlâhî, benim maksudum Sen'sin ve Sen'in rızandır” demekten ibarettir.

Nigâh-daşt: Bilâ ibâret, lisân iş bu rucûyı muhâfazatdır.

Yâd-daşt: İş bu muhâfaza da rusûhdan ibarettir. Hadis-i şerifde,

قُلْ آمَنْتُ بِاللَّهِ ثُمَّ اسْتَقِيمُ “Allah'a inandım de sonra dosdoğru ol”^{*} bu manadan kinâyetdir.”⁴¹

B-Hoca Ubeydullah'ın Dilinden HâcegânYolu Ve Bazı İstılahları

Hoca Ubeydullah'a göre, Hâcegân tarîkının itikâdı, Fırka-i Nâciye olan ehl-i sünnet ve'l-cemaat îtikâdıdır. Akîdelerinin şartı gereği ve azimetlerinin hülâsası,

³⁸ Ahrar, age, 52a.

³⁹ Ahrar, age, 38b.

⁴⁰ Ahrar, age, 39b.

* Müslim, İman 62; İbn-i Hanbel, 3/413

⁴¹ Ahrar, age, 90a.; Ali Sâfi, age, 40.

hâlis kulluğun (ubûdetin) devamıdır. Bu hâlis kulluk, Hakk'ın dışındaki varlıklardan soyutlanıp Allah'la huzur içinde olmaktan ibarettir. Halkla olmak insanın sıfatlarındandır. Bundan uzak durmak, ibadetsiz mümkün değildir ve saâdet-i uzmâ (en büyük saâdet) olan cezbe-i İlâhiyenin, tasarrufsuz olacağı düşünülemez. Cezbe yolunda, yine cezbe yoluyla olgunlaşmış bir kimsenin sohbetinden daha kuvvetli bir sebep yoktur.⁴² Hoca Ahrar; Hâcegân yolu kolay değildir. Çünkü, Hoca Muhammed Parsa bile bu yolda hayli ilerlemişken yine Hâcegân risalelerini ve *Risâle-i Kudsiyye*'yi yanından ayırmaz, daima mütalaa ederdi⁴³ der.

Ahrar, bu tarikatın incelik ve hakikatini, gerektiği gibi dile getirenin bir kafir olması durumunda dahi, onun yanına gidip, ondan bunu dinlemekten çekinmeyeceğini belirtir.⁴⁴ Ubeydullah'a göre Hâcegân tarikatının hizmetinde bulunan kişi, kendini o derece Hakk ile birlikte görmelidir ki, toplum içinde bulunduğu anlarda başına bir felaket gelse ve insanlar tarafından dövülüp kan-revan içinde bırakılsa dahi Hakk'dan gafil bulunmamalıdır. Ve hatta kendisine eziyet edenleri asıl sebep görmeyip onları değil de fiillerini mahsur tutmalı ve bu eziyetten bir güzellik doğabileceğini düşünmelidir.⁴⁵

Buradan itibaren Hoca Ubeydullah'ın fikirlerine alfabetik sırayla devam edilecektir.

1-Tasavvufî Ahlak.

a-Edep.

Tasavvuf ıstılahında edep; terbiye, incelik, nezaket, makbul kullara uyma. Kişiyi kötü hal ve hareketlerden vazgeçiren bir meleke anlamlarına gelir.⁴⁶ Ebu Ali Dekkâk, "Kul ibadeti ve tâatıyla cennete, ibadet ve tâattaki edebi ile Allah'a vasıl olur" derken, Abdullah b. Mübârek, "Biz çok ilimden ziyade az edebe muhtacız"

⁴² Ahrar, age, 10b-12b.

⁴³ Ali Sâfi, age, 388.

⁴⁴ Ali Sâfi, age, 392.

⁴⁵ Ali Sâfi, age, 384.

⁴⁶ Uludağ Süleyman, TTS, 152.İst.1991

der.⁴⁷ Tarikat edebi, şeriat edebi ve hizmet edebi vardır. Tasavvuf tümüyle edepten ibarettir.⁴⁸

Hoca Ubeydullah, edebi çok ince bir açıdan ele alarak, “Edeb oldur ki, bende kendüsünü Hakk Teâlâ’nın irâdetine tâbi ide. Hakk’ı kendi irâdetine tâbi kılmaya.” der⁴⁹

* اَدَّبَنِي رَبِّي فَاحْسَنَ تَأْدِيبِي *

hadisini yorumlarken Cenâb-ı Hakk’ın Resûlünü sevgisine ve rızâsına lâıyk ve mazhar olacağı sıfatları ve güzel ahlakı vermekle terbiye ettiğini belirtir. Muhabbet saltanatının zorluğu, tevhid dairesinin merkezidir. Yorumun devamında şu beyti okur:

“Makâm-ı kurbda üstâd aşkıdır ey yâr

Ne kim mühim ola eyler anı sana âşikâr”⁵⁰

Ona göre, istiğrak âlemine dalmış bir azizi, ders okumak maksadıyla da olsa alıkoymak edepsizliktir.⁵¹ Bir büyükten, yararlı iki cümle işitmiş olmak bile ona her fırsatta edeple tazime sebeptir.⁵² Yine hocamız, bir dervişin suretinin çizildiği duvarın yanından edeple geçmek gerektiğini belirtir.⁵³ Ehl-i Beyt’e edep hususunda da, Peygamberimizin soyundan birinin olduğu şehirde, edepte kusur etme korkusundan dolayı kalamayacağını söyler.⁵⁴

Hoca Ahrar, terk-i edebe de dikkat çekerek, nicelerine bu taifenin iltifatı sebebiyle, ilâhî bir zevk hasıl olduktan sonra az bir terk-i edeple onu yitirdiklerini açıklar.⁵⁵

Kendi hayatında edebe son derece riayet etmiştir. Yanında otuzbeş yıl hizmet eden Ebu Said, ne halk içinde ne de tenhada, üzüm ve armudu soyup

⁴⁷ Abdulkerim Kuşeyrî, Kuşeyrî Risâlesi, Hzn: Uludağ, Süleyman, 456-468, III. Baskı, İst. 1991.

⁴⁸ Uludağ, TTS, 152.

⁴⁹ Ali Sâfi, age, 425.

* Buhârî, Enbiyâ, 48.

⁵⁰ Ali Sâfi, age, 361-362.

⁵¹ Ali Sâfi, age, 350.

⁵² Ali Sâfi, age, 392.

⁵³ Ali Sâfi, age, 366.

⁵⁴ Ali Sâfi, age, 378-379.

⁵⁵ Ali Sâfi, age, 108.

çekirdeğini çıkardığını, esnediğini, sümküdüğünü ve tükürdüğünü görmediğini anlatır.⁵⁶

b-Çile.

Tasavvuf ıstılahında çile, dervişlerin تنها ve ıssız bir yere çekilip kırk gün kırk gece çetin bir perhiz nefis mücadelesi döneminden geçmeleridir.⁵⁷

Ahrar, çilenin erdiriciliğine inanmış ve hayatında çileyi tercih etmiştir. onun ıstılahında çile; belâ, mihnet, zahmet, cevr, cefa ve kahr terimlerinde ifadesini bulmuştur. O, çilesini insanlar arasında ve bir ömür boyu sürdürmüştür. Sohbetlerinde bundan şöyle bahseder. “Hiç bir nesne hakikat-ı insanı pak ve saf itmez. Belâ u mihnet pak ve saf itdüğü gibi. Bilhâsiyye mihnet ü elem ref-i hicâb-ı galîza-i benî âdemdir. Mazmûmî hadis-i şerif

إِنَّ أَشَدَّ الْبَلَاءِ عَلَى الْأَنْبِيَاءِ ثُمَّ الْأَوْلِيَاءِ ثُمَّ الْأَمْثَلِ خَالِ الْمَثَلِ *

bu manayı mübeyyindir ve benim dahi itikadım bunun üzerinedir. Lakin ashab ve yârândan hiç biri bu itikadda değillerdir.”⁵⁸

Cefâ ve cevri sevgiliden gelen sürûr ve huzur sermayesi bilir. Çünkü âlemde Allah’tan gayrı fail yoktur. Böyleyken cefâyı sevmeyene ehlullah ilminden bir nasip erişmeyeceğini belirtir.⁵⁹

Cenâb-ı Hakk’ın evliyasına dünya alakalarından kesilmesi için ve Hakk’a daha sıkı sarılması ve rûhânî lezzetlerden nasibini alması için kahrında saklı bir lutuf ihvan eder. Düşmanlarına da dünyaya daha sıkı bağlansınlar ve manevi lezzetlerden mahrum kalsınlar diye lutfunda saklı bir kahr verir.⁶⁰ Yine bu bağlamda hocamızın mekr-i ilâhî tarifini vermekte yarar vardır. “Mekr-i ilâhî ikidir: biri avâma müteallıktır biri havassa müteallıktır. Avâma müteallık olan hizmetde taksîr ile bile

⁵⁶ Ali Sâfi, age, 336.

⁵⁷ Uludağ, TTS, 127.

* Tirmizî; Zühd, 57. : İbn. Mâce; Fiten, 23.

⁵⁸ Ali Sâfi, age, 384.

⁵⁹ Ali Sâfi, age, 383.

⁶⁰ Ali Sâfi, age, 480.

nimetin tevfidir. Havassa müteallık olan mekr edebi terk etmişken vecd ü hâli bâki olmaktır.”⁶¹

c-Hizmet.

Tasavvuf ıstılahında hizmet; sūfî ve fakirlere hizmet etmek, onların maddî ihtiyaçlarını karşılamaktır. Hizmet, nafilâ ibadetten daha sevaptır.⁶² Hizmet, müridin en çok dikkat etmesi gereken hususlardandır.⁶³ Hizmet, müridin nefsinî terbiye vasıtalarından biridir.⁶⁴ Ebu Süleyman Dârânî; Nefsinin kıymeti olduğu görüşünde olan bir kimse, hizmetin zevkini tadamaz, der.⁶⁵ Mürid, kendisi hâdim, halk, mahdum olduğu zaman hizmette başarılı olabilir. İnsanlar arasında fark gözetmeden herkese hizmet etmeyi bir görev bilir.⁶⁶

Ahrara göre, hizmet her şeyden önce gelir. Hâcegân yolunda vaktin gerektirdiği neyse himmet ve fikir (hâtır) onun için kullanılır. Zikir ve murâkabe, herhangi bir Müslümanı rahata kavuşturarak gönlüne girmeğe vesile olacak bir iş yoksa o zaman münasip olur. “Gönüllerde temkin ve muhabbet hizmet semeresidir. ‘Cüllibetilkulûb’u ola ‘hubbi men ahsene ileyhe’ bunu mübeyyindir.” Hiçbir zaman nafilâ ibadetin kazancı müminin muhabbetinden doğan kazançla bir olamaz. Hâcegân yolundan gidenler kimsenin hizmetini kabul etmezler. Çünkü, hizmet ve tevazu ihsanın bir çeşididir ve muhsini sevmek zârûridir. Sevgi ise alâkayı beraberinde getirir. Bu zümre alakasız olmayı ister. Ancak, tarikata kabiliyeti olanların dünya ile alakalarının azalması için hizmetlerini kabul ederler.⁶⁷

⁶¹ Ali Sâf, age, 384; Hânî, age, 164.

⁶² Uludağ, TTS, 227-228.

⁶³ Kuşeyrî, age, 157.

⁶⁴ Kuşeyrî, age, 168; Suhreverdî, Avârif’u-l Meârif, 143, Hzn: Yılmaz, Kâmil. Gündüz, İrfan, İst.

⁶⁵ Kuşeyrî, age, 287.

⁶⁶ Hucvurî, Keşf’u-l Mahcûb, 135, Hzn: Uludağ, Süleyman, İst, 1982.

⁶⁷ Ali Sâfî, age, 335; Hânî, age, 160.

Hoca Ubeydullah yolunun hizmet olduğunu şu sözlerle açıklar;

“Ben bu tariki kütüb-i sūfiyyeden ahz itmedim. Belki halka hizmette buldım ve bu vech ile dahi değil ki hizmet ittığım kimseler bana bu tariki talim ideler. Amma hizmetin haysiyeti budur.” “Herkesi bir yoldan götürdiler. Bizi hizmet yolundan götürdiler. Bu cihettendir ki hizmet benim merza ve muhtar ve mahbûbumdur. Ve herkesden ki hayr ümid iderim, ana hizmet buyurırım.”⁶⁸

Hoca Ubeydullah’ın kemâl yolunda başlangıçtan nihayete kadar tanıdıklarına ve tanımadıklarına, dost ve düşmanlarına yardım ve şefkati büyüktü. Ayırd etmeden herkese hizmet ederdi. Bir zaman sıtmalı yatalak hastalara hizmeti yüzünden bu hastalığın kendisine de bulaştığını, bir diğerinde ise pek çok kişinin hamamda karşılıksız sırtını keselediği için vücudunun harareten zayıfladığını kendi haber verir.⁶⁹ Her kim ona sevgiden bahsetse, ona Allah’ın kullarına hizmet etmeyi emreder ve şu beyti okurdu;

*Hizmet çeker seni arş şerefelerine
Ondan bir basamağa bas çık yükseğine*⁷⁰

d-İhsan.

Ahrar, “İhsan, Allah’ı görüyor gibi ibadet etmendir. Sen onu görmüyorsan da O seni görüyor”^{*} hadisini şöyle açıklar: Hakk’ın şuhûdu intizârından dolayıdır ve yine bu yüce maksadı görme ve sezışin birliği gizlilik üzere tertip olunmuştur. Niyetlerin ve arzuların başlangıcı sensiz müyesser değildir. sonuç olarak erbâb-himmete gereken, nefeslerin yenilenmesi yoluyla Allah’ın haricindekilerin unutulması ve mâsivânın izlerinin zihin defterinden silinmesidir. İhsanla amel edenin ecri zayi olmaz. “Kim bana yürüyerek gelirse ona koşarak giderim” mefhumunca onların hakikati cezbenin tesiri sebebiyle kendinden gayrısına vakıf olmak ve hissetmekten kurtulup iş bu yüce saadete ulaşır ki bu yüce saadet de

⁶⁸ Ali Sâfi, age, 335; Hânî, age, 160.

⁶⁹ Ali Sâfi, age, 334.

⁷⁰ Hânî, age, 160. Terc: Abdülkadir Akçiçek, Hadaiku’l-Verdiyye, İst.1986

hassa-i hakikat-i Muhammediye olup tabi olmak vasıtasıyla ümmete dahi andan tamam hisse vardır. bu büyük bir kurtuluştur.”⁷¹

e-Îsâr.

Bir tasavvuf terimi olarak îsâr, fedakârlık, başkalarının hak ve menfaatlerini kendininkinden önde tutma, anlamlarına gelir.⁷²

Hoca Ubeydullah’ın îsârını hayatından birkaç örnekle açıklayabiliriz. Ahrar, sıcak bir yaz günü müridleri ile birlikte mezralarından birine gider. Kavurucu sıcakta gölgelenilebilecek tek bir çadır vardır ve onu da müridler şeyh için kurarlar. Şeyhleri ile birlikte oturmaya haya eden müridler dışarıda kalmayı tercih ederler. Durumu anlayan şeyhleri hava kızmaya başladığında “Ben ziraat için sürülen yerleri görmek isterim” diyerek atına biner ve uzaklaşır. Akşam serinliğine kadar dönmez. Bu hal birkaç kez tekrarlanınca müridler şeyhlerinin onların rahatı için böyle hareket ettiğini anlarlar.⁷³ Yine bir bahar başlangıcı, müridlerinden bazılarıyla yolculuğa çıkar. Akşamleyin konakladıklarında ellerinde olan tek çadırı kurarlar. Bir süre sonra yağmur başlar. Müridlerinin dışarıda yağmur altında kalmasını istemeyen şeyhimiz, çadırın temizliğinden şüphe ettiğini belirterek dışarı çıkar ve müridlerinin girmesini ister. O geceyi yağmur altında dışarıda geçiren Ahrar, sabahleyin şu açıklamayı yapar, “Lâyık görmedim ki ben çadırdan olam, dahi yaran bârânda kalalar.”⁷⁴

f-Teslimiyet.

Tasavvuf istilahında, Allah’ın emrine boyun eğme ve hoş gitmese bile itirazda bulunmama, kaderin tecellisini rıza ile karşılama, başa gelen bela sebebiyle zâhiren ve bâtinen değişmeyip sebat gösterme anlamlarına gelir.⁷⁵

* Buhârî; Tefsîr-i Sûre, 31: İman, 37. ; Tirmîzî; İman, 4.

⁷¹ Ahrar, Fıkarât, 33a-33b.

⁷² Uludağ, TTS, 252.

⁷³ Ali Sâfî, age, 338; Hânî, age, 163.

⁷⁴ Ali Sâfî, age, 337-338; Hânî, age, 160-161.

⁷⁵ Uludağ, TTS, 483.

Ahrar'a göre, bir kimse evliyaullahın ve tasavvuf ehli zatların huzûruna gelmek istediği zaman, maddi manevi tam bir yokluk içinde gelmelidir. Varlık içinde gelirse onların feyz ve bereketinden yoksun kalır.⁷⁶ Buradaki yokluktan maksat teslimiyettir.

Hoca Ahrar, bir gün ashabından bir cemaatten huzursuz olarak şöyle der:

“Siz bu tarikin yükün çekemezsiniz. Bu tarîk gâyet dakîkdir. Bir kimse kendü muradından geçüp gayrın muradı üzere olmak kâr-ı azîmdir. Siz bu maslahatın eri degilsiz. Eger ben size şimdi disem ki varın hınzır güdin ve büte tapın fi'l-hâl benüm küfrime hüküm idersiz. Bu kâr sizin kârınız degildir.”⁷⁷

Hoca Ubeydullah, incinmemek hakkında da şunları söyler:

“Her kimse ki bir kimse hakkında bir söz söylese ki ol sözden ol kimseye noksan lazım gelse elbette ol kimseye hoş gelmez. Âdem oğlu bunda mecbuldur ki kendüye noksan isnad itseler müteessir olur ve tab'ına hoş gelmez. İmdi dervişe lazım olan oldur ki bu huş gelmemegi tab'ından gidere. Bu mana Hak sübhânehû ve teâlâ cenâbına rücu'sız müyesser olmaz. Murâkabe ve zıkr ile hâsıl olur nesne degildir ve erbâb-ı tarîkat yanında sülûk budur.”

“Bizim yârânımız dâimâ “subbûh'u-n kuddûs” dirler. Eger nâgâh bir kimse anlara tabiatlerine nâ-mülâyim nesne dise müteessir ve mütegayyir olurlar. Eger “subbûh'u-n kuddûs'u-n” diyerek bu teessür ve tegayyiri kendülerinden giderüb her nesneden müteessir ve mütegayyir olmasalar anlara yeğrek idi.”⁷⁸

g-Tekebbür.

Hoca Ubeydullah, “Mütekebbire tekebbür etmek sadakadır”^{*} hadisini açıklarken tekebbürü ikiye ayırır.

“Tekebbür-i mezmûm oldur ki Hakk teâlânın halkına taazzum idüb anlara hakaret nazarıyla bakasın ve kendüyi anlardan ziyade ve eyü göresin ve tekebbür-i mahmûd oldur ki Hakk teâlâdan gayrısına iltifat itmeyüb Hakk'dan gayrı her ne var

⁷⁶ Hânî, age, 164.

⁷⁷ Ali Sâfi age, 373.

⁷⁸ Ali Sâfi, age, 383-384..

* Keşfü'l-Hafâ, I /313.

ise senin nazarında hakîr ve bî-miktâr olsa ve alâka ve iltifat anlardan munkatı ola. Bu tekebbür asıldır ve mertebe-i fenâyâ mûsıldır.”⁷⁹

2-Âlim-Ârif.

Tasavvuf ıstılahında âlim, bilgin; Yüce Allah’ın kendi zatını , sıfatlarını, fiillerini ve isimlerini, yani bunların tecellilerini, ilme’l-yakîn temâşâ etme mertebesine çıkardığı kimselerdir. Bu hususları müşahede yoluyla temâşâ edenlere de ârif denir. Zâhirî hükümleri bilip de tasavvufa yabancı kalan bilginlere de âlim denir. Sûfler, avam mertebesinde gördüğü bu çeşit âlimlere ulemâ-i rûsûm, ulemâ-i zâhir derler. Ehl-i kıyır, molla, danişmend de derler. Mutasavvıflara göre âbid ve ârif, âlimden önce gelir. Âmil olmayan âlime güvenilmez.⁸⁰

Hoca Ubeydullah, âlim ile ârif arasındaki farkı şöyle açıklar; bir kişi Nahiv ilminin kaidelerini biliyorsa Nahiv âlimidir. Kaidelerin her birini yerinde ve zorlamadan icra edebiliyorsa Nahiv ârifidir. Bunu gibi ilm-i tevhidin âlimi, fiillerin, sıfatların ve zatın birliğine inanan ve gönlüne yerleştiren kişidir. İlm-i tevhidin ârifi ise fiillerin ve sıfatların ortaya çıktığı anda failin Allah olduğunu bilendir. Bu manayı iman kuvveti ile biliyorsa, ona da mütearrif denir.⁸¹

Ahrar, “ârifin himmeti olmaz” sözüne “himmət ona değil, direkt olarak Allah’a bağlanır şeklinde bir yorum getirerek şu ayetle destekler.⁸² “Onları siz öldürmediniz Allah öldürdü. Onlara kumları attığın zaman sen atmadın Allah attı” (Enfal, 8/17) Ayrıca evliyanın sözlerinin âlimlerin yorumlarına sığmayacak kadar derin olduğunu söyler.⁸³

Arifin makamını şöyle dile getirir “Eğer arş ve yüzbin arş beraberî ârif olan kimsenin gönlünden geçse, ârifin andan haberi olmaz.”⁸⁴

⁷⁹ Ali Sâfi, age, 359-360.

⁸⁰ Uludağ, TTS, 41-42.

⁸¹ Ali Sâfi, age, 405.

⁸² Hânî, age, 166

⁸³ Hânî, age, 170.

⁸⁴ Ahrar, Risâle-i Havrâiye, 15a. İstanbul Belediye.Ktp. OEY 943/2

3-Amel-İlim.

Tasavvuf ıstılahında amel, iş, davranış, şeriat ve tarikat gereği yapılan her iş ve taate denir. Amel, dînî, ahlâkî ve rûhî fiileri kapsar. Bildiğini uygulayana âmil denir.⁸⁵

Tasavvuf iki bölümden ibarettir: amel-ilim. İbadet, tâat, takva, zühd, ahlâk adı verilen amel, tasavvufun başlangıç ve hareket noktasıdır. Mârifet, irfan, ilham, keşf, hikmet, sır ve hakikat adı verilen ilim, tasavvufun gayesidir. Zühd ve riyazet esasına göre hareket eden sûfinin kalp tasfiyesi neticesinde ruhuna marifet adı verilen bilgiler dolduğuna göre amel sebep, bilgi onun neticesidir. Sadece marifete dayanan amelsiz ve ibadetsiz bir tasavvuf mümkün değildir. Zühd vasıta ilim gâyedir.⁸⁶

Hoca Ubeydullah'a göre amel, olmazsa olmaz bir şarttır. Tatbiksiz gâyeye ulaşamayacağı fikrini müridlerine verdiği bir sohbet esnasında şöyle dile getirir. Müridlerinden birinin kendisini pür dikkat dinlediğini farkedince ona döner ve şöyle der: "Sen sadece konuşanı dinlemeyi seviyorsun. Sadece konuşulanı dinlemekle gayeye erilmez. Dinlediğinle iş tut ki faydasını göresin."⁸⁷ Ayrıca amel ile huzur-ı cemiyet arasında bir tercih yaparak amelin zamanla huzur-ı cemiyeti beraberinde getireceğini savunur.⁸⁸ En faziletli amel olarak nefis muhasebesi⁸⁹ ve namazı kabul eder.⁹⁰ Bununla birlikte kimsenin ameline güvenmemesi gerektiğini çünkü amelin Hakk'ın tevfiğiyle kaim olduğunu vurgular.⁹¹

Hoca Ahrar, ecri de amele bağlı olarak açıklar. İki türlü ecir vardır. Ecr-i Memnûn: Hiç Amel mukabelesinde olmayan, belki mahzâ mevhibe olan ecirdir. Ecr-i Gayr-ı Memnûn: Amele mukabil olan ecirdir.⁹²

⁸⁵ Uludağ, TTS, 46.

⁸⁶ Kuşeyrî, age, (giriş) 27.

⁸⁷ Ali Sâfi, age, 390. ; Hânî, age, 164.

⁸⁸ Ali Sâfi, age, 390.

⁸⁹ Hânî, age, 163.

⁹⁰ Hânî, age, 161.

⁹¹ Ali Sâfi, age, 381.

⁹² Ali Sâfi, age, 405.

İbadetin ve ubudiyetin açıklamasında ise; “İbadet, evâmir ile amel idüp nevâhiden ictinab itmekten ibarettir. Bazı kitaplarda, ibadet ve ubudiyet beynini şöyle fark etmişlerdir ki ibadet kulluk vezâif-i şeriat mûcibince edâ didiler. Ubûdiyyet gönlün tazim vechi üzere huzur ve agahlığıdır.”⁹³

“Her kim ki bir göz yumup açana kadar Hakk’ı unutursa, artık ömür boyu mühtedî olmaz” sözü için şu açıklamayı yapar. “Yani bunun manası artık fevt olan zamanın tedarikine kadir olamaz dimektir.”⁹⁴

Hoca Ahrar ilmi ikiye ayırmıştır: İlm-i Verâset; İlm-i verâseti amele bağlı olduğunu söylerken şu hadisi de delil getirir.

* مَنْ عَمِلَ بِمَا عَلِمَ وَرَنَّهُ اللَّهُ عِلْمٌ وَكَأَنَّكَ يَكْتُمُ

İlm-i Ledünnî; Amele dayanmayıp Allah’ın inayetiyle kendi yanından kulunu husûsî bir ilkimle şereflendirmesidir.⁹⁵

Bazı büyüklerin, marifetten aczin cehil demek olduğu, fikrine katılmaz. İnsandaki marifetin Allah’ın sûret-i ilmiyyesinden ona aksetmiş olduğunu, bunun için insanın acziyyetinin marifetine engel olmadığını söyler.⁹⁶

Ubeydullah’a göre kişinin, ilm-i siyaseti bilmesi gerekir. Bunu şu hikaye ile anlatır; Bir sünnî Sebzevar şehrine varır. Bir duvarın gölgesinde otururken bir ara başını kaldırıp bakar ki bir Râfîzî çıplak ayaklarını duvardan sarkıtmuş oturmaktadır ve ayak tabanlarında Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir’in isimleri yazılıdır. Buna sinirlenen Sünnî, hiddetinin gözünü karartmasından gayr-ı ihtiyârî bıçağını çıkarıp o şahsın ayaklarını yaralar. Râfîzî feryad ederek arkadaşlarını çağırır ve bir (Sünnî) Haricî tarafından bıçaklandığını söyler. Arkadaşları da bıçaklayanı yakalayıp bağlarlar. Bıçaklayan kişi başının iyice derde girdiğini fark edince kurtulmak için, kendisinin de Râfîzî olduğunu, bıçakladığı kişinin ayak tabanlarını başının üzerinde o isimler yazılı olarak görünce, nefret ettiği isimlerin başının üzerinde oluşuna dayanamayıp bu işi yaptığını söyler ve kendisini serbest bırakmalarını ister. İşin bir yanlışlıktan

⁹³ Ali Sâfi, age, 404.

⁹⁴ Ali Sâfi, age, 364.

* Bu hadis kaynaklarda bulunamamıştır.

⁹⁵ Ali Sâfi, age, 405.

⁹⁶ Ali Sâfi, age, 364-365.

ibaret olduğuna inanan Rafiziler onu serbest bırakırlar ve hatta ona hürmet gösterirler.⁹⁷

İlm-i siyâsete şöyle bir örnek verir; Bir şeyh, müridleri ile seferdeyken kafilenin yolu Râfizîlerin şehrine düşer. Râfizîlerden bir kısmı kafilenin yanına gelerek Hz. Ebu Bekir hakkında ileri-geri konuşmaya başlayınca müridler dayanamayarak susturmak isterler. Bunun üzerine şeyhleri “Onları incitmeyin, onlar bizim Ebu Bekir’imize sövmezler. Onların bir mevhum Ebu Bekir’i vardır ki haksızca hilafeti ele geçirip Hz. Peygamber ve ehl-i beytine nifak üzereymiş, ona söverler. Öyle Ebu Bekir’e biz dahi sezâ söyleriz.” Ve bu açıklama üzerine Râfizî gurup etkilenir ve batıldan dönerek şeyhin elinde tövbe ederler.⁹⁸

4-Cem.

Tasavvuf ıstılahında cem; toplama, Hakk’ı halksız temaşa etme, halkı değil sadece Hakk’ı seyretme, bütün eşya ve varlıkların Allah sayesinde mevcut olduklarını görme, her şeyi Allah’tan görme, anlamlarına gelir. Cem’u-l Cem, sâlikin, ne kendini ne de halkı görmemesi, sadece hakikat sultanını görmesidir.

Tefrika, mâsivâyı görmek, cem, mâsivâyı Allah ile kâim olarak görmek, cem’u-l cem ise Hak’tan başka hiçbir şeyi görmeme halidir. Bütün fiillerin, hakiki ve yegane faili olarak Hakk’ı görme (lâ fâile illa’llah) ise ayn’u-l cem dir.⁹⁹

Hoca Ubeydullah, Vâstî’nin, cemi amelde tevfiik müşâhededesine, farkı da kendi vasfı ile kulluğunu eda etmeye benzetmesine katılır. Bu sözü zevkle idrak edenin tefrika-i ağıyârdan kurtulacağını müjdeler.¹⁰⁰ Ona göre makam-ı cem, kişinin

⁹⁷ Ali Sâfi, age, 394.

⁹⁸ Ali Sâfi, age, 394.

⁹⁹ Uludağ, TTS, 112-113.

¹⁰⁰ Ali Sâfi, age, 365.

ilgilendiği şahıs veya canlının elemiyle elem, sevinciyle sevinç duymaktır.¹⁰¹

Ubeydullah, cem ve cem'u-l cem hakkında şu beyti nakleder;

“El-cemu mâ lehû ‘aleyhi ve mâ-leke ‘aleyke

Ve cem ‘u-l cemu mâ-lehû ve mâ-leke ‘aleyke”

ve sonra der ki, “Yani cem oldur ki, anınki anın ola ve seninki senin ola ve cem'u-l cem oldur ki, anınki dahi senin ola.” devamla, “Mertebe-i cem'u-l cem'i mübeyyindir bu beyt ki H.z Mevlânâ *Mesnevî-i Manevî*'sinde buyurmuşlardır;

Neyiz der isen eger cihanda ey dâna

Elif misal ki yok nesnesi anın katâ”¹⁰²

5-Fenâ-Bekâ Ba'de-l Fenâ

Tasavvuf ıstılahında Fenâ, yokluk, hiçlik, kişinin filini görmemesi hali olarak geçer. Bu mertebedekilere “lâ-fâile illa'llah” derler. Üç türlü fenâdan söz edilir; a-Fenâ fi'l-kusûd; yalnızca Hakk'ın iradesine göre davranma, kendini Hakk'ın iradesinde fani kılma (lâ-maksûde illa'llah; İlâhî ente maksûdî; lâ-mabûde illa'llah) b-Fenâ fi'ş-Şuhûd; aşk ve vecd ile her şeyi Allah'ın tecellisi olarak görme (lâ-meşhûde illa'llah) c-Fenâ fi'l-vücûd; varlıkta fani olma, her şeyi hem Allah olarak görme hem bilme. Bu hala zevk ile ulaşma. Fenâ fi'llah, kulun beşeri vasıflardan ve aşağı arzulardan sıyrılıp ilahi vasıflarla donanmasıdır.¹⁰³

Hoca Ubeydullah'a göre, fenâ-i mutlakin manası, fenâ sahibinin kendi sıfat ve hallerine karşı şuursuz olması değil, zevk yoluyla bu sıfat ve fiillerin kendine isnadını nefy ederek onların, fâil-i hakîkînin olduğunun ispatıdır. “Nefy ve isbatın cengi yoktur” dediklerinin manası budur. Mesela üzerine giydiğin elbisenin ariyet olduğunu unutup kendi malın bilerek giymek gibi sıfatların da ariyet olduğunu buna kıyas etmek gerek ki gönül Hak'tan gayrisinden kesilerek paklaşsın.¹⁰⁴

¹⁰¹ Ali Sâfi, age, 381.

¹⁰² Ali Sâfi, age, 365.

¹⁰³ Uludağ, TTS, 175-176.

¹⁰⁴ Ali Sâfi, age, 406.

Ahrar, fenâ mertebesine ulaşmanın sâlik için gerekli olduğunu düşünür: “Sâlike gerekdir ki yokluk tahsil itmekten ötürü mezellet ve havârlık tarikinde ol kadar say ve tuğyan ola ki cemâl-i şâhid-i lâhutîyi, mirat-ı fenâ ve nâsutîde müşâhede eyleye.”¹⁰⁵

Gönlün Allah’ın dışındakilerden kopması ve ayrılması, onun Hak teâlânın ehâdiyyet vasfının tecellisine mazhar olduğunu gösterir. Bu husus olmadan isim ve sıfatların hakikat ve bilgisine ulaşmak imkansızdır. Yaratılmışlara yönelmekten arınmadan gönül zâfî tecellilerin nurlarının akislerini kabule müsait olmaz. Bu hali sağlamak için Resûlullah’a ittiba, riyazet ve devamlı zikirle meşguliyet gereklidir. Fakat bu makamları geçirmiş bir şeyhin meclisine sadakatle devam etmekle de bu tecelliye ulaşması mümkündür ki bu tecellinin kuvvetiyle başka bir varlığı göremez hale gelsin ve mâsivâyı müşahedededen tamamen arınmış olsun. Hakiki fenâyı tahsil edip kendini ve başkasını hissedemez hale gelsin.¹⁰⁶

Zeki insanlara gereken gönüllerini maddî alem tutkusundan kurtarmaktır. Zira gerçek perde bu tutkudur. Sonra kurtuluşuna sebep olacak şeylere sıkıca sarılıp kendini ölmeden evvel kurtarmaktır. Eğer kabiliyeti zikre müsaitse, onunla meşgul olup ihmal ve kusura imkan bırakmamalıdır. Eğer müşahede erbabının sohbetinde gönül tutkularından çabucak kurtulacağı kanaatindeyse, bunun edebini gözeterek hemen sohbe devam etmelidir. Ashında bu gayrdan kurtuluş anı vuslat ve müşahede zamanı olduğunu söyler.¹⁰⁷

Hoca Ahrar, elde edilecek en son kârın (nihâyet-i kâr) huzur ve müşahede mi yoksa fenâ ve yokluk mu olduğu hususunda, önce büyüklerin huzur ve müşahede olduğu görüşlerini nakleder, fakat buna katılmaz. Çünkü ona göre huzur ve müşahedeye giriftâr olan da gayra giriftârdır.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Ali Sâfi, age, 383.

¹⁰⁶ Câmî, age, 444-445.

¹⁰⁷ Câmî, age, 445.

¹⁰⁸ Ali Sâfi, age, 407-408.

Fenâ, kulun varlığını görmekten fâni olması, bekâ ise, bütün hükümlerde Allah'ın varlığını müşahede etmesidir. Bekâ halinin varlığıyla fenâ sona erer.¹⁰⁹

“Bu fenâ ile tahakkuktan sonra Hak sübhânehû ve teâlâ kendi yanından onları lutf edilmiş gerçek bir vücûd ile şereflendirip, kendinden geçme ve sekrden ifâkat bulma halini verir, başkalarına hakiki saâdeti elde etme vasıtası olur ki bu da fenâ-bekâdan ibarettir. Bu makamda Hakk'ı öyle temâşâ ederler ki mümkünâttan hiç bir şey bu temâşâyâ engel olamaz.”¹¹⁰

Hoca Ahrar, كَلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ : (Rahman,55/29)ayetini şöyle açıklar:

“Fenâ halinden sonra bekânın iki manası vardır. biri oldur ki; sâlik şühûd-ı zâtî ile mütehakkık olup ve ol müşahede tamam-rusuh bulub istiğrak gaybiyetten şuûr ve huzûra geldikten sonra esmâ ü fi'liyye tyecelliyâtına mazhar olur ve esma'-ı kevnîyye âsârını kendüde mevcut bulur ve ol esmâdan her birinin meyânını temyîz idüb her isimden hazzı mahsûs olur ve bir manası da oldur ki; her bir anda ve icrâ-ı zamanda, cüz-i lâ-yetecezzâda kendüde esmâ-ı zâtîye âsârından bir eser bula ki anın haricinde mezâhir olmaya ve ânen-fe-ânen bu âsâr-ı mütenevvia-i mütelevvinei kendü bâtınında müşâhede eyleye ve ihtilâf-ı âsâr itibariyle ezmineden aksar-ı ezmânda her birinin miyânını temyîz idüb ayırsa. Bu gayet nâdir ve âlîdir ve Velâyet-i Hassa erbâbından ekmel efrâd-ı insâniyyeye bu mana nüdred ile hâsıl olur ve âyet bu manayı mübeyyindir.

*Bâğ-ı dilden ki irer ârife ber
Tâzededen tâze gelür terden ter”¹¹¹*

6-Havâtır-ı Reddiye.

Hâtır- Havâtır, tasavvuf ıstılahında, insanın içine gelen hitap, iç alemde duyulan ses, alınan mesaj anlamlarına gelir. Allah'tan gelebileceği gibi melekten, şeytandan ve nefsdan de gelebilir. Allah'tan gelene hâtır-ı Hakk, melekten gelene

¹⁰⁹ Kara, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, 163.II.Baskı,İst.1990.

¹¹⁰ Camî, age, 445.

¹¹¹ Ali Sâfi, age, 358; Hânî, age, 162.

ilham, diğerklerine ise hevâcis, hâdis'ü-n nefis denir. Şeytandan gelen ses günaha, nefsdan gelen ses süflî arzulara davet eder.¹¹²

Hoca Ahrar'a göre akala gelen kötü, düşük, tabiatın gereği şeyleri akıldan çıkarıp atmak üç yolla mümkündür; ilki, bu tâife-i âliyenin tayin ettiği hayırlı amellereden biriyle meşgul olmak ve riyâzet yolunu seçmek. İkincisi, kendi güç ve kuvvetini aradan çıkarmak, kendinde bir güç ve kuvvet görmemektir. Eğer yüce Allah gidermezse kendisinin mâna perdelerinden birini bile gideremeyeceğini iyi bilmek, bunun için de sürekli niyaz, yalvarış ve kırık gönüllülükle Allah'a yönelmektir ki, Allah inayet edip onu o halden kurtarsın. Üçüncüsü, şeyhinin bâtınî himmetine dayanarak ona yönelmek ve ondan yardım beklemektir. Pîri teveccüh kiblesi kılmalıdır. Ahrar bunu söyledikten sonra, orada hazır bulunanlara bu üç yoldan hangisinin kolay olduğunu sorar ve yine kendi cevap verir; üçüncü yol, yani pîre teveccüh edip onun himmetinden yardım ummak en kolaydır. Zira kendini onun aracılığı olmadan cenâb-ı Hakk'a yönelmekten aciz görmüş olur ki bu mana neticenin husûlüne daha yakındır.¹¹³

6-İttibâ'-ı Resûl.

Tasavvuf tarihinde tarikatların sıhhati ve güvenilirliği Kur'an ve Sünnet'e bağlılıkları ölçüsündedir. Hoca Ahrar fikirlerine ayetleri sürekli dayanak aldığı gibi Resulullah'a uymayı da sisteminin merkezine oturtmuştur. Ona göre marifet, Resulullah'a ittibasız olmaz ki aşağıdaki mektubun özü de budur. Resulullah'ın sözleri diline, fiilleri zahirine, halleri ise batınına bağlıdır. Ona sözde uygunluk, şeriata muhalif olanı söylememek, Kur'an okurken manasını gönlünde hissederek okumak. Eğer Arapça bilmiyorsa yine de saygıyla okumakla olur. Fiilde uygunluk, Resulullah'ın şeriatı ile sünneti ve âdâbıyla zahirini süslemek ve terk etmemek, ancak müminlerin ihtiyaçları hususunda sünneti terk ederek onlara yardım etmekle

¹¹² Uludağ, TTS, 212.

¹¹³ Ali Sâfi, age, 402.; Hânî, age, 164.

olur.¹¹⁴ Filde Resulullah'a uygunluk gösteren kişi Kâfi isminin eserine mazhar olur. yalnız kişi bunun resule uygunluğu sebebiyle olduğunu bilmeli ve şükretmeli, müminlerin ihtiyaçlarını giderme hususunda kendini ortada görmemelidir. "Her kim ki Hakk'ın ahlâkından biriyle ahlâklansa cehennem ateşinin anıyla işi yoktur. Resulullah'ın gönlüne uygunluk mertebe mertebedir. Hepsi bilinmez. Ancak zahirde uygunluk miktarınca bu kemâlattan nasip alınır. Resûle uydukca, onun ahlâk ve sıfatları kişiyi daha çok uymaya cezbeder. Bu uygunluk arttıkça Resulullah onu kendine çeker. Bu sayede kişinin uygunluğu taklit derecesinden sıyrılır ve ayetteki :

(Âl-i İmran,3/31) **قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ**

Hakk'ın dostluğu hasıl olmuş olur. Bu dostluk hakikatte Resulullah'a aittir. Çünkü cenâb-ı Hakk onu resulünün sıfatıyla muttasıf olduğu için dost tutmuştur ve o sıfatlarla muttasıf olması da Allah'ın bir lütfudur. İnce düşünülürse mertebelerin her birinde Allah'ın kendinden başkasını dost tutmamış olduğunu anlarsın, çünkü güzelin aynaya olan sevgisi aynadaki aksindendir. Yoksa aynanın zatından değil.

Allahu teâlâ, enbiyanın vücutları aynasında istidatları miktarınca zât ve sıfatları ile tecelli etmiştir. H.z Muhammed'in istidat aynası hepsinden üstündür. Bu sebeple zatın tecellileri, isimleri ve sıfatları en çok onda zahir olmuştur. Ümmetine de ona uygunluk vasıtasıyla bu bütünden bir nasip vardır. "En hayırlı ümmet" hilatını giymek bundan ötürüdür. Risâlete uymaksızın bu mertebelere erişmek mümkün değildir.¹¹⁵

Hoca Ubeydullah, Muhammed Kâzî için yazıp yine bizzat kendisine okuduğu mektubunda şunları söyler.

"Hakikat-ı ibâdet huzû ve huşû ve niyâz ve şikesteliktir. Bu manayı gönülde Hakk subhânehû ve teâlânın azameti şuhûdından zâhir ve hüveydâ olur. Buncılayın saâdetin husûlü mahabbete mevküfdür. Mahabbetin zuhûru seyyid-i evvelîn ve'l-âhirîn aleyhim'ü-s selavâti etemmüha ve min'e-t tahıyyâti eymenehe yümnî mütâbeatlerine mevküfdür ve mütâbeat dahi

¹¹⁴ Ahrar, Vâliyye, 3b-4a.

¹¹⁵ Ahrar, Vâliyye, age, 3b-6b.

tarik-ı mütâbeatı bilmege mevküfdir. Pes bi'z-zarûre ulûm-ı dîniyye vârisleri olan ulemâya bu garazdan ötürü mülâzemet eylemek gerek ve şol ulemâ ki ilmi, vesîle-i meâş-ı dünyevî ve seb-i husûl-i câh eylemişlerdir. Anların mülâzemetinden baîd olmak gerekdir ve şol dervişler ki raks u semâ eyerler ve her ne olursa bî-tereddüd alurlar, virirler. Anların sohbetinden pehrîz eylemek gerekdir ve ehl-i sünnet ve'l-cemaat mezhebinden noksan-ı akîdeye sebep olan tevhd ve meârif istimâından kaçmak gerektir ve tahsîl-i ilmi Muhammed'ü-r Resûlullah (sav) mütâbeatına meşrût olan maârif-i hakîkiye zuhûrundan ötürü itmek gerekdir vesselam."¹¹⁶

7-İstikâmet-Kerâmet.

Tasavvuf ıstılahında istikamet, dürüstlük, doğruluk, istikrarlı tutum, ahde vefa, her hususta ifrat ve tefritten sakınarak itidal yolunda, yani sırât-ı müstakîmde yürümek. Bir insanın zikzak yapmadan hayat boyu takip ettiği çizgi anlamlarına gelir. İstikamet kerametden üstündür.¹¹⁷

Kerâmet, peygamberlik iddiasıyla ilgili olmaksızın hârik'u-l âde bir halin zuhur etmesidir. Hakk'ın velîsine bir ikramıdır. İki çeşittir; Birincisi, mânevî ve hakîki kerâmet. İkincisi, kevnî ve sûfî keramet. En büyük kerâmet kişinin kötü huyunu bırakıp iyi huy edinmesidir. Kerâmet zâhir olur, izhar edilmez. Velî kemâle erdikçe kerâmeti azalır.¹¹⁸

Hoca Ubeydullah, "Beni Hûd sûresi ihtiyarlattı" hadisi hakkında şunları söyler: Hûd sûresinde istikamet üzere emrolunmuştur. "Emrolunduğun gibi dosdoğru ol."(Hûd, 11/112) ayetinde buyurulduğu gibi ve istikamet oldukça zor bir emirdir. Zira istikamet, bütün fiiller, haller ve sözlerde mutedil hareket etmektir. Öyle ki bütün hallerde zaruretten de olsa haddi aşmamak, ifrat ve tefrite yönelmemek gerekir. Bu kaideye binâen demişlerdir ki, "İş istikâmettedir, kerâmet ve havârik-ı âdât zuhûrına itibar yokdur."¹¹⁹

Hoca Ahrar, eniştesi İmad'ü-l Mülk'ün bütün sohbetlerinde, "Cümle ahvâl ü mevâciddet istikâmet yegrekdir" sözünü söylediğini ve şu dörtlüğü okuduğunu nakleder.

¹¹⁶ Ali Sâfî, age, 495.

¹¹⁷ Uludağ, TTS, 258-259.

¹¹⁸ Uludağ, TTS, 283-284.

¹¹⁹ Ali Sâfî, age, 360.

*“İstikâmet ile ilâhî bizi izzetlendirir
Doğruluk gibi cihân içre saâdet olmaz
Müstakîm olduysan ki kerâmet bulasın
Ki istikâmetten eyu hiç bir kerâmet olmaz”¹²⁰*

8-Kalp-Gönül

Hoca Ahrar, gönü şöyle tarif eder:

“Gönül dedikleri, sanavber şeklinde bir kıt’a etdir ki sol memenin altında vaki’ olmuştur. Bu et paresi hâmi-i hakikat-ı câmia-i insâniyedir. Ke ennehû bu et paresi bir kelimedir ki hakikat-ı câmia anın mânassıdır ve hakikat-ı câmia-i insâniye bir mücmeldir ki kâinat-ı ulvî ve süflinin mufassalıdır. Her yemişin çekirdeğinde kendü ağacı alâ vech’i-l icmâl mevcut olduğu gibi bu hakikatde dahi cümle mükevvenât ale’l-icmal mevcuddur ki kemâ kâle’llâhu teâlâ

(Fussilet; 41/53) *سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآخِرَةِ وَ فِي أَنفُسِهِمْ مَتَى
تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ*

velhâsıl nüsha-i tâmmе-i ilâhî ve hâmil-i esrâr-ı nâ-mütenâhî gönüldür ki her kim ki gönüle yol bula maksûda irer ve gönüle yol bulmak ehl-i dil hizmetine irişmekle olur. Tâlib kaçan ki ehl-i dil hizmetine irişüb şeref-i kabûl ile müşerref ola. Ol sohbetin hâssasındandır ki tâlibe bir keyfiyyet el virir ki âb u kil zahmetinden kurtulub cân u dil sohbetine vâsıl olur ve cânib-i Hakk’a bir inzicâb ve âgâhı peyda olur ki bi’z-zarûfî min gayri ta’bin ve meşekkatın Hak’dan gayrıdan rûgerdân olur. asıl terk ve hakikat-ı zikir ve hürriyet ne idüğünü sâlik ol zaman bilür.”¹²¹

9-Kemâl.

Tasavvuf ıstılahında, erginlik, olgunluk, nefsânî vasıf ve sıfatlardan ve bunların eserlerinden münezzeht olmak anlamlarına gelir. İnsanlar ilâhî kemâlden aldıkları pay oranında kâmidirler. Bundan en çok pay alan şahsa insan-ı kâmil denir.¹²²

Hocamız, kemâl hakkında şunları söyler: Allah teâlâ inâyet ederek kendi sıfatlarından bir kaçını kuluna nispet etmiştir ve kulun kemâli bütün gücünü sülûk-ı

¹²⁰ Ali Sâfi, age, 316.

¹²¹ Ali Sâfi, age, 38-39.

¹²² Uludağ, TTS, 282.DİA, Aşk md.

tarîk-ı müstakîme sarf ederek bir makama ulaşmasıdır ki Allah'ın ona bahşettiği sıfatların asıl sahibi olmadığını idrak etmesidir. Dervişlik bundan ibarettir. “Lâkin halk anı dûr u dirâz eylemişlerdür.”¹²³

Hoca Ahrar, halk nazarında kemâlin “ene'l-Hakk” demekten ibaret olduğunu fakat kemâlin aslında “ene”yi ortadan kaldırıp onu hiç tekrar etmeme olduğunu söyler.¹²⁴ Ve yine müridin kemâle ulaştığını kendisinin bilemeyeceğini fakat mürşidinin bilebileceğini belirtir.¹²⁵

10-Mahabbet-Aşk.

Tasavvuf ıstilahında sevgi, Allah'ın kulunu, kulun Allah'ı sevmesi. Allah'ın kulunu sevmesi, kulunun onu sevmesinden öncedir. Sevgi, âlemin yaratılış sebebidir. Mahabbet ehli üç kısımdır: a-Halk, lutuf ve ihsanına bakarak Allah'ı sever b- Sıdk ve tahkik ehli, o yüce sıfatlarına, azametine bakarak O'nu sever c- Sıddîk ve ârifler Hakkın ezelde ortada hiç bir sebep yokken kendilerini sevmiş olmasına bakıp O'nu zâtı için severler. Cüneyd'e göre mahabbet, sevenin kendi sıfatlarını, sevgilisinin sıfatlarıyla değiştirmesidir. Sevenle sevgili arasındaki uyumdur. Aşk, hub, sevdâ, hullet ve vüd gibi isimler de verilen mahabbet ve mahabbetullah, tasavvufun esasıdır.¹²⁶

Hoca Ubeydullah, Resul-i Ekrem'in vefâtına yakın günlerde söylediği:

“Ebû
 الْيَوْمَ نَسَدُ كُلَّ فُرْجَةٍ إِلَّا فُرْجَةَ أَبِي بَكْرٍ

Bekir'in penceresinden başka, mescitteki pencereleri kapatırız.”* sözünün yorumunda şöyle der: Sevgi yolu tüm yolların önündedir. Bütün yollar kapanmış, sadece maksûda ulaştıran sevgi yolu kalmıştır. Cenâb-ı Hak ile bende arasında vasıta olmaya lâayık bir pîre râbita bu nisbet-i hubbîden ibarettir. Hâcegân tarîki

¹²³ Ali Sâfi, age, 408.

¹²⁴ Ali Sâfi, age, 406.

¹²⁵ Ali Sâfi, age, 393.

¹²⁶ Uludağ, TTS, 312

* Bu hadis kaynaklarda bulunamamıştır.

Sıddîk-ı Ekber'e mensuptur ve nisbet-i hubbî haysiyetindedir.¹²⁷ Makâm-ı mahbubluğu, resulullah'a uymak haline dayandırır. Ona göre : "Lâhutîyyet kuşu, nâsutîyyet kafesinde esirdir. Onu oradan kurtarmak, cezbenin tesirine başvurmadan mümkün değildir. O cezbe de Mustafâ'ya (sav) tâbi olmak, hakikatlerin hakikatine yönelmektir."¹²⁸

Ahrar, Havrâie risalesinde özetle şunları söyler; Cenâb-ı Hakk kendinin cemâl ve celâlini müşâhede etsinler diye insanların ruhlarını yarattı. Cemâlin müşâhedesıyla ruhların üzerlerine üns ve mahabbet hâsıl oldu. Sonra, dünyaya ve bedene bağlı kalınca bunlara hicab zahir oldu. Tekrar eski hallerine dönmek istediler fakat kadir olamadılar. Dünyaya bağlandıkça hicapları arttı ve müşâhede-i Cemâlin lezzetini unuttular. Her peygamber onlara bunu hatırlatmaya çalıştı ama çare olamadılar. Enbiya ve evliyanın uğraşısı sonucu hatırlayanlar iman nuru ile aydınlandılar. Bu aydınlanma ile bir kısmının gönlünde cemâle büyük bir iştiyak ortaya çıktı. Onlar mahabbet ateşini gönüllerinde tutarlar ve cemâlin müşâhedesini anlamaktan başka bir şeyle teskin olmazlar. "Hakk onları sever, onlar da Hakk'ı severler" ayeti bazı insanlar için makam-ı mahbûbun varlığına delalettir. "Ey mutmainne makamına varmış nefis; Rabb'in senden sen Rabb'inden razı olarak girin cennete" ayetindeki rıdvandan murad ukûldür, ki gönül cennetinin kapıcısıdır. Bu haber cennet ismini gönle ıtlak etmenin sıhhatine delalettir. "Yere göğe sığmadım mümin kulumun kalbine sığdım" fakat gönül cennetine tabiiyyet ceenneminden geçmedikçe giremezsin.¹²⁹

Ahrar'a göre "Mahabbet Allah'ın atâlarındandır. Bunun zuhuru tadrîcledir, şeriatledir. Bunun sermayesi, gönlü Hakk'ın gayrı olan her nesneden hâli etmektir." Bunun yolu mahbûbun ismini sevmek, gönlünde fikretmek ve bir an bile gafil olmamaktır. O fikirden gönle bir lezzet yetişir ve ona devam etmekle diğer lezzetlere ihtiyaç duymaz hale gelir. Gönlü O'ndan gayriye bağlı olmaz. Gönlü

¹²⁷ Ali Sâfi, age, 360 ; Hânî, age, 162.

¹²⁸ Câmî, age, 448.

Hakk'la öyle meşgul olur ki istese de başkasına muhabbetle bağlanamaz. Bu halde o mükâleme münâcât mertebesine ulaşır. Söz söylerse O'na söyler, her yerde O'nu görür. Bu mertebede öyle bir huzur hasıl olur ki, kaybolmaz. Hakk teâlâ onun gönül gözüne kendi cemalinden bir nur verir; O'nun cemalini müşahede eyler. Bir kulak verir, Hak'tan işitir. Bir dil verir, Hakk'a münâcât eyler. Bundan sonra zahirle meşguliyet, maneviyatına engel olmaz. Çünkü bâtında Hak iledir ve sâlikin bulûğu bu mertebeye işarettir.¹³⁰

Mahabbet-i Hakk'ı hâsıl etmenin bir yolunu şu temsille açıklar: nasıl ki bir kimseyi birine aşık etmek istersen, onu çok över ve onunla görüşmek ve konuşmak meylini onda uyandırırısın; Cenâb-ı Hakk'ın dostluğuna da bu yolla varılır. Bundan sonra gayr endişesi ortadan kalkar, mahbûba olan meşguliyet, mahbûbun namını dahi unutturur. Bu halde mahabbet nimetine kavuşulur. “Bu mahabbet kendinin iki tarafını -ki biri mahabbet ve biri mahbûbdır- kendü renginde zahir eyler ki o vahdet-i sırfdır ve çün malum oldu ki mahabbetin husûli anın namına meşgul olmağla imiş.¹³¹

Tasavvuf ıstılahında, müfrit mahabbet, aşırı sevgi olarak geçer. Sevginin son mertebesidir ve sevginin insanı tam olarak hükmü altına almasıdır. Aşk sevginin en mükemmel şeklidir. Sevgi ile aşk arasındaki fark şudur. İnsan kalbindeki sevgiye hakim olur ama kalbindeki aşk ise, o kişi aşkın hakimiyeti altına girer. İradesi elden gider. Aşkın da çeşitleri vardır: Hakîki (ilâhî aşk), mecâzî aşk (köprü aşk), tabîi aşk.¹³²

Ahrar, aşk ve mahabbetin, hakikatin ve marifetin ortaya çıkması için lüzumlu olduğunu açıklarken şu beyti okur:

*“Ger âşık ve gam-ı aşk dilâ olmasa peydâ
Olmazdı cihânda bu kadar nükte hüveydâ”¹³³*

¹²⁹ Ahrar, Havraiye , 12b-15a

¹³⁰ Ahrar, Validiye, 6b-7a.

¹³¹ Ahrar, Vâliyye, 8a-8b.

¹³² Uludağ, TTS, 58-60.

¹³³ Ali Sâfi, age, 410.

Yine aşk hakkında, ehl-i zâhirin aşk hakikatinden habersiz olduğunu şu beyitle açıklar:

*“Ebu Hanîfe aşk dersinden dirâset itmedi
Şâfi her giz bu nakilden rivâyet itmedi.”¹³⁴*

Ona göre azizlerin hakikatte tarikleri bu nisbet-i hubbîyi gözetip onu zayi etmemektir. Yine nisbet-i hubbînin tahsiline münasebetle şu kıt’ayı okur:

*“Cânib-i mâşuka gel dil-hânesinden revzen aç
Ta o revzenden cemâl-i yâri seyrân idesin
Vuslat oldur ki gömülden dilbere bir yol bulub
Cânı her dem seyr-i rûhsâniyle hândân idesin”¹³⁵*

Bu taifenin şevk ve mahabbetini ise şu beyitle dile getirir:

*“Ger kadehden su içerse teşneler
Su içinde yâre eylerler nazar”¹³⁶*

Yine aşk hakkında şu beyti okur:

*“Âşığın şeydâ diyeler âşûfdelikden çünkü yâr
Hâbdan beyhûde güşîş yegdir ey uşşâk-ı zâr”¹³⁷*

11-Müşâhede-Huzur.

Tasavvuf ıstılahında, görme, perdenin açılması, temâşâ ve seyretme, Hakk’ın gönüllerde hazır olması, zâtî tecellî, eşyayı tevhid delili ile görme, ayn-ı cem makamı, Hakk’a-l yakîn hali anlamlarına gelir. Nakşibendiye şeyhleri mana aleminde gördükleri ve bu alemle ilgisi bulunan ulvî ve rûhî hallerle ilgili bilgilere de müşâhede adımı verirler.¹³⁸

¹³⁴ Ali Sâfi, age, 410-411.

¹³⁵ Ali Sâfi, age, 360-361.

¹³⁶ Ali Sâfi, age, 412-413.

¹³⁷ Ali Sâfi, age, 404.

¹³⁸ Uludağ, TTS, 356.

Hoca Ubeydullah bu konuda şunları söyler:

“Hakk sübhânehû ve teâlâyı göz organıyla görmek, mânâyı müşâhede etmek demek değildir. Çünkü sonsuz nurlardan ruh ve bedenlere bir şimşek parıltısı vurmaya görsün, bütün bu mecâzî varlığı öyle yok eder ki ne isimleri ne de nişanları kalır. Belki o mânâ zikrin hakikatidir ki ses ve harflerden münezzehtir. Pes, kalp huzuru bu zikre devamla öyle bir dereceye yükselir ki gerçekten kalpte - başka bir şeyin sığması için- yer kalmaz. Bu haldeki kalbe müşâhid derler. Hak’a şâhid olur. O zaman bu müşâhededen tam bir zevk alınır. Çünkü huzur vasfindan haberdâr değildir. Huzurdan haberdâr olmama anlamında bir huzur hâsıl olur. zira huzurdan haberdâr olduğu nispette Hakk ile huzurun eksik olur. O’nun mukaddes zâtı kalp gözüyle görülmekten münezzehtir. Nerde kaldı ki baştaki göz O’na erişsin. Bunun için vuslatın, vuslat suyuna susamış olanların susuzlukları sırrı müşâhede asla sükûn bulmaz. Aksine susuzluklarını daha da arttırır. İşlerin hakikatini en iyi bilen Allah’tır.”¹³⁹

12-Mûsıkî-Semâ (Kelâm)

Hicri II. asrın sonlarından itibaren mûsıkî, semâ adı altında tasavvuf kültürüne girmeye başlamış ve İslam mistisizminin belli başlı bir karakteristiği haline gelmiştir. Bütün sûfi ve tarikat mensubları tarafından benimsene semâ, insanı Allah’a yaklaştıran ve yükselten dinî bir unsur olarak görülmüştür. Fakat Mevlevîlik gibi bazı tarikatlar semâ’yı tarikatlarının esası haline getirdikleri halde Nakşîlik gibi bazı tarikatlar semâ’ın dinî değerini inkar etmemekle birlikte bu hususa sistemlerinde yer vermemişlerdir.¹⁴⁰

Hoca Ubeydullah bu konuda şunları söyler: “Şol dervişler ki raks u semâ eyerler ve her ne olursa bî-tereddüt alurlar virürler. Anların sohbetlerinden perhîz itmek gerekdür.”¹⁴¹

Ona göre, sûfiyeden bazılarının ney dinlemeyi tercih etmelerinin sırrı şudur. O azizler, maksûdun aslına yönelerek safâ-yı fitrat ile anlamışlardır ki maksûd-ı aslî insanın hakikatinin beşeriyet kaydından kurtulmasıdır ve ney

¹³⁹ Câmî, age, 447.

¹⁴⁰ Uludağ, İslam Açısından Mûsıkî ve Semâ, 391, II. baskı, İst, 1992.

¹⁴¹ Ali Sâfi, age, 495.

dinlemekle onlar bu manayı yakalarlar. Ney'i beşerî kayıtlardan kurtulmak için dinlerler. Müctehid imamlardan bazısının ney dinlemeği caiz görmemesinin hikmeti ise, bidat ve heva ehlinin bunu adet edinmesidir. O ulular da bidat ehli ile aynı işi yapmış olmaktan ar ederek ney dinlemeyi bırakmışlar, maksûda ulaşmak için ney dinlemek yerine başka yollar aramışlar ve başka vesilelere yönelmişlerdir.¹⁴²

Tasavvuf ıstılahında kelâm, söz, icat edilmesi için irade ve kudretin gaybette olana taalluk etmesi, “kûn” ol kelimesidir.¹⁴³

Hocamız göre, kelâmın bir cemâli vardır. Hakk teâla kime inâyet ederse kelimanın cemâlini ona zahir kılar. Bu sebeptendir ki Hakk teâla enbiyâyı cezbe tasarruf ile değil kelâm ile göndermiştir.¹⁴⁴

Ahrar, kelâmın kaynağını ve geliş şeklini şöyle açıklar.

“Dil gönlün miratıdır ve gönül rûhın miratıdır ve rûh hakikat-ı insaniyyenin miratıdır ve hakikat-ı insaniyye Hakk teâlânın miratıdır. Hakâik-ı gaybiyye, gayb-ı Zâtdan bu kadar mesâfâtı-ı baîde kat eyleyüb zebâna gelür ve zebândan lafz sûretin geyüb kâbillerin hakikatleri kulaklarına irişür.”¹⁴⁵

Ona göre ‘söyleyene bakma söylediği söze bak’ demek yanlıştır. Belki de ‘söylediği söze bakma söyleyene bak’ demek gerektiğini belirtir, çünkü “kâil ve mütekellim perde-i mezâhirden Hakk teâlâdır”¹⁴⁶

13-Mürîd-Mürşîd.

Mürîd, sözlükte irade eden, isteyen olduğu halde tasavvuf literatüründe iradesiz, dilemeyen, kendine Allah tarafından ne dilenmişse onu isteyen, nefesine ne bir makam, ne bir yer vermeyen¹⁴⁷ tarıkata giren, şeyhe bağlanan, derviş, bende,

¹⁴² Ali Sâfi, age, 400.

¹⁴³ Uludağ, TTS, 280.

¹⁴⁴ Ali Sâfi, age, 390.

¹⁴⁵ Ali Sâfi, age, 390-391.

¹⁴⁶ Ali Sâfi, age, 408; Hânî, age, 162.

¹⁴⁷ Ebu Abdurrahman es- Sülemî, Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risâleleri, trc. Ateş Süleyman 9. Ank. 1981.

fakir anlamlarına gelir.¹⁴⁸ Kulun Allah'ı irade etmesinin sebebi, daha evvel Allah'ın, kulunu irade etmiş olmasıdır.¹⁴⁹

Hoca Ahrar'ın, bütün bu anlamları kuşatan mürid tarifi şöyledir:

Mürid, irade ateşinin tesiriyle, gerekli olan şeylerden arınmış, istek nâmına hiç bir şeyi kalmamış kimsedir. Gönül gözüyle, pîrin aynasında yârin cemâlini görüp, kendisini bütün diğer kiblelerden döndürmüş, kiblesi pîrin cemâli olmuştur, âzadlığı kullukta aramıştır. Niyâz başını pîrin tekkesinden başka yere koymayıp diğer şeylerin tümünden yüz çevirmiştir. Kendi saadetini, pîrin kendisini kabul etmesinde, mutsuzluğunu da kendisini reddetmesinde görmüştür. Nihayet, yokluk hattını vücud nâsiyesine çekip, pîrden başka varlıkları idrak etme tefrikasından kurtulmuştur.

“Şol kimsenin ki ola kenarında bir nigâr

Seyr ü kenar u sahn-ı gülistanı neyler ol”¹⁵⁰

Ayrıca Ahrar, Cüneyd-i Bağdâdî'nin: “Mürîd-i sâdık, günahları yazan meleğin, amel defterini yirmi yıl kadar zamanda yazacak bir şey bulamadığı kimsedir.” Sözü'nün masumiyet ve bu müddette hiçbir günah işlemek değil, belki soldaki meleğin günahı yazmaya başlamadan evvel, tevbeyle onu düzeltmek olduğu yorumunu getirmiştir.¹⁵¹

Bir müridin pîrinin sohbetinde aldığı feyzi, bir başka şeyhin sohbetinde alsa, o feyzin her nereden alınmış olursa olsun kendi şeyhinden olduğunu bilmesi gerektiğini belirtir. Bununla birlikte mürîd-i sâdık kendi şeyhinden daha kamil bir şeyh bulduğunda, kamil şeyhinden ayrılıp daha kâmil olanın iradesine girmesinin caiz olduğunu da nakleder. Fakat müriddeki vefanın erdiriciliğini de hatırlatmadan geçemez.¹⁵²

Hoca Ahrar, müridin nisbeti zayıf ve yerleşmemiş ise ona farklı muamele edilmesi gerektiğini, ona tâbî olup ondan zuhur edenle sorumlu tutmamayı,

¹⁴⁸ Uludağ, TTS,353.

¹⁴⁹ Kelâbâzî, Ta'arruf,Doğuş Devrinde Tasavvuf,20.Hzn:Süleyman Uludağ.II.Baskı İst.1992.

¹⁵⁰ Ahrar, Fıkarât, 27a-27b.; Câmî, age, 449.

¹⁵¹ Ali Sâfi,age, 371.

¹⁵² Ali Sâfi, age, 374.

uygunsuz davranış ve huylarına tahammül etmeyi çıkar yol olarak görür, yalnız nisbeti sağlamlaşır da bu yolda yâkîn hasıl ederse bu tahammül müride düşer. Bundan sonra mürid, her nefesde kendi hal ve hareketlerinin bekçisi olmalıdır. Eğer uygunsuz bir hareket ederse sorumlu tutulup ayıplanır.¹⁵³

Müridlerin sebatsız olup bahşedileni ellerinde tutamadıklarından yakınır.¹⁵⁴ Onun nakline göre, Herat'ın uluları dervişliği elenmiş ve üzerine su serpilmiş bir toprak parçasına benzeterek kimseyi incitmeme prensibi ile açıklarlar. Hoca Ubeydullah ise dervişliğin hülasasını “kimseye yük olmadan herkesin yükünü çekmek olarak açıklar.¹⁵⁵ Bir pîrin “Ne olurdu, dervişlik de Nahiv gibi kitaba yazılsaydı, bir haftada öğrenmek ve maksadına ulaşmak kolay olsaydı.” diye yakındığı halde bir diğerrinin gayet basit gördüğünü, gönül aynasının yüzünü âlem-i mülk'den âlem-i melekût'a ve belki âlem-i lâhut'a döndürmekten ibaret olduğunu savunduğunu nakleder.¹⁵⁶ Ki Hoca Ahrar da bu görüşe daha yakındır.

Bir gün, dervişlerinden bazılarına, sohbetine yalnızca zevk ve hâl için geldiklerini, bulamazlarsa gelmediklerini, bu tür muhabbetin ise zâtî değil ârızî olduğunu söyler.¹⁵⁷

Hocamıza göre mürid olmaya layık olanlar cidden azdır. Bir büyük şeyhin diğerrine: “Eğer bir mürid biliyorsanız bana yollayın” diye yazdığını ve “Bizde mürid yoktur, şeyh istiyorsan istediğin kadar yollayayım” cevabını aldığını nakleder.¹⁵⁸

Taliplerin müridlikteki zaafını işaret ederek şu beyti okur:

“Dime erbâb-ı dil gitdi mahabbet şehridür hâlî

Cihân şems ile pürdür kânî bir tâlib cû-Mevlânâ”¹⁵⁹

Tasavvuf ıstılahında, şeyh, veli, eren, er, pîr diye adlandırılan mürşid; kılavuz, sırât-ı müstakimi gösteren, dalaletten önce Hak yoluna ileten anlamlarına gelir. Mürşid, merdivene ve muma benzetilir.¹⁶⁰

¹⁵³ Ali Sâfi, age, 400-401.

¹⁵⁴ Ali Sâfi, age, 401.

¹⁵⁵ Ali Sâfi, age, 369.

¹⁵⁶ Ali Sâfi, age, 392-393.

¹⁵⁷ Ali Sâfi, age, 390.

¹⁵⁸ Ali Sâfi, age, 365; Hânî, age, 163.

¹⁵⁹ Ali Sâfi, age, 441.

¹⁶⁰ Uludağ, TTS, 354.

Hoca Ahrar'a göre pîr, Resulullah'ın razı olmadığı şeylerden uzak duran, peygamberlik ahlâk ve vasıflarını taşıyan ve böylelikle Hakk'ın tasarruf ve kerametine mazhar olan kimsedir. Gönlündeki ilâhî tasarruf ile kendinden tamamen kurtularak Hakk'ın muradına yönelir.¹⁶¹

Nizâmeddin Hâmuş'un fikrine katılarak onun şu düşüncesini nakleder: Şeyh, dış görünüşüne dikkat etmeli, güzel giyinmeli, ağır başlı, azametli, vakarlı olmalı, mürid gözünde küçük düşmemelidir.¹⁶² Ayrıca şeyhin kudreti müridin içinde kökleşmiş kötü huyları bertaraf edecek seviyede olmalıdır.¹⁶³

Ahrar, "Şeyh gerekdir ki müridi yemeğe kadir ola. Bir şeyh ki bu mertebe kadir olmaya, şeyhluga layık olmaz" sözü hakkında "Müridi yemenin manası odur ki, şeyh şöyle olmak gerekdir, müridin bătınında tasarruf eyleyüb ahlâk-ı zemîmesini yeye. Yani, nâbut ve nâ-peyda itmege kasdir ola ve âgâhlık mertebesine irişdirebile"¹⁶⁴ Buna bağlı olarak, yillardır bir türlü terk edemediği kötü huylarını birkaç günde gideren şeyhini İmâm-ı Âzam'dan çok seven bir müridin hikayesini anlatır.¹⁶⁵ Ubeydullah Ahrar, ahlâk-ı rediyye'nin def'inin hayli güç olduğunu da belirtir.¹⁶⁶

Ahrar'a göre, pîr bütün bildiklerini müride rasgele anlatmamalıdır. Ayrıca mürid derdini diliyle söylemeden cevabını mürşidden alabilmelidir. Mürşid müridinden uzak da olsa onun ne durumda olduğunu bilebilmelidir.¹⁶⁷

Ubeydullah, velinin vasıflarını şu beyitlerle de dile getirir:

"Üç nişân olur velîlerde dimiş erbâb-ı dil

Biri ol kim görenlerin gönli ana mâil ola

Anın ikinci nişânı budur kim

¹⁶¹ Ahrar, Fıkarât, 26b-27a; Câmî, age, 449.

¹⁶² Hânî, age, 164.

¹⁶³ Ali Sâfi, age, 401.

¹⁶⁴ Ali Sâfi, age, 401.

¹⁶⁵ Hânî, age, 163.

¹⁶⁶ Ali Sâfi age, 399.

¹⁶⁷ Ali, Sâfi, age, 479.

*Her kaçan söze gelse müstemi'ler sözüne kâil ola
Hem üçüncüsü budur kim
Cümle âzâsı anun şer' ile âdâb ile ârifâ kâmil ola*"¹⁶⁸

14-Râbîta.

Rabîta, şühûd makamına ulaşmış kâmil bir şeyhe kalben bağlanmaktır. ¹⁶⁹ Müridin, şeyhinden feyz almak için bazen kendini onun şeklinde hayal etmesine, râbîta-i telebbüs; onu severek yad etme ve suretini zihninde canlandırmasına, râbîta-i muhabbet; şeyhiyle kalben birlikte olmasına ise, râbîta-i kalbiyye denir. Sâlik, râbîta vasıtasıyla önce şeyhi ile, sonra Allah ile manevi ve batınî bir ilişki kurar. ¹⁷⁰

Hoca Ahrar, Ali Sâfi'ye râbîtayı izah ederken şu sözü söyler:

*"Sa'y idüb erbâb-ı dil gönlinde ey dil eyle yir
Aklı gayrı endişe ko gil"*

Buradan, gayr düşüncesini idrakden uzak tutarak, bir şeyhin gönlünde yer etmek için gayretin gerekliliği anlamını çıkarır. Bunun da şeyhe tam bir yönelişle sağlanacağını savunur. Hâcegân yolunda, tâlibin, adeta her nefesinin bekçisi olması gerekir. Bu yolla pîrinin hoşlanmayacağı düşünce ve fiillerden arınabilir. Bu halin devamında onun fikri pîrin, pîrin fikri onun olur ve "Fenâ fi'ş-şeyh" mertebesi gelir ve mürid her nefesini kontrol etmekle "Fenâ fillâh" saadetine ulaşır. ¹⁷¹ Buradan anlaşılıyor ki, hocamıza göre râbîta, kulun en büyük saadet olan "Fenâ fi'l-lâh"a ulaşması için bir ön şart, bir basamak, bir temrin niteliğindedir.

Ayrıca 'râbîta ehli için maddi uzaklık, manevi yakınlığa engel değildir' görüşünde olan Ahrar, bu manada şu beyti okur:

*"Kapıdan ben girsem mihrin ey cân sîneden gitmez
Ayagın toprağı hakkı gönül sevdâ ki terk itmez"*¹⁷²

¹⁶⁸ Ali Sâfi, age, 391.

¹⁶⁹ Eraydın, age, 385.

¹⁷⁰ Uludağ, TTS,387-388

¹⁷¹ Ali Sâfi, age, 401.

¹⁷² Ali Sâfi, age, 410; Hânî, age, 165.

Başka bir beyanında râbitayı desteklemek için Mesnevî’den şu bölümü okur:

“Ol birinin kiblesi dildârdur

Birinün hûd rûyî, rûy-ı yârdur

Her birinin rûyına bak bî-kıyâs

Olasun ta hizmet ile rû-şinâs

Anların cânı içinde eyle yir

Kim felekde yer ider bedr-i münîr”¹⁷³

Hocamıza göre كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ : “Sâdıklarla beraber olun (Tevbe, 9/119) ayetinin bir yorumu şöyledir; Sadıklarla beraber olmak, mânen ve sûreten onlarla bulunmak manasına gelir. Bu mânevî beraberlik râbitadır.¹⁷⁴ Bu ayetle, gönü, sadıklardan birine bağlamak vacip olmuştur. Kişiyi kemâle erdirecek bu bağlıktan başka bir yere bakmamalıdır, hatta isimlerin ve sıfatların tecellilerine bile... “Ol cenâb-ı Hakk’a devam üzere teveccüh-i râstdan gayri nesne degildir.”¹⁷⁵

Şeyhin dış görünüşüne, hal ve tavırlarına dikkat etmesi de râbitanın zayıflamaması için gereklidir. Zira Hak yolcusu sâlikin esas gayesini elde etmesi için râbitadan başka yol yoktur. Şeyhi ile bağlantı kurarak mânâ duvarlarını aşacaktır. Zaten Resulullah (s.a.v) da bu manayı te’yiden, sakalın taranmasını ve dıştan görünen yerlerin düzeltilmesini emretmiştir.¹⁷⁶

... يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا . (Nisa,4/136) Ayeti, Ahrar’a göre, akdin tekrarından ibarettir. İman, Allah’a kalp bağlamaktır. Akit, bu ayette tekrar edilmektedir. “O kadar çalışınız ki bu sıfatın size ait olmadığını anlayasınız. Murat budur.”¹⁷⁷

¹⁷³ Ali Sâfi, age, 411-412.

¹⁷⁴ Ali Sâfi, age, 356; Hânî, age, 161.

¹⁷⁵ Ali Sâfi, age, 356.

¹⁷⁶ Hânî, age, 164.

¹⁷⁷ Ali Sâfi, age, 357; Hânî, age, 161.

Hoca Ubeydullah, şeyhi Yâkub Çerhî'den icâzet istediğinde, Yâkub Çerhî ona, Hâcegân tarîkalarını baştan sona açıkladı. Râbîta tarîkını beyana başladığında dedi ki: "Bu tarîkayı tâlimde dehşet itmeyesin ve tâlib ve müste'idlere el iriştiresin."¹⁷⁸ Buradan da istekli ve istidatlı olmayanların râbîta yolundan faydalanamayacağını anlayabiliriz.

14-Ruhsat-Azîmet.

Tasavvuf ıstılahında ruhsat, kolaylık, bazı dini hükümlerin hafifletilmiş olarak uygulanmasıdır. Tasavvuf çileyi ve mücadeleyi esas aldığından, ruhsat ve tevillerden kaçınarak ihtiyata en uygun olanı yapmaktır, diye tarif edilir.¹⁷⁹ Sûfiler, dini hükümleri ruhsat ve cevaz dairesinde değil azîmet ve kemal dairesinde yaparlar. Bunun için onlar, ehl-i azîmettirler. Resulullah'ın (sav) sözleri ruhsat erbabı fiilleri ise azîmet erbabı içindir.¹⁸⁰

Hoca Ubeydullah'a göre, ruhsatla amel etmek zayıfların kârıdır. Hâcegân tarîkı azîmettir.¹⁸¹ "Her zamanda ricâl'ü-l gayb sülehâdan şol kimselere mülâzemet iderler ki azîmetle amel idüp ruhsattan ictinab üzre olalar."¹⁸²

Hoca Ahrar, bir gün ashabına azîmet ve ihtiyatı emrederek şunları söylemiştir:

"Lokma ve teâmda ihtiyat itmek levâzımdandır ve tıbâh, taâmı tehâret-i kâmile ile pişirüb ve odını kazan altına şuur ve âgâhlık ile koyub ateş yakmak gerekdir ve taâm pişerken ya gadab vaki ola veya perişan söz söylenmiş ola Hoca Bahâuddîn Nakşibendî (k.s) hazretleri ol taâmdan yimeyüb 'Bu taâmda bir zulümât vardır ki bize andan yimek revâ degildür' dilerdi."¹⁸³

¹⁷⁸ Ali Sâfi, age, 353.

¹⁷⁹ Uludağ, TTS, 402;Ebu Nasr Serrâc Tûsî,el-Luma',trc:H.Kâmil Yılmaz, 17, 103, 153.İst.1996.

¹⁸⁰ Suhreverdî, age, 671-672.

¹⁸¹ Ali Sâfi, age, 399.

¹⁸² Ali Sâfi, age, 399.

¹⁸³ Ali Sâfi, age, 399.

Bir gün,

“Membâ-i kâr gıdâdır ve ol bâbda ihtiyât-ı azîm vacibdir. Zira beden-i insana her ne vârid olursa eser-i zahirinde zuhûr ider. Cümle bu zevksizlikler ve perişanlıklar ki müşâhede idersiz, ekseri şübheli taâm yimekdendir.” der.¹⁸⁴

Gaflet içinde abdest suyu ısıtan müridanına ise,

“Bu kadarı bilmez misiniz ki taâm pişürürken ve su ısıdurken gönli hâzır eylemek gerek ve lisân-ı mâlâyânî den sakınmak gerek, ta ol su ile abdest alanın ve ol taâmdan yiyenin gönlünde huzur ve âgâhlık peydâ ola. bir suyu ki gaflet ile ısıdalar ve taâmı ki gafletle pişüreler, ol su ile abdest alub ol taâmdan yemek bâtında zulmet ve gaflet hâsil eyler.”¹⁸⁵

15-Seyr-i Sülûk

Tasavvuf'ta seyr, cehaletten ilme, kötü ahlâktan güzel ahlâka, kendi vücudundan Hakkın vücuduna, doğru hareket demektir. Sülûk, tasavvuf yoluna girmiş kişiyi Hakka vuslata hazırlayan ahlâkî eğitimidir. Abdesti olmayanın namazı olmadığı gibi sülûku olmayanın da seyri yoktur.¹⁸⁶

Tasavvuf terbiye sisteminde mürşidlerin talebelerine tavırları şeyhlerinden aldıkları eğitim ve terbiye kadar kişiliklerine ve müridlerinin durumlarına da bağlıdır. Hoca Ubeydullah'a göre “her kârın bir dürlü âdemi vardır” bu sebeple müridlerini kabiliyetlerine göre bir terbiye metodu uygulamıştır. Şüphesiz insanların kabiliyetlerini doğru tespit etmek kolay değildir. Hoca Ubeydullah'ın terbiyesi ile ilgilendiği müridlerine yaptığı tavsiyelerin ve yönlendirmelerin olumlu neticeler verdiği, müridlerinin çokluğundan ve hocanın etkilerinden anlaşılmaktadır. Buradan da Ahrar'ın iyi bir eğitimci olduğunu söyleyebiliriz. Metodunun anahtarını şöyle ifade eder. “Bilmez misiniz ki herkez bizden kâbiliyet ve istidadına göre bir nesne ahz eyler.....”¹⁸⁷

¹⁸⁴ Ali Sâfi, age, 504. Hoca Ubeydullah bu sözü, kusurlu odunla pişirilen bir yemek getirildiğinde söylemiştir.

¹⁸⁵ Ali Sâfi, age, 399-400.

¹⁸⁶ Yılmaz Kâmil, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler, İst.1994.

¹⁸⁷ Ali Sâfi, age, 504.

Müridlerinden Mevlânâ Seyyid Hasan daha küçükken kendisine getirildiğinde bala gözünü dikmiş ve pürdikkat balda ilgisini toplamışken adını sorması ve onun da “baldır” cevabını vermesi üzerine Hoca Ahrar, onda büyük bir kabiliyet olduğunu, balın lezzetini duymakla kendini unutanın gönül lezzetini tatsa o lezzette kaybolacağını söyleyerek onun terbiyesini üstlenir. Ona önce Kur’an’ı hatmettirmiş ve sonra da ilim tahsiliyle meşgul ettirmiş, sonra gönül terbiyesiyle bizzat ilgilenmiştir.¹⁸⁸

Hoca Ubeydullah’ın zikir telkininde bulunmadığı, sohbetle devamla emrettiği müridleri de vardır. Bunlardan birisi de Mollazâde-i Otrârî’dir. Molla zâde’nin gönlünden niçin kendisine zikir telkininde bulunmadığı sorusu geçmektedir. Hocamız ona mizacının latif oluşu sebebiyle zikre ihtiyacı olmadığı açıklamasında bulunmuştur.¹⁸⁹ Ayrıca onun terbiye metotları arasında, iltifat ve ilgi göstererek müridin gönlünü kazanmak olduğu gibi -Ali Taşkendi¹⁹⁰ ve Nâsiruddin Otrarı¹⁹¹ bunlardandır - gösterdiği ilgiyi ve iltifatı keserek- Ebu Said Übâhî,¹⁹² Mir Abdülevvel¹⁹³ bunlardandır - mânen olgunlaşmasını sağlamak da vardır. İlgi kesme süresi kişisine göre değişir. Ebu Said Ubâhî’de bir yıl iken bu süre Mir Abdülevvel’de yedi yıla ulaşmıştır. İlgi kestiği kişilerden bir hoşnutsuzluk, bir şikayet hali hasıl olduğu zaman bunun terbiye metodu olduğunu ima ile belirtmiştir. Ebu Said’e “Biz de kendümüzü bir iş işler sanurduk...” şeklinde açıklama yaparken, Mir Abdülevvel’e çilesinin tamam olduğunu söylemiş ve talibin işlerinde sabır göstermesi gerektiğine dair tavsiyede bulunmuştur.¹⁹⁴

Ahrar, istikamete çok önem verir ve mürîdânını bu doğrultuda dengede tutmaya çalışırdı. Keramet sevdasına düşmemelerine gayret eder, anlayacakları bir dille onları vazgeçirir ve istikamete yöneltirdi. Bunlardan biri de Hindî Hâce-i Türkistânî’dir.¹⁹⁵

¹⁸⁸ Ali Sâfi, age, 470; Hânî, age, 168.

¹⁸⁹ Ali Sâfi, age, 503.

¹⁹⁰ Ali Sâfi, age, 498-499.

¹⁹¹ Ali Sâfi, age, 506-507.

¹⁹² Ali Sâfi, age, 491.

¹⁹³ Ali Sâfi, age, 477.

¹⁹⁴ Ali Sâfi, age, 491-477.

¹⁹⁵ Ali Sâfi, age, 508-509.

Tasavvufî incelikleri, anlayabileceğini gördüğü müridlerine anlatırdı. Bunlardan biri de Muhammed Kâzî'dir. Ona bir gün, bu kadar latif sözleri işitmesinin, babadan öğrendiği itikada bir noksan getirip getirmediğini sorar. Getirmediği cevabını alınca, "Seninle bu mekûle söz söyleşmek kabil imiş" diyerek müridanının ehl-i sünnet ve'l cemaat itikadından, istikametten sapmaması konusunda gösterdiği titizliği ve sonuçtan duyduğu mutluluğu izhar eder.¹⁹⁶

Mürîdânının, dünyadan tamamen el-etek çekmesine engel olur, zâhid müridlerini ziraat, ticaret ve sair dünyalık işlerle meşgul ederek haddi aşmamalarını sağlar, dengeyi muhafaza eder. Ziraatle meşgul ettiği müridlerinden Mevlânâ Şeyh'e, bu halinden şikayeti üzerine, halvet der encümen prensibini incelikleriyle anlatmış ve onu gayrete çağırmıştır.¹⁹⁷ Bir diğer zâhid müridi Mevlânâ Câfer'i de bu şekilde yönlendirmeye çalışmış fakat onun cezbe ve istiğrak hali baskın olduğundan bu işlerin üstesinden gelmesi mümkün olmamıştır.¹⁹⁸ Yine sık sık istiğrak haline girip mescitte kendini kaybeden Mevlana Kasım'ı kendine getirirdi. Bir gün ona da kızarak şu sözleri söyler:

"Mevlânâ Kâsım, mekr bilmez misin ki her kim ki bir daireye dahil ola, daima dairesin gözedüb daireden hurûc itmek gerekir. Daireden dışarı kadem basmamak gerekir. Daireden dışarı kadem koymak tarîk-ı edebden çıkmaktır."¹⁹⁹

Muhabbet-i Zâtî'ye kapılan müridi Nureddin Taşkendi'nin, önce bu halinin tahlil ve tespit etmiş, sonra ise bu halden kurtulamayacağını anladığı için göz yummuştur.²⁰⁰

Mürîdlerinin sülûk içerisindeki durumlarına bakarak enâniyete kapılmamalarına gayret eder, bu duruma düşenleri kızarak uyarırdı. Büyüklük gösteren mürîdâna sert çıkardı.²⁰¹

¹⁹⁶ Ali Sâfi, age, 493-494.

¹⁹⁷ Ali Sâfi, age, 487-488

¹⁹⁸ Ali Sâfi, age, 481.

¹⁹⁹ Ali Sâfi, age, 473.

²⁰⁰ Ali Sâfi, age, 500.

²⁰¹ Ali Sâfi, age, 471.

Bunun gibi çok sinirlendiği bir konu da riyakarlıktır. Meclisinde kendini ehl-i mürâkabe gibi gösteren bir müride Mevlânâ Nizâmüddin Hâmuş'un aynı durum karşısında söylediği şu sözleri nakletmiştir: Kaldır başımı, senin içinden duman çıktığını görüyorum. Senin mürâkabe ile ne işin var. Sana düşen istincâ taşlarını hazırlamak, temizlik için su taşımaktır ki kâbil-i hitâb olasın. Sen nerede murâkabe nerede.²⁰²

Bir seferinde müridinde gördüğü riyakarlığı şu beyitle uyarmıştır.

“Ben mest-i vuslatum deyu salınma sâfiyâ

*Ol şâh-ı bî-nişân ile var bizde âşinâ”*²⁰³

Hoca Ubeydullah, meclisde anlattıkları inceliklerin tesir etmemesi, anlaşılmasa ve uyku halinin sohbet esnasında müridlerine galip gelmesine de çok sinirlenirdi.

Böyle bir olay üzerine bir gün: Taşa toprağa söylesem tesir eder, uyanır. Oysa siz uyuyorsunuz, diyerek hoşnutsuzluğunu dile getirir.²⁰⁴

Müridleri ile diyalogu yerindeydi. Onların ne işle, hangi zikirle meşgul oldukları ile de ilgilenirdi.²⁰⁵ Müridlerinin fikirlerine saygı duyar, şüphelerini bertaraf etmeyi bilirdi. Padişah ve devlet büyükleri ile de ilgilenmesi sebebiyle bazı zamanlar iki üç gün müridlerine sohbet veremez, ilgilenemezdi. Bundan huzursuz olan ashabına ise bu işin gereklilik ve doğruluğunu şöyle idrak ettirmiştir. Bir gün Seyyid Hasan bu şikayetle huzuruna geldiğinde şeyhi ona, bir kimse sultanlar, hakimler ve zalimlerle konuşsa, ilgilenirse, onun tesiriyle bu güruhun zulmünden halk kurtulacak olsa, o kimseye bu mu layıktır yoksa bir dağ köşesine çekilip taat ve ibadetle ve müridlerle meşgul olmak mı, diye sorar. Seyyid Hasan: Buna göre uzleti terk edip zalimlerle ihtilat farzdır. Belki bu halde Müslümanları zulm içinde bırakıp uzlet ve ibadeti tercih etmek vebaldir, şeklinde cevap verince Ahrar,

²⁰² Ali Sâfi, age, 370-371; Hânî, age, 163.

²⁰³ Ali Sâfi, age, 400.

²⁰⁴ Ali Sâfi, age, 493.

²⁰⁵ Ali Sâfi, age, 489.

“Çünkü kendin fetva virirsin ya ne için itiraz idersin” diyerek haklılığını kabul ettirmiştir.²⁰⁶

Müridlerinden şakacı mizaçlı olanlara latifeye karşılık verir, ya da takılırdı. Lütfullah Hutlânî bunlardandır.²⁰⁷ Hoca Ahrar, mizacı tedrise daha yatkın olanları teslikle meşgul etmez, madreseye gönderirdi.²⁰⁸

15-Sohbet.

Tasavvuf ıstılahında sohbet; hasb-i hâl, arkadaşlık, yoldaşlık anlamlarına gelir. Sûfilerle sohbet etmek isteyeninin nefissiz, kalpsiz ve mülksüz bir şekilde sohbet etmesi gereğini savunmuşlardır. Buna göre, birlik ve uyum sohbetin şartı, ihtilaf ise zıddıdır.²⁰⁹

Hoca Ubeydullah sohbeti bir eğitim ve öğretim metodu olarak kabul etmiştir. Kendisi de bu sohbetler sayesinde kemâle ermiştir. Sohbeti edeple açıklayarak şöyle der; “Bir kimse ki bir tâifenin sohbetine dâhil ola kendüyi gâyet müflis göstermek gerekdir. Ta ki bunların rahm u şefkatine mazhar ola.”²¹⁰

Sohbetin etkilenmeyi de beraberinde getirdiğini, huyu-suyu ayrı, zıt kimselerle sohbetin, gönül perişanlığı doğurduğunu teyid etmiştir.²¹¹ Kişinin sohbet edeceği şahsı iyi seçmesi gerektiğini ve vaktini zayi edecek insanlarla sohbet etmemesini tavsiye etmiştir. Hele de bu topluluğa yeni girenin, bu topluluktan da olsa, bağlılığında zaaf olanlarla sohbetin kendi bağlılığını da zaafa uğratacağını bildirmiştir.²¹²

Hocamız, gönlün, sohbet ettiği kişiden etkilenecek şekilde yaratıldığını, mâtemlinin yanında mâtemli, sevinçlinin yanında sevinçli olacağını söyler. Hatta

²⁰⁶ Ali Sâfi, age, 471-472.

²⁰⁷ Ali Sâfi, age, 485.

²⁰⁸ Hânî, age, 173.

²⁰⁹ Sülemî, age, 77-78, Serrâc, age, 182-185; Kuşeyrî, age, 468-473.; Hucvurî, age, 487-495.; Sühreverdî, age, 527-544.

²¹⁰ Ali Sâfi, age, 388.

²¹¹ Hânî, age, 163.

²¹² Ali Sâfi, age, 385-386.

her ikisi ile de sohbeti devam ettirse, iki sıfatın da kendine mâl olacağını ekler. Ona göre, bu, gönlün yüksek kabiliyetindedir. Bu olmasa kemâlâtın husûlü mümkün olmazdı.

Bir kimse Resûlullah'a (sav)bağlı olanlarla sohbet etse, gönlünde Hakka bir meyl oluşur. Meyl miktarı mâsivâdan kesilir, mâsivâdan kesildiği kadar da meyli artar. Sohbete devam ettikçe, meyli ve mâsivâdan kesilmesi giderek artar. Bu hâdise büyüklerin sohbetinde bir lahzada da gerçekleşir. Mertebelerin bazılarında vusûl buna işarettir. Meşâyih "Cenâb-ı Hakk'a vusûl âsân, bu hal üzere sebat müşkildir" derler. Sebat, bu taifenin sohbetine devamlı ve bâtinen edeplerini muhafaza ile olur. Eğer bir edebi terk eylese onların gönlünden uzak düşer ve bu hali kaybeder. Çünkü bu hal ona, onların gönüllerinden aksetmişti. Gönül irtibatı bu hal ve feyzi sürdürüyordu.²¹³

Hoca Ubeydullah, sohbet bahsinde, "Sâdıklarla beraber olunuz" (Tevbe,9/119)ayetini delil alarak, bu ayeti hissî ve manevî beraberlik anlamlarında yorumlar. Burada adlarını koymadan sohbet-i teberrük (hissî bağ) ve sohbet-i irâde (kalbî bağ)'yi açıklamaktadır. Hissi beraberlik sebebiyle, kalbi nurlanır ve onların ahlakına bürünür. Manevî beraberlikle ise büyüklerin ruhaniyetlerine dönük ve kalbi tam bağlı olmak suretiyle, o büyüklerin bütün sırları o kişide yansır.²¹⁴ Hocamız kendi hayatında sohbet-i teberrükden geçerek, sohbet-i iradeye ulaşmış ve irşad halkasına bu iki çeşidi talim ve tatbik etmiştir.

Allah insan karşılıklı tesir kabiliyeti vermiştir. Bu da ancak sohbetle olur. Ayetteki emir bu manayı anlatır. Haller için sohbetten daha faydalı bir iş yoktur. "Rahman'ın cezvelerinden bir cezbe, insan ve cinlerin tüm işleriyle denktir" buna delildir.²¹⁵ İlk sûfiler sohbeti tevhidden sonraki en faydalı iş olarak görürken Hoca Ubeydullah, tevhide götüren yegane iş olarak görmüştür. "Bu tâife-i âliyyenin bereketi, sohbet-i şerifleri ile hasıl olur."²¹⁶ bu sebeple uzletten men edip sohbete teşvik eder:

²¹³ Ahrar, Vâlidîye, 10a-11b.

²¹⁴ Ali Sâfi, age, 356; Hânî, age, 161.

²¹⁵ Ali Sâfi, age, 357.

²¹⁶ Ali Sâfi, age, 357.

“Yeme tenhâ sükkeri gel var dile terkibi gil

Nef-i tekîbindedür terkib ile tertib kıl”²¹⁷

“Allah ile sohbet ediniz. Buna gücünüz yetmezse Allah’a sohbet edenlerle yaranlık ediniz” sözündeki sohbetten murad Ahrar’a göre huzur ve âgâlıktır. Sohbetin gereklerindedir.²¹⁸

Hoca Ahrar, sohbet-i sükût adını verdiği sohbetten de şöyle bahseder:

Sohbet-i sükûtun Maksadı eğer Hakla âgahlığı korumak ve faydasız sözlerden kaçınmak ise bu sohbet, cennettir. ... لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا ...
(Vakı’a,56/25;Nebe’,78/35) âyetini buna işaret sayar. Bu kimselerin gönlünün, Mahcûb-ı Hakîki’ye tutulmuş olup, Hz. Hakla konuşma ve ona dua halinde olabileceklerini açıklar.²¹⁹

Hoca Ubeydullah, bir sohbetinde elde edilen keyfiyetin, ancak sohbet edenle muhabbet kurarak korunabileceğini ifade eder.²²⁰

16-Şathiye.

Tasavvuf istilahında, hareket, kıpırdama, köpürme, üzerinde benlik ve dava kokusu bulunan söz demektir: “ene’l-Hakk”, “subhânî mâ-a’zeme şânî”, “Bir denize daldım ki nebiler sahilinde durdu.” gibi.

kulak onu dinlemekten hoşnutsuz olur. Zahiri itibariyle şeri hükümlere aykırı düşer. Ne kastedildiği kolay anlaşılmayan kapalı veya sembolik ifadelerdir. Veliler cezbe anında gayr-ı ihtiyâri söyledikleri bu sözlerden, kendilerine geldiklerinde, tövbe ederler. İyi ve samimi bir dini hayat yaşayan kişilerin ağızından çıkan şathiyyeler kabul edilmeye bilir fakat onu söyleyenlere saygı göstermek ve kendilerini anlamaya çalışmak lazımdır.²²¹

²¹⁷ Ali Sâfi, age, 411.

²¹⁸ Ali Sâfi, age, 362

²¹⁹ Ali Sâfi, age, 404.

²²⁰ Ali Sâfi, age, 387.

²²¹ Uludağ, TTS, 445-446.

HocaUbeydullah:

لَمَنْ الْمَلِكُ الْيَوْمَ إِلَّاهُ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ

“Bu gün mülk kimin? Vâhid ve kakhâr olan Allah’ın”(Mü’min, 40/16) ayetindeki “mülk” tabirinden muradın, Hakk yolcusu salikin kalbi olduğunu söyler. Yüce Allah bir kulun kalbine kahr-ı ehâdiyyet ile tecelli ederse ondaki yabancıları siler atar. Orada kendi zatından başka hiçbir şey kalmaz. İşte o zaman bu kalbin sahibi, kalbinden “Bu gün mülk kimin?” nidasını duyar ki bunu soran Allah’tır. Kendinden başka hiçbir şey kalmayan gönülde yine cevabı kendi verir: “Vâhid ve Kakhâr olan Allah’ın” Buradan şathiyyelere atıf yaparak şunları söyler. Değişik zamanlarda, değişik zatların ağızlarından çıkan şu cümleler hep bu makamın işidir, “Şânımı tenzih ederim, şanım çok çok üstün, ene’l-Hakk, iki cihanda benden başkası yok”²²²

Buradan anlaşılıyor ki Hoca Ahrar, şathiyyeyi sağlıklı yorumlayanlardandır. Ayet ile delillendirmesi de Kur’an’a vukufunu gösterir.

17-Terakkî.

Ahrar’a göre terakkî amele bağlıdır. “Hal erbâbı olanlar bu hallerinden uzak durmak isterler” sözünün izahında, İstiğrak ve istihlakı terakkî sebeplerinden saymaz. Çünkü terakkî amele bağlıdır. İstiğrak ve istihlak ise amelden geri kalmaktır. Belki bunlar ahirete dair hallerdir. Eğer dünyada zahir olmasalardı ahirette daha mükemmel bir şekilde zahir olurlardı. Bu sebeple hal erbabı hallerinden kurtulmak isterler.²²³

Büyüklerden birinin “Sıddık makamında olan bir kimse bin sene Allah’a huzur içinde yönelmiş olsa, sonra ondan bir an ayrılrsa kaybettiği kazandığından daha çoktur” sözü üzerine hocamız şu açıklamayı yapmıştır: Bu yola giren büyükler, öyle bir makama ulaşırlar ki her nefeste önceki mükemmellikleri üzerine kat kat arttırma yaparlar.²²⁴

²²² Hânî, age, 161.

²²³ Ali Sâfi, age, 364; Hânî, age, 162.

²²⁴ Ali Sâfi, age, 362-363; Hânî, age, 162.

c-Teveccüh

Yönelme, öz alâka. Şeyhin Hakka, müridin mürşide yönelmesi, gönülden bağlanması. Nakşibendilikte muhabbet rabitasının bir şekli. Mürid, şeyhin muhabbet yoluyla teveccüh eder. Teveccüh esnasında öyle bir istiğrak haline geçer ki beşeri ve bedeni varlığından haberdar olmaz. Bu durumda şeyhin rûhâniyeti müridin bătınında faâliyete geçip onun beşeri vasıflarını ortadan kaldırır. Tedricen mürid, mürşidinin rûhânî vasıfları ile vasıflanır. Alâiye usulü ile meşgul olan, şeyhinin suretini hayaline getirip ona teveccüh eder. Sonra, bütün rûhî ve hissi kuvvetleriyle kalbine, sonra kalbin hakikatine teveccüh eder. Hakâik-ı câmia denilen zat, sıfat ve isimlerin mazharlarına bütünüyle yönelerek buradaki ilâhî tecellileri seyreder. Nakşibendinin tuttuğu üç yoldan biri, teveccüh-i kalbî yoludur. Lafza-i celâl zikrine devam eden sâlik bunun anlamını düşünüp ve bu manayı hafızasında tutup bütün idrak vasıtalarıyla tam olarak kalbine teveccüh eder. Sonunda melekût âlemi ona tecelli eder, kendi sıfatından fâni olan zâkir, mezkûrun sıfatı ile bâki kalır. Şeyhin müridine teveccühü, bütün mânevî gücünü ve rûhânî tesirini müridin kalbi üzerine yoğunlaştırarak ona feyz akıtması, onu büyük bir mânevî değişime uğratmasıdır.²²⁵

Ona göre, “Hâcegân tarikının hasıl ve neticesi, daima Hakk cânibine teveccüh ve ikbaldir. Bir vech üzere ki ol teveccüh ü ikbalde asla külfet ve meşakkat olmaya.”²²⁶ Bir sohbetinde, bu büyük yolda elde edilecek asıl şeyin kesintisiz yüce Allah’a yönelmek olduğunu ve bu yönelişte kuldan gelen bir zorlama olmaması gerektiğini söyledikten sonra “Merdin kıymeti, anın müdrikesi bu taifenin hakâikını anladığı kadardır.”²²⁷ der.

Hoca Ahrar bir gün hizmetle uğraşan ashabından bazısına şunları söyler:

“Sa’y eylemek gerekdir ki gönülde Hakk teâlâya teveccüh-i dâimî hasıl ola. Andan sonra bu manadan âgâh itmek kâbil olur ki bu teveccüh

²²⁵ Uludağ, TTS, 487-488.

²²⁶ Ali Sâfi, age, 388.

²²⁷ Ali Sâfi, age, 389; Hânî, age, 164.

Hakk'ın kendü zâtına teveccühüdür. Ol müteveccihin aralıkda hiç medhali yoktur.”²²⁸

Bu ince manayı kaçırmamak gerektiğini de şöyle açıklar:

“Feyzin tezahürleri pek çoktur. Mevcud olan her şey onun zâtî tecellîsinden nasibini alır. Buna vech-i has denir. Bunun incizâbı da Hakk sübhânehû hazretlerinedir. Teveccühün devam şekline göre Hâdî ism-i şerifinin tesiri ile Mudill ism-i şerifinin tasarrufundan kurtulur. Kudsî varlığa olan devamlı inzicâbı vasıtasıyla kendinden tamamen geçip fenâ bulup hayret ve cezbe ehline kavuşur. Bu halde Hakk teâlâdan başka bir şey görmez ve bilmez olur. Allah korusun, böyle olmayıp da Mudill isminin tesiriyle zâta olan incizâbı doğru yolunu kaybeder, kendisine esir olur, kendinden başka bir şey görmez ve bilmez. Yaptığı her iş karanlık üzre olur, zulmet üzerine zulmet artar, daima şuhûd ve vahdetden mahrum ve uzak olur. Tâatından da bir ruh (zevk) hasıl olmaz, hatta tâatı bile olmaz. Bütün dünyevî, uhrevî, maddî-mânevî azaplara müsait ve hazır hale gelir. Bu tip belalardan kurtulmanın çareleri de vardır. Samîmî tevbe (tevbe-i nasûh) ve salih amellere devam gibi. Fakat en iyi çare şudur; zâtî ve ilâhî mahabbetle kendilerinden geçmiş olan topluluğa hizmet, kendisini onlarda kaybetmek, Allah bizi ve sizi bu manevi rızıkla rızıklandırınsın.”²²⁹

Hoca Ubeydullah. Hâcegân tarıkında bir şekilde tasarruf olduğunu, gönülden, müridin gönlüne yöneldiklerini ve bununla müridin gönlünü kendi gönüllerine bağladıklarını ve bu sebeple bir ittihad hasıl olduktan sonra müridin gönlüne yansıma vasıtasıyla mürşidin istidatlarının zahir olduğunu dile getirir. Bu kemâlâtın müridin kendi kabiliyeti sonucu olmadığını ekler. Eğer bu irtibat sürekli olursa maksat hasıl olmuş olur.²³⁰

18-Tevhid-Vahdet.

Tasavvuf istilahında, birlik, Allah'ın zatını aklen tasavvur edilen ve zihnen tahayyul edilen her şeyden tecrîd etmektir. Tevhid, bir görme, bir bilme halidir. Tevhidin hakikatine eren Bir'den gayrısını unuttur.²³¹

²²⁸ Ali Sâfi, age, 406.

²²⁹ Câmî, age, 448-449.

²³⁰ Ali Sâfi, age, 375-376.

²³¹ Uludağ, TTS, 489-491; Câmî, age, 450.

Hoca Ahrar tevhid konusunda şöyle der: “Eğer tevhid nedir diye sorarlarsa şöyle de. Hak Teâlâ’nın varlığından başkasını bilmekten gönlünü kurtarmak ve ayırmaktır.”²³² Ona göre vahdet, “Hakk subhânehû ve teâlâ’nın varlığından başka bir şeyi bilmekten ve hissetmekten gönlünü kurtarmaktır.”²³³ Hocamız İttihad terimini de “Allahu teâlânın varlığında istiğrak ve istihlak” şeklinde açıklar.²³⁴

19-Vücûd-Vahdet-i Vücûd.

Vücûd, tasavvuf ıstılahında, buluş, varlık, Hakk’ı bulma ... anlamlarına gelir. Sâlik, beşeriyetinden tam olarak fani olunca Hakk’ı bulur. Zira hakikat sultanı tecelli edince benlikten eser kalmaz.

Vahdet-i Vücûd, varlığın birliği, dünyada gerçek varlık sadece Allah’tır. Onun dışındakiler bağımsız bir varlık değil bir başka varlığın var etmesiyle vücut bulmuşlardır. Bu görüşün izleri ilk sûfilerde görülse de bunu kemale erdiren mutasavvıf Muhyiddin Ârâbî’dir. Bununla birlikte Gazâlî’yi ve Mevlânâ’yı da bu görüşün üstadlarından sayabiliriz.²³⁵

Tasavvufun en çok ve en sert tepki alan konusu vahdet-i vücuttur.*

Ubeydullah’ın hayatında derin etkisi olan kişilere baktığımızda vahdet-i vücûd rengini görmekteyiz. Mevlânâ Seyid Kâsım, Şeyh Bahâuddin Ömer, Mevlânâ Celâleddin Rûmî bu kişilerin başta gelenleridir.

Hoca Ubeydullah, Şey Bahâuddin Ömer’in yanına vardığı bir gün, şeyh adeti üzere, şehirde ne haber var diye sorar. Ahrar, Şeyh Zeynuddin ve ashabının “Ez heme ost” yani, “Hep O’ndandır” görüşünde, Seyid Kâsım ve etbainin ise “Heme ost” yani, “Hep O’dur” görüşünde olduğunu naklettikten sonra Şeyh Bahâuddin’in fikrini sorar. O da, “Zeynuddinlüler doğru söyler” cevabını verir fakat getirdiği delil ve açıklamalar Seyyid Kâsım’ın sözünü teyid eder mahiyettedir. Hoca Ahrar buradan anlar ki, gönülden Seyyid Kâsım’ı desteklemek ve onun

²³² Ahrar, Fıkarât, 16b.

²³³ Ahrar, Fıkarât, 16b ; Câmî, age, 450.

²³⁴ Ahrar, Fıkarât, 17a; Câmî, age, 450.

²³⁵ Kara, Tasvuf ve Tarikatlar, 46-50, İst. 1992.

* Vahdet-i Vücûd’a yapılan itiraz ve verilen cevaplar için bk., Ertuğrul, İ.Fenni, Vahdet-i Vücûd ve İbn-i Ârâbî, İst. 1991.

görüşüne itikad etmek fakat zahiren kendini Zeynüddinliler itikadından göstermek gerekir.²³⁶

Ahrar'ın vahdet-i vücûdu teyid eden şu yorumu önemlidir: Ahrar, Şeyh Ebu Yezid'in "Otuz yıldır ki Hakk Teâlâ ile söyleşir ve Hak'tan işidirim, halk kendüleriyle söyleşip, kendülerinden işiddiğümü sanurlar" sözünü şöyle açıklar; "Bu sözün manası, mazhardan zahir olan mazhardan degildür demektir"²³⁷

Bir gün Ubeydullah'a sûfi büyüklerinin "Hakk subhânehûnun vücûdundan ve varlığından başka mevcut bir vücûd yoktur ve mezâhir perdesinden zâhir olan birdir" sözünü naklederek, buna göre ehl-i küfr ile ehl-i İslam'ın muhalafeti nedendir, diye sorarlar. Ahrar, Mevlânâ'nın Mesnevî'sinden şu iki beytle cevap vererek vahdet-i vücûdçu yaklaşımını sergiler.

*"Çünkü bî-rengân esîr-i reng olur
Mûsînin mûsî ile kârı ceng olur
Çün yine bî-reng olub gitse
Tezâd-i Mûsâ Firavun ile eyler ittihâd"*²³⁸

Ahrar'a göre vahdet-i vücûdun açmazından kurtulma yolu şudur: gönül aynasını (kevnî) varlık nakışlarından temizleyip sadece bu işle meşgul olmak gerekir. Sonuçta hakikat-i vücûd gereği gibi ona yüz gösterecektir. Bu mantıkla aşılacak bir iş değildir. Ubeydullah der ki,

"Bir gün halvet-i hâsda bu fakire didiler ki ulûm-ı mütedâvilenin hülâsâsı tefsîr, hadîs ve fıkıhdır ve bunların hülâsâsı ilm-i tasavvufdur ve ilm-i tasavvufun hülâsâsı ve mevzû-ı bahsi vücûddır. Derler ki cemî-i merâtib-i ilâhiyye ve kevnîyyede yoktur illa bir vücûd vardır ki ol vücûd kendünün suver -i ilmiyyesi ile zâhir olmuştur. Bu bahis gayet müşkil ve dakîkdir. Buna teakkul ve tehayyul ile şüru' eylemek zındıka ve dalâleti mûcibdir. Zira bu âlemde kelb ve hınzır ve bunların emsâli hayvânât-ı hissiyye çoktur ve envâ-ı necâset ve kazûrât vardır. Vücûdî bunlara ıtlak eylemek gâyet kabahat ve şenaatdır ve onları müstesnâ kılmak bu tâifenin kaidesini bozmaktır. Pes ezkiyâya vâcib olan oldur ki hakikatlerin miratını nükûş-ı kevnîyyeden pâk ve musaffâ etmeye meşgul olub ve ol zamane dek bundan gayri bir şügle mukayyed olmayalar. Gayri tezkiye ve tasfiyeleri

²³⁶ Ali Sâfi, age, 351.

²³⁷ Ali Sâfi, age, 408.

²³⁸ Ali Sâfi, age, 408.

vasıtasıyla latîfe-i müdrikleri nûr-ı vücûdın pertevine mahal olub hakikat-ı vücûd gereği gibi anlara yüz göstere.”²³⁹

Ubeydullah’a göre, kâinâtın renkli resimleri idrak aynasından silindiği zaman sadece Zât kalır.²⁴⁰

20-Vuslat-Yakîn.

Tasavvuf ıstılahında vuslat, erişmek, ermek, varmak, Hakk’a ermek manalarına gelir. Rûhen Hak’la ittisal halinde olup kendinden geçmektir.²⁴¹

Hoca Ubeydullah, “Vasl nedir diye sorarlarsa de ki, Hakk’ın vücûdunun nuru müşâhede edildiğinde kendini unutmaktır.” der.²⁴²

Hocamız “vâsıl”ı şöyle açıklamıştır:

“Vâsıl bizim yanımızda oldur ki bi-tarîk-ı zevk gönlün Hak teâlâ cânibine âgâhlığı ola ve Hak’dan gayriden zühûl el vire hemân ki bu keyfiyet el vire muttasıl devâm-ı vasl ile müşerref olmuş olur. ta zamân-ı tufûliyetden bizim muğtekidimiz budur.”²⁴³

Buna göre gönlün zevk yoluyla Hakk’ın huzurunda olduğunun farkında olması O’nun gayrısını unutmayı getirir. Bu halin devamında ise vuslat ile şereflenilir.

Hoca Ubeydullah bir gün temsil yoluyla şunları söyler: Kuşlar Sîmurg’a ulaşmak için toplanırlar ve yola çıkarlar. Yolun ortalarında her birisi bir özür beyan ederek topluluktan ayrılır. Ancak hangisinde Sîmurg’dan bir nesne varsa o Sîmurga erişir.²⁴⁴

“Gönlün Hakk’dan başkasına düşkün olmaktan kurtulması anı aslında vulat ve müşâhede zamânıdır. Gönül mâsivânın varlığını hissetme sıkıntısından kurtulunca hemen Hakk’ın müşâhedesine varır, başka yolu yoktur”

²³⁹ Ali Sâfi, age, 393.

²⁴⁰ Hânî, age, 164.

²⁴¹ Uludağ, TTS, 512.

²⁴² Ahrar, Fıkarât, 17a; Câmî, age, 450.

²⁴³ Ali Sâfi, age, 406-407.

²⁴⁴ Ali Sâfi, age, 405-406.

“*Tiğ-ı lâ çün kıldı kat-ı mâsivâ*
Hakk’dan artık gör ne kalmışdır dilâ
Kaldı illallah oldı cümle tay
Hurrem ol ey aşk şirket süzünü”²⁴⁵

Tasavvuf terimi olarak yakîn, kesin ve apaçık bilgi, delille değil iman gücüyle apaçık görme, saf kalple gaybı temaşa, fikri muhafaza ile sırrı mülâhaza etmek anlamlarına gelir. Yakîn, gâib olan hakkında öyle kesin bir bilgidir ki o gâib gözle görülse bu bilginin kesinliğinde ve doğruluğunda herhangi bir değişiklik olmaz. Yakîn müşahededir.²⁴⁶

Ahrar, Hz. Ali’nin “Perde açılmış olsaydı yakînim artmazdı” sözü üzerine şunları söyler: Yakîn hali sürekli, her an artmaktadır. Çünkü perdenin açılması mümkün değildir. Tahkik ehline zat ancak sıfatların tecellileri sırasında sıfat perdesinin arkasından ortaya çıkar. Ancak bir zuhur yeri bulursa zuhur eder. Buna göre zat olduğu gibi açılmaz, yakîn hali de sürekli artar.²⁴⁷ Hocamız:

“Bir yakîn hâsıl itmek gerekdir ki anı hiç bir su yumağa kâdir olmaya ve hiç bir ateş yakmağa kâbil olmaya. Mesela bir kimse ki Bağdat’ın vücûdına yakîn hâsıl etmiştir. Hiç bir nesne anın yakînini zâil idemez. Amma şol kimse bunun hilâfını Bağdat’ın vücûdına ilm-i yakîn hâsıl itmemiştir, eger zahmet ve tekellûf ile Bağdat’ı zihninde hazır eyleser, yine çok vaki olur ki gün-a-gün iştigal sebebiyle hüvl hâsıl olub Bağdat’dan gâfil olur.” der.²⁴⁸

23-Zikir

Tasavvufta zikir, anmak, hatırlamak, yâd etmek, Allah’ı, “Allah” ve “lâ ilâhe illallah” kelimelerini tekrarla anmak. Vird, hizb, zikir bir münferiden (tek) bir de müctemian (toplu) yapılır. Zikir, sevgi alâmeti ve eserdir. İki çeşittir; cerhî zikir, sesli yapılır. Hafî zikir, kendi işitebileceği sesle yapılır. Nakşibendîler ve Melâmî’ler hafî zikri tercih ederler. Bir de lisan ve kalp zikri vardır. Kalp zikri,

²⁴⁵ Câmî, age, 445.

²⁴⁶ Uludağ, TTS, 528-529.

²⁴⁷ Ali Sâfi, age, 362.; Hânî, age, 162.

²⁴⁸ Ali Sâfi, age, 389.

zikredileni kalbin düşünmesi, zikredilenin kalpte hazır olması veya kalbin zikredilenin huzurunda bulunması ile olan zikirdir.²⁴⁹

Hoca Ubeydullah'a göre zikir, bir kazma gibidir ki onunla gönül yolundan hâtır dikenlerinin kökünü kazarlar.²⁵⁰ Zikre iştigâl, teveccühden evlâ görünür. Ta ki nefsanî yokluk, bâtinen maddeden sıyrılmak mümkün ola.”²⁵¹

Bir kimse cemiyet erbâbının sohbetinde oturup gönlünü Hakk'a bağlayarak karar kılmış ise onun zikirle uğraşmaya ihtiyacı yoktur. Zira zikirden maksad bu halin oluşmasıdır. Zikir gönüldeki gizli muhabbeti açığa çıkarmak için vardır. Ehl-i dil sohbetinde bu âgâhlık hasıl olmazsa zikirle uğraşması gerekir.²⁵²

Harfsiz ve sessiz bir zikrin erdiriciliğini vurgulayan hocamız, harf ve sesin kölesi olmamayı tavsiye eder.²⁵³ Cerhî zikirden men eder ve hafî zikri savunur. Bu manayı açıklarken şu beyitleri okumuştur:

“Kâr-ı nidândır ki zikretmekde feryâd eyleye
Hâzırı gâib sanub gâib gibi yâd eyleye”²⁵⁴

“Hâtırandan ‘nahnü akreb’ sırrını yâd eyleme
Yâr için yanındadır beyhûde feryâd eyleme”²⁵⁵

Zikrin hakikatini şu ayetle açıklar: الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ ۖ اَلَا بِذِكْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ (Ra'd,13/28) Hakikat-ı zikir kalpten gaflet perdesini kaldırır.

Gönül gözünü açar, ses ve harften münezzehtir.²⁵⁶ Zikrin ruhu, diri olan kalbin

Hakk'la âgâh olması ve Makâm-ı Şuhûd'da dergaha vasıl olmasıdır.²⁵⁷ فَأَعْرِضْ

عَمَّا تَوَلَّىٰ عَنْ ذِكْرِنَا (Necm, 53/29) Yüce Allah bu ayetteki: “

Zikrimizden ayrı durandan yüz çevir” ibaresini şeyhimiz: “Yüce Allah'ın zâtına dalıp yok olandan ve onu anamaz hale gelenden zikir yükünü kaldır” şeklinde

²⁴⁹ Uludağ, age, 539-541.

²⁵⁰ Ali Sâfi, age, 403-404.

²⁵¹ Hânî, age, 168.

²⁵² Ali Sâfi, age, 37,387; Hânî, age, 164.

²⁵³ Hânî, age, 164.

²⁵⁴ Ali Sâfi, age, 412.

²⁵⁵ Ali Sâfi, age, 409-410.

²⁵⁶ Ahrar, age, 29a, 40a-40b, ; Ahrar, Vâlidîye,8b-9b.

²⁵⁷ Ahrar, Fikarât, 42b-43a

yorumlar. Çünkü o sırada Allah'ı anmak, müşâhede haline fütûr getirir. Yani zikir teklif edilse zikir olunanı görmekten alıkoymuş olur.²⁵⁸ Hânî'de hocamız bu sözünün ardından Muhyiddin Arâbî'nin şu beytini nakleder:

*“Artar gider günahlar Allah zikir ile, kapanır basîret gözleri kalpler bile
Zikri bırakmak en iyisi hal olarak, O ulu güneş batar mı ki söyle hele”²⁵⁹*

Ahrar'a göre zikrin en faziletlisi, “Lâ ilâhe illallah” zikridir.²⁶⁰ Bu zikrin bazı ulularca avam zikri (zikr-i âm) sayıldığını zikretse de buna katılmaz. Ona göre bu zikir, zikr-i hâs'ü-l hâs'tır. (Havâsların da havâssının zikridir.) Çünkü, Hakk'ın tecellilerine nihayet yoktur ve bu tecellilerin tekrarı da yoktur. Her an bir sıfatı nefy edip diğer bir sıfatı ispat eder.²⁶¹ Buna göre sonsuzlara kadar, nefy ve ispat olan kelime-i tevhid'in manası kalır.²⁶² Nitekim Fıkarât'da: “Her nefye bir ispat lazım ve her isbâta yine bir nefy vâcip ve mütehammimdir” der.²⁶³ Gazzâlî'nin bu paralelde söylediği : “ Sülûk yani seyr-i ilallah için bir yandan yüz çevirmek, bir yana da dönmek gerektir.” sözünü naklederek, bu güzel sözü lâ ilâhe illallah'ın manası olduğuna dikkat çeker.²⁶⁴

Ayrıca Hoca Ahrar'a göre, bu zikre devam eden öyle bir dereceye yükselir ki, zâkirin mefhum varlığı, mezkûrun hakîki varlığında yok olur. Zâkir aynı mezkûr olur. zâkiriyyet ve mezkûriyyet mübeddel olur. “Allah'ı zikretmez, illallah'ı zikreder.” sözünün hakikati âşikâr olur. Kendinin ve tüm eşyanın varlığını yok görür.

كُلِّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ

“Allah'ın vechi dışında her şey helâk olucudur.”(Kasas,28/88) ayetinin manası ve

لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ

“Bugün mülk kimin?

Vâhid, Kâhâr olan Allah'ın.”(Mü'min,40/ 16) ayetinin sırrı da âşikâr olur.²⁶⁵

²⁵⁸ Ali Sâfi, age, 355; Hânî, age, 164.

²⁵⁹ Hânî, age, 164.

²⁶⁰ Ahrar, Vâliyye, 8b-9b.

²⁶¹ Ali Sâfi, age, 357; Hânî, age, 161.

²⁶² Hânî, age, 161.

²⁶³ Ahrar, Fıkarât, 23b.

²⁶⁴ Hânî, age, 168.

²⁶⁵ Ahrar, vâliyye, 9b-10a.

حَبِّدُوا أَيَّمَانِكُمْ لِقَوْلِ لَّا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ “İmanlarınızı lâ ilâhe illalah sözüyle yenileyiniz.”* hadisi üzere her ne zaman ki, bu kelimeyi tekrar ideler, tecdîd-i îmân mukarrer vâkîdir. Zîra bu kelâmın mefhûmu böyle olmak kâbildir ki, sa’y eylen ki, bu kelimeyi tekrar ettikçe, Hak Teâlâ’ya meyl-ü incizâbınız yenilene, bu takdirce her kaçan ki bu kelimenin kâili zikir ide, bu mânayı riâyet eyleye emr-i mazmûn ile amel itmiş olur. ve yine dedi ki :“Hoca Muhammed Hakîm Tirmîzî buyurmuşlardır ki: “حَبِّدُوا أَيَّمَانِكُمْ” iman eskimek ile muttasîf ola ve imanı köhne olmasının manası oldur ki mü’min mü’minü bihe yani iman ki cemi’ ahvâlinde bu kelime ile şevk-ü incizabı mûrisdir kesb-i veleh ve incizab eyleye.”²⁶⁶

وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ “Allah’ın sana iyilik ettiği gibi iyilik et.”(Kasas, 28/77) ayetinin tefsîri Hocamıza göre şöyledir: “Hakkın bendesine iyiliği; Hak Teâla ezelde zâhir idi, kul pinhân idi. Pes kuluna bu iyiliği eyledi ki kulu zâhir idüb kendi gizli oldu. Lâ ceram kuluna emr idüb ta’lîm eyler ki; Hak Teâlâ sana iyilik eylediği gibi iyilik ile yani sen dahi kendi vücudunu nefy itmekle pinhân ol tâ ki Hak Teâlâ zâhir ola...”²⁶⁷

21-Zühd

Tasavvuf ıstılahında zühd, soğuk ve ilgisiz davranmak, rağbet etmemek, yüz çevirmek anlamlarına gelir. Ahirete yönelmek için dünyadan, Hakk’a yönelmek için hem dünyadan hem ahiretten el etek çekmek. Elde mevcut olsa bile gönülde mal mülk sevgisine yer vermemek. Zühdü gözde büyütmemek (zühde zühd). Zühd, fuzuli olanı, zaruri olmayanı helal ve mübah ihtiyaçtan fazlasını terk demektir.²⁶⁸

Hoca Ubeydullah, Ümmet-i Kibâr’ın ihtiyaçlarını şöyle özetler: “Cümle-i dünya fuzûlîdir. İllâ pes nesne bir etmek pâresi ki sedd-i dımâk ola ve ecem-i su ki

* İbn. Hanbel; 3/359

²⁶⁶ Ali Sâfî, age, 482-485.

²⁶⁷ Ali Sâfî, age, 493

²⁶⁸ Uludağ, TTS, 544.

def-i atş eyleye, bir libâs ki setr-i avret ide, bir mikdar ilim ki külle amel eyleye, bir mesken ki anda sâkin ola.”²⁶⁹

Ahrar, ilk zamanlarında müridin arzusunun yerine gelmesi için şeyhinin iltifatının yeterli olacağını düşündüğünü Aleaddin Gucdvânî ile sohbetinde şu nasihatleri aldığı nakleder. “Devamlı zikretmeli, çalışmalısın. Zorluk çekmeden elde edilen hiçbir şeyin devamı, kalıcılığı yoktur. Mücahede işinde bütün gücünü harca, zorlu işlere dayan.”²⁷⁰

Tasavvuf yolu çilelidir. Bu yola girmek isteyenlere birden zikir telkini yapılmaz. Hocamız bununla ilgili olarak, Şiblî bu yola girmek istediğinde, Şeyh Muhammed Hayr Nessac’ın onu Cüneyd’e gönderdiğini, Cüneyd’in ise önce yedi sene çalışarak kendisine gelen haksız malları ödemesini istediğini ve bir yedi sene de tuvalet hizmeti sonucunda zikir telkin ettiğini anlatır.²⁷¹

Hoca Ubeydullah seyahatleri hakkında yaşadıklarını şöyle anlatır. “Çok kişiye hizmet ederdim. Hiç bir şeyim yoktu. Ne atım ne merkebim. Yılda bir kaftan değiştirirdim ki pamukları dökülürdü. Her üç yılda, bir kürk ve bir hırka ile yetinirdim.”²⁷² Yine bir kış Mevlânâ Misâfir ile Şahrûhiye’de kaldıkları hücrenin zemini sokaktan aşağı olduğundan, sürekli yağmur ve çamur içinde kaldığını ve o kış giydiği elbisenin ince ve kısa olması sebebiyle yarı vücudunun hiç ısınmadığını anlatır.²⁷³

Ömrü boyunca zühde riayet eden Ahrar’ın, gecelerinin çoğunu sabahlara kadar uykusuz ve iki dizî üzerinde hareketsiz ihya ettiğini görenler anlatmaktadır.²⁷⁴

(Fatır; 35/32) فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ

“Onlardan bir kısmı nefsi için zalimdir, onlardan bir kısmı orta hallidir ve onlardan

bir kısmı hayra koşar.” Hocamız bu ayet hakkında şunları söyler. “Nefsi için

zalimdir, demenin manası şudur; nefslerini lezzetlerden ve arzulardan men

etmişlerdir. Bütün hallerde ona ilâhî mevhîbeye yetenek sahibi olana kadar

²⁶⁹ Ahrar, Fıkarât, 33b.

²⁷⁰ Hânî, age, 158.

²⁷¹ Hânî, age, 163.

²⁷² Ali Sâfi, age, 329.

²⁷³ Ali Sâfi, age, 329.; Hânî, age, 159.

²⁷⁴ Ali Sâfi, age, 336.

göre mürid için üç afetten biridir.²⁸⁰ Bir kısım şeyh, şehveti def ve gönül huzuru kazanmak için evliliği farz görürken, diğer bir kısmı da neslin muhafazası için lüzumlu görür. Dervişe lâzım olan evlilik ve bekarlığın mahzurlarını göz önünde bulundurarak kendi için en doğru kararı vermektir.²⁸¹ Sûflere göre bekar kalmanın da evlenmenin de bir zamanı ve gayesi vardır. Evlenmeleri de bekarlıkları da Allah içindir. Kendilerine er olmadan evliliği revâ görmezler. Çünkü kadınların ıslahı erlerin işidir. Evlilik hususunda imamlar arasındaki ihtilaf, şehvetin doruğunda olmayan kimseler içindir. Kendini haramdan sakınamayanlar için evlilik vaciptir.²⁸²

Hoca Ahrar'a göre evlilik, evliya ve enbiya için Hak ile aralarında engel değildir. Halk tabakası için de günahtan korunmadır. Tasavvufi terbiyeye girmek isteyenler içinse asla uygun değildir. "Bir nefes Hakk ile derûnî âşinâlık itmek bin oğuldan yegdir."²⁸³ Evlilik, Hakk talipleri için büyük bir beladır, hevâî isteklerin hammaddesidir. Nefsin hırsıdır. Hırsı bırak da Allah ile beraber ol, der.²⁸⁴ "Eger âlâ vech'i-l farz benim beşyüz yıl ömrüm olsa ve cümlesin istiğfara sarfetsem, henüz benden sadır olan günahın tedârikin idemezem ve ol günah evlendimdir." der.²⁸⁵

Ali Sâfi, bu konuda akıllara, evlenmek ayet ve sünnette teşvik olunmuşken nasıl olur da yasaklanabilir, sorusu takılır endişesiyle, bu soruya açıklık getirmek ister. bu hüküm herkesi bağlayıcı değildir. Sadece zâhirî ve bâtînî tecride (iç ve dış soyutlanmaya) layık olanlar içindir. Ayrıca bundan maksat, tarikata yeni girenler için tecerrüdün önceliği ve evlilikten vazgeçmenin üstünlüğünü açıklamaktadır.²⁸⁶

Ubeydullah bir gün Lütfullah Hutlânî'ye latîfe yollu sordu: Evlenmek istediğin zaman nasıl biriyle evlenmek istersin? O da: Bir sebz-i şîrîn ile evlenmek

²⁸⁰ Kuşeyrî, age, 347.

²⁸¹ Hucvurî, age, 510-511.

²⁸² Suhreverdi, age, 209-216.

²⁸³ Ali Sâfi, age, 386.

²⁸⁴ Hânî, age, 170.

²⁸⁵ Ali Sâfi, age, 386.

²⁸⁶ Ali Sâfi, age, 386-387.

isterim, der. Hoca “Galat eyledin zira birkaç günden sonra şirinliği gider sebziyyeti kalır” dedikten sonra, “Tarik-ı Hakk’a tâlib olanlara evlenmek yaramaz” der.²⁸⁷

Şeyhimiz der ki, seyr-i sülûke giren bir kimsenin, aklını evlenmek fikri meşgul ederse, çok istiğfar etmesi gerekir. Eğer bununla geçmezse, kadınlardan uzak bir yere gitmelidir. Eğer bununla da gitmezse bir müddet oruç ve az yemeye devam etmelidir ki şehvet duygusu teskin olsun. Eğer bu da yetmezse mezarlıkta dolaşıp ölülerden ibret almalı ve uluların ervahından himmet talep etmelidir. Eğer bununla da derdine çare bulamazsa, gönül ehlinin hizmetine girip onlardan yardım istemelidir. Umulur ki, o gönül erbabı onu şehvet yağmurundan korur.²⁸⁸

²⁸⁷ Ali Sâfi, age, 485.

²⁸⁸ Ali Sâfi, age, 386.

SONUÇ

Türkistan'ın XV. yy'ı her yönden zirve bir dönemdir. Tasavvufta da tam anlamıyla bir canlılık yaşanmaktadır. Hoca Ubeydullah bu hareketli ortamda yetişmiştir. Onun medrese tahsili çok az olmasına rağmen, eserleri ve fikirlerinden ve onun hakkında devrinin alimlerinin saygınlık ifade eden sözlerinden kendini medrese yoluyla değil de sohbet yoluyla yetiştirdiği kanaatine vardık. Seyahatleri, siyasî tavrı , menkıbeleri, geniş mürid halkası, muhib ve muhalifleri ile çok renkli bir tabloyla karşılaştık. Seyahatlerinin ve yaşadıklarının, sistemini oturtmasında etkisinin büyük olduğuna inanıyoruz.

Hocamızın oğullarını ve halifelerini incelerken babalığı hakkında bilgiler edindiyssek de hanımları ve aile içindeki tutumu hakkında kaynaklarda bilgiye rastlayamadık. Bundan dolayı aile hayatı hakkında söyleyebileceğimiz fazla bir şey bulunmamaktadır. Halifelerini incelerken onun mürşidliği, terbiye metodu ve mizacı hakkında çeşitli ipuçları yakaladık. Halifeleriyle Ahrâriye'nin tesir sahası da belirlenmiş oluyordu. Hocanın sağlığında Anadolu ve Mısır'a ulaşan bu neşve vefatından sonra Rumeli, Hindistan, Arabistan ve Orta Asya'nın içlerine kadar ilerlemiştir. Hizmet merkezli bir sistem kurduğunu, aşk ve muhabbetsiz bu yolda yürünmeyeceğini, vecd ve cezbenin çok önemli olduğunu tespit ettik. Vahdet-i vücudçu yaklaşımlarını yakalamaya çalıştık. Onun yolunda Resûl'e ittibasız vuslat, amelsiz ittiba' ve ilimsiz amelin mümkün olmadığı ana prensibini tespit ettik. İlimle teslikin birlikte yürümesi, çilenin erdiriciliği ve halk içinde Hakk'la birlikte olma çizgisini tanıdık. Her görüşünü bir ayet veya hadisle desteklediğine, derin tasavvufî tefsirler sergilediğine şahit olduk. Klasik tasavvufî terimlere ve sûfî sözlerine körükörüne bağlanmayıp eleştirel yaklaştığı ve uygun gördüğü yerlerde yeni yorumlar getirdiği gerçeğinden hareketle tasavvuf ilmine hakimiyetini tespit ettik.

Eserlerini, o devrin geleneğine uyarak Farsça vermiştir. Bu eserler zamanla Türkçe Arapça'ya tercüme edilerek yaygınlaşmıştır. Yaygınlık açısından birinci derecedeki eseri Vâlidîye Risâlesi'dir. Yalnız Fıkarât'ın Türkçe tercümelerinin şerh

olması ve çoğu yerde asıl metinle şerhin ayırt edilememesi sebebiyle, çalışmamızda Reşahât, Hadâik ve Nefahât'taki fikirleri ile karşılaştırarak örtüşen fikirlerine yer verebildik.

Sonuç olarak Ubeydullah Ahrar, fikirleri, Nakşibendiliğe getirdiği yenilikler ve devrinde siyasi hayata etkisiyle, geniş çalışmalara konu olabilecek bir mutasavvıftır.

BİBLOGRAFYA

Abdurrahman Câmî; Evliyâ Menkıbeleri Nefahât'ü-l Üns; Trc. Lâmiî Çelebi, Hzn: Süleyman Uludağ; Mustafa Kara; Marifet Yay. İst. 1995.

Abdulmecid b. Muhammed el-Hânî; Hadâik'u-l Verdiye, Kahire, 1308, ve trc. Abdulkadir Akçiçek, Rehber Yay. İst. 1986.

Abdürrezzak Efendi; Menâkıb-ı Emir Buhârî; Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, 3622.

Abdulkerim Kuşeyrî; Kuşeyrî Risâlesi; Hzn: Süleyman Uludağ, Dergah Yay. III. Baskı, İst, 1991.

Ahmed Hilmi; Hadâik'u-l Evliyâ, İst. 1318.

Ahmed Yesevî; Divân-ı Hikmet Seçmeler; Hzn: Kemal Eraslan. Kültür Bakanlığı Yay. Ank. 1993.

Ali Şîr Nevâî; Nesâyim'ü-l Mahabbe Min Şemâyim'i-l Fütüvve; nşr: Kemal Eraslan; Doktora Tezi; İst. 1979.

Ana Britanica; C. XXI.; Timurlular Md.

Atâî; Zeyl-i Şakâik.

Ateş Süleyman, İslam Tasavvufu; Yeni Ufuklar Yay. İst. 1992.

Bağdatlı İsmail Paşa, Hediyyet'ü-l Ârifin, C.I, MEB Yay., Ank. 1951,

Banarlı Nihad Sâmi; Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C.I, MEB. Yay. İst. 1971.

Barkan Ömer Lütfi; "Kolanizatör Türk Dervişleri", Vakıflar Der. Sy..II, İst. 1942.

Barthold, V.V.; Moğol İstilasına Kadar Türkistan; Hzn: Hakkı Dursun Yıldız, Kervan Yay. İst. 1981.

Bayur, Hikmet, Vakâyi-i Bâbur (Bâbur'un Hatıraları) Tarihi Özet. Trc., Reşit Rahmeti Arat, C.II, Ank. 1943.

Baymirza Hayit; Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi; Çev: Sadak Abdülkadir; TTK. Yay. Ank. 1995.

Beyânî Şeyh Mustafa; Beyânî Tezkiresi; İstanbul Üniversitesi Ktp. Türkçe, 2568,

Buhârî; Sahih, 8c.

Bursalı Mehmed Tahir; Osmanlı Müellifleri; C. I-III, İst. 1334-1343.

Büyük Larousse; "Timürlülâr" Md. C. XXII.

Celeddin Mahallî. Celeddin Suyûtî; Tefsir-i Celâleyn, Mısır, 1955.

Çınar Ali Abbas; "Orta Asya Türk Kültüründe İnanlık Geleneği", Bilig Bilim ve Kültür Der. Sy.: I, Bahar. 1996.

Demirci Mehmet, Türkistan Notları; Kubbealtı Neşriyat, İst. 1996.

Ebu Abdurrahman es-Sülemî; Tasavvufun Ana İlkeleri, Çev: Süleyman Ateş, Ankara Üniv. Basımevi, Ank. 1981.

Ebu Nasr Serrâc Tûsî; El-Lumâ, (İslam Tasavvufu), trc: H.Kâmil Yılmaz Altınoluk Yay. İst. 1996.

Eraydın Selçuk; Tasavvuf Ve Tarikatlar; M.Ü.İ.F.Vakfi Yay. İst. 1994.

Ertuğrul, İ.Fenni, Vahdet-i Vücut ve İbn-i Arabî, İst. 1991.

Faik Reşat Eslâf. Eski Bilginler, Düşünürler, Şairler. Nşr. Şemseddin Kutlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İst.

Habib-Zâde Abdüllatif; Latîfi Tezkiresi, nşr.: Ahmed Cevdet, Dersaadet, İst 1314.

Hucvîrî; Keşf ü-l Mahcûb; Hakikat Bilgisi, Hzn: Süleyman Uludağ, Dergah Yay. İst. 1982.

Hüseyin Vassaf; Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr, C.II; Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, 2305.

İşın Ekrem, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, "Nakşibendiye" Md; C.III-VI., İst. 1994.

İbn. Hanbel; Müsned, 6c, Beyrut. ts.

İbn. Mâce; Sünen, Mısır. 1952.

İstanbul Ansiklopedisi, Muhtelif Maddeler.

İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, Muhtelif Maddeler.

İslam Ansiklopedisi, EİR; C.I, II. Baskı, London. 1984.

Kahraman Abdulkadir; “Lâmiî Çelebi” İslam Ansiklopedis, C.VII.

Kanar Mehmet, Şem’ ve Pervâne; İnsan Yay. İst. 1995.

Kara Mustafa; Bursa’da Tarikatlar ve Tekkeler; C.I, Uludağ Yay. Bursa.1990

Kara Mustafa “Molla İlâhî’ye Dair” Osmanlı Araştırmaları Dergisi. VII-VIII, İst. 1988.

Kara Mustafa, “Ahmed Buhârî” Geçmişten Günümüze Allah Dostları, C.VIII. İst.1995.

Karaman Hayrettin; İmâm-ı Rabbânî Ve İslam Tasavvufu; Nesil Yay, III Baskı, İst. 1992.

Kelabâzî; Taarrûf (Doğuş Devrinde Tasavvuf) Hzn: Süleyman Uludağ, II. Baskı, Dergah Yay. İst. 1992.

Kınalızâde Hasan Çelebi; Tezkiret’ü-ş Şuarâ, Haz. Kutluk, İbrahim; TTK Yay. Ank. 1978-1981.

Kısakürek Necip Fazıl, Reşehât Ayn el-Hayât (Can Damlaları), II. Baskı Alem Yay. İst.

Kitapçı Zekeriyya, Türkistan Milli Tarih ve Kültür Davamızın Temel Meseleleri; Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay. İst. 1993.

Koçu Reşat Ekrem, “Emir Buhârî el-Şeyh Ahmed Nakşibendî” İstanbul Ansiklopedisi, C.IX.

Köprülü Fuat, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar; Diyanet Yay. Ank. 1991.

Kurnaz, Cemal. Tatçı, Mustafa; “İstanbul’da Buhara’lı Bir Nakşi Şeyhi Seyyid Emir Buhârî ve Türkçe Şiirleri” Bilig Bilim Ve Kültür Der. Sy.I, Bahar 1996.

Küfravî Kasım; “Molla İlâhî Ve Kendisinden Sonraki Nakşibendiyye Muhiti” Türk Dili Ve Edebiyatı Der. C. III, Sy. 136, İst. 1949.

Küfravî, Kasım; Nakşibendiliğin Doğuşu Ve Gelişmesi, Türkiyat Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

Mecdi Efendi; Hadâik'u-ş Şakâik, İst. 1269; Hzn: Abdulkadir Özcan, İst. 1989.

Mecmuât'ü-r Resâil (Halvetî ve Sümbülilere ait); Süleymaniye Ktp. Atıf Efendî, 1398.

Meydan Larousse; "Timurlular" Md. C.XII.

Molla Câmi; Nefehât'ü-l Üns; Trc. Lâmiî Çelebi, İst. 1270.

Molla İlâhî, (Abdullah Simâvî); Zâd'u-l Müştâkîn, Süleymaniye Ktp. 420/1.

Muhammed Hasan el-Hamsî; Tefsîru Beyân Müfredât'i-l Kur'ân, Dâr'u-r Reşîd, Beyrut.

Müslm; Sahîh, 5c, Mısır. 1374.

Necmüddin Kübrâ; Usûl'u Aşere, Risâle ile'l-Hâim Fevâih'u-l Cemâl.; Tasavvufî Hayat, Hzn: Mustafa Kara, Dergah Yay. İst. 1980.

Tirmîzî; Sünen, 5c, Kahire. 1381.

Özdamar Mustafa, Dersaadet Dergahları, İst.1994.

Safiyüddin Ali; Reşehât Ayn'u-l Hayâtı, Çev: Şerif El Abbâsî, İst.1291.

Suhreverdi; Avâfif'u-l Maârif; Hzn:Yılmaz, Kamil. Gündüz, İrfan, Vefa Yay. İst.

Tanman, M. Baha; "Emir Buhârî Tekkesi" DİA, C.VIII, İst, 1995.

Taşköprüzâde, eş-Şakâik'u-n Nûmâniye Fî-Ulemâ'i-d Devlet'i-l Osmâniye. Hzn: Ahmet Suphi Fırat, İst. 1985.

Timurtaş, Faruk K.; Tarih İçinde Türk Edebiyatı, Vilayet Yay. İst. 1981.

Turan, Osman; Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi. Ank. 1975.

Türk Ansiklopedisi;Muhtelif Maddeler, Ank. 1976.

Uludağ, Süleyman; Tasavvuf Terimleri Sözlüğü; Marifet Yay. İst. 1991.

Uludağ , Süleyman; İslam Açısından Mûsikî Ve Semâ, Uludağ Yay. II. Baskı, Bursa, 1992.

Ubeydullah Ahrar; Risâle-i Vâliyye; İstanbul Belediye Ktp.(Atatürk Kit.) OEY, 943/1.

Ubeydullah Ahrar; Risâle-i Fıkarât; İstanbul Belediye Ktp. (Atatürk Kit.) OEY, 1251.

Ubeydullah Ahrar; Risâle-i Havrâiye; İstanbul Belediye Ktp.(Atatürk Kit.)
OEY, 943/2

Yılmaz H. Kamil; Tasavvuf Ve Tarikatlar, Ensar Neşriyat, İst. 1994

Zeki Velidi Togan; Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi, C.I, II.
Baskı, Enderun Kitabevi, İst. 1981.

